

Іван
Франко

УКРАДЕНЕ
щастя

Іван Франко.

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Іван
Франко*

УКРАДЕНЕ
щастя

Харків
«Фоліо»
2013

ББК 84.4 УКР
Ф83

Серія «Шкільна бібліотека української та світової літератури»
заснована у 2010 році

Упорядкування, вступна стаття, коментарі та пояснення слів
Б. Тихолоза

Художник-оформлювач
О.Д. Кононученко

Схвалено для використання
у загальноосвітніх навчальних закладах
(лист МОНмолодьспорт України № 14.1/10-69 від 13.01.12)

План-проспект серії затверджено
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

Громадська Рада серії
В. С. Бакіров, О. Ю. Вілкул, Г. М. Герман, В. М. Голенко,
В. М. Горбаль, М. М. Добкін, І. Ф. Драч, В. Г. Кремінь,
О. С. Онищенко, М. В. Попович, Д. В. Табачник (голова),
О. А. Удод, Я. С. Яцків

ISBN 978-966-03-5461-6
(Шкільна б-ка укр.
та світ. літ-ри)
ISBN 978-966-03-6196-6

- © Б. С. Тихолоз, упорядкування, вступна стаття, коментарі, пояснення слів, 2008
- © О. Д. Кононученко, художнє оформлення, 2013
- © Видавництво «Фоліо», марка серії, 2010

ІВАН ЖИВИЙ, НЕВІДОМИЙ

ПРИСВЯТА

(Замість пролога)

Він був сином коваля і став володарем у царстві духа.

Він уважав себе «мужиком» і став велетнем у царстві людської культури.

Він називав себе тільки «пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку» — «разовий, не панський хліб», скроплений сльозами, потом і кров'ю, — а пишними плодами своєї титанічної праці живив дух цілої нації.

Він був певен, що з його «творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь», а залишив нащадкам цілу духову скарбницю, повну перлин мудрости і краси, у якій чимало справжніх архітворів-«ізмарагдів».

Він казав про себе з властивою, а не показною скромністю: «Я не геній, я звичайний чоловік» і стверджував, що лише «для геніїв грядущих поле дикее орав», а всупереч обставинам виріс на універсального генія вселенського мірила. І зоране його плугом поле — це безмежна нива, що заколосилася квітчастим злаком.

Він уважав себе дилетантом у науці, популяризатором, а не справжнім ученим, а тим часом заклав підвалини багатьох галузей української гуманітаристики, залишивши нащадкам фундаментальні праці неперебутньої вартости.

Він називав себе тільки «мініатюристом» і «мікроскопістом» у літературній творчості, а тим часом створив величний епос своєї доби — грандіозний художній універсум із масштабним часопростором, населений тисячами живих постатей, повний пишних, многобарвних крайобразів, глибоких ідей і переживань, напоєний кров'ю його серця.

Він народився у галицькій «Ботокудії», дикім краю азбучних війн та новоєрівського угодовства, Плосколюбів та Безумовичів, Люнатиків та докторів Бессервіссерів, аби вирости серед них на справжнього європейця і випровадити свій темний люд на ясну путь просвіти і вселюдського поступу.

Він рано осиротів, ще дитиною втративши батька й матір, а виріс на Батька й Учителя цілої нації.

Він не був допущений до викладання в рідному університеті, який тепер із гордістю носить його ім'я, а сам став високим університетом та цілою академією наук для своєї пошматованої чужими імперіями, погвалтованої та знекровленої Батьківщини.

Десять літ він томився «в наймах у сусідів», аби тяжкою працею заробити на прожиток собі і своїм дітям, здобуваючи натомість хіба що

несправедливі звинувачення у відступництві од власних «землячків»-«патріотів» і гіркі кпини й закиди од тих-таки невдячних «сусідів», а тим часом для освідомлення та духового визволення власного народу та його самоствердження «у народів вольних колі» зробив багато більше, ніж будь-хто з його сучасників і мало хто — з наступників.

Доля подарувала йому понадлюдську міру таланту, та в заплату за цей шедрий дар прирекла: «Будь русином і хлопським сином» — і поклала на його хлопські плечі важке ярмо національного обов'язку — «собачого обов'язку», за його власним жорстко одвертим визначенням. «Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням», — так формулював він своє пекуче кредо.

Доля не пошкодувала йому понадсильних випробувань і страждань, відтак найкращі твори його — то «правдиві Schmerzenskinder» (діти страждання), декотрі з яких так і zostалися «невродженими дітьми» — «невиспіваними співами», зачиненими на дні його зболеного серця.

Він обстоював право на щастя мільйонів знедолених, — а сам зізнався, що так і не був щасливий в особистому житті.

Своїм культуротворчим трудом він будувал «золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями», — а часто-густо не міг знайти порозуміння, співчуття й підтримки у колі найближчих і найрідніших людей.

Він жадібно прагнув «обняти цілий круг людських інтересів», аби «не лишитися чужим у жаднім таким питанні, що складається на зміст людського життя», а отже, «бути чоловіком» — «не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком» — і став-таки цілим чоловіком, універсалістом формату ренесансних титанів, пророком і проводирем — українським Леонардо та українським Мойсеєм.

А проте його «м'якеє серце» повсякчас гриз черв сумніву, спопеляла змія зневіри-резигнації, спокушав душу лукавими словесами «темний демон пустині» Азазель, аби розчахнути її навпіл. І дух його виснажувався й водночас гартувався в ненастанному поєдинку із привидом-«двійником» — фальшивим Мироном-зрадником.

Він самохіть упустив у власне серце грижу-гадюку пекучого болю і важкої думи-муки «над людським горем, людською журбою», щоб зрештою в хвилину зневіри зронити гірке зізнання: «А серце в мене вижерла гадюка...» А потім ізнов віднайти в собі силу піднятися і випростатися. І рушити далі — туди, «де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали», «де горить віковична ідей оріфлама».

На порозі вічності, відчувуючи вже морозний подих смерти поза плечима, знесилений понадлюдською працею, виснажений тяжкою невиліковною недугою, одержимий і переслідуваний голосами ворожих духів, відчайсно самотній, — він прагнув зберегти «тверезість та ясність ума» і дякував Богові — «не молитвами, а своїми трудами» — замість проклинати його за власні страждання.

Він простував собі та своєму народові «в духові шлях» — «у безвість віків», щоб упасти на цьому шляху безіменним каменярем, так і не сягнувши землі обітованої.

А проте і по смерті промовлятиме він «до всіх народів і до всіх віків», ім'я ж його золотими літерами вкарбоване в книги буття ук-

раїнського народу. І «з його духа печаттю» прямувати нам «у мандрівку століть» — «навстрічу сонцю золотому», «ховаючи у грудях дитяче серце, як найкращий скарб».

Чисте, ніжне, біле серце дивної дитини. Дитини з очима філософа — малого Мирона — «маленького, рудоволосого хлопчини, що босий, у одній сорочці сидів у куті коло огнища і якого дбайливий батько від часу до часу просив заступити від скакучих іскор». Искор маленького, але міцного огню з батьківської кузні, запас якого узяв він у своє серце на далеку мандрівку життя.

Франкове серце.

CURRICULUM VITAE

(Замість візитної картки)

Іван Франко (псевдоніми та криптоніми: Джеджалик, Мирон, Мирон Сторож, Мирон Ковалишин, Руслан, Іван Живий, Невідомий, Не-Давид, Не-Теофраст, Non severus, Vivus, Марко В-а, Один з молодіжи, Один з русинів міста Львова, І. Ф., Ів. Фр., І. Ф., Ів. Фг., Ккк й ін. — усього близько сотні) народився 27 серпня 1856 р. в прикарпатському селі Нагуєвичах Самбірського округу (тепер Дрогобицького р-ну Львівської обл.) на Галичині, у присілку Війтова Гора (Слобода). Батько, Яків Франко (1802—1865), був заможним сільським ковалем; мати, Марія з роду Кульчицьких (1835—1872), походила із т. зв. «ходачкової» (збіднілої) шляхти.

9-літньою дитиною утративши батька, а 16-літнім юнаком — і матір, Франко, проте, спромігся здобути ґрунтовну освіту. «Школу Франко перейшов довгу і хорошу» (М. Зеров). Розпочавши її 1862 р. у т. зв. тривіальній (початковій) школі сусіднього села Ясениці Сільної, у 1864—1867 рр. він продовжив навчання в т. зв. нормальній Головній міській школі отців василіян у Дрогобичі, а 1867 р. вступив до Дрогобицької реальної гімназії ім. Франца Йосифа. Ще в нижчій гімназії Франко почав збирати фольклор, комплектувати власну бібліотеку та писати віршем і прозою. Перший вірш «Великдень» (1871), присвячений батькові, на жаль, не дійшов до нашого часу. 1873 р. датуються перші збережені поезії («Пісні народні», «Моя пісня», «Котляревський» та ін.) й драматичні спроби літератора-початківця («Югурта», «Ромул і Рем»).

1875 р., закінчивши Дрогобицьку гімназію з похвальним свідоцтвом зрілості, Франко вступив на філософський факультет Львівського університету, де вивчав насамперед класичну філологію та українську мову й літературу. Брав участь у діяльності студентського громадсько-культурного товариства москвофільської орієнтації «Академический кружок», був його бібліотекарем та друкував свої перші твори у виданні «кружка» — журналі «Друг» (з 1874 р.), до складу редакційного комітету якого увійшов 1876 р.

Під впливом трьох листів М. Драгоманова до редакції «Друга» перейшов на радикально зорієнтовані світоглядні позиції. За громадсько-політичну діяльність, яку було кваліфіковано як соціалістичну пропаганду, Франко 4 рази був ув'язнений австрійською владою (у 1877, 1880, 1889 і 1892 рр.). Унаслідок першого арешту змушений був перервати навчання у Львівському університеті, проте відновив

його у 1878—1879 рр., прослухавши загалом 7 семестрів. Повну вищу освіту завершив пізніше, у 1890—1891 рр., прослухавши в Чернівецькому університеті 8-й семестр, необхідний для докторату.

У 1870—1880-х рр. Франко провадив активну журналістську та публіцистичну діяльність. Разом із М. Павликом видавав журнал «Громадський друг» та альманахи «Дзвін» і «Молот» (1878), спільно з І. Белеєм — журнал «Світ» (1881—1882), із гуртком львівського студентства — молодіжний журнал «Товариш» (1888). Співпрацював також у виданнях українських народовців: газеті «Діло» (1883—1886), журналах «Зоря» (у 1883—1886) та «Правда» (1888); багатьох польських та австрійських часописах.

1890 р. став одним із засновників та першим головою (до 1898 р.) Русько-української радикальної партії (РУРП) — першої української політичної партії, редактором її друкованих органів — газет «Народ» (1890—1895), «Хлібороб» (1891—1895), «Громадський голос» (з 1895 р.). Тричі балотувався від цієї партії на виборах до галицького сейму та австрійського парламенту (1895, 1897, 1898), щоразу безуспішно (через виборчі махінації влади).

1893 р. у Віденському університеті під керівництвом відомого славіста В. Ягича захистив дисертацію «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія» і здобув учений ступінь доктора філософії, однак до викладання на кафедрі української словесности Львівського університету, що звільнилася по смерті О. Огоновського, допущений не був (хоча габілітація успішно відбулася 1895 р.).

Разом із дружиною, О. Франко, видавав літературно-науковий журнал європейського зразка «Житє і слово» (1894—1897). Упродовж 1887—1897 рр. працював у редакції польської газети «Kurjer Lwowski» (десятиріччя «в наймах у сусідів»). За публікацію у віденській газеті «Die Zeit» полемічної статті «Поет зради» (1897), що містила гострі оцінки творчості А. Міцкевича, Франка під тиском обурених польських шовіністів було звільнено з роботи в редакції «Kurjera». Того ж року через контрверсійну статтю «Дещо про себе самого» (передмову до польськомовної збірки малої прози «Obrazki galicyjskie») письменник зазнав гострої й несправедливої критики з боку галицьких народовців, найперше Ю. Романчука.

1899 р. Франко вийшов зі складу РУРП і приєднався до Української національно-демократичної партії. Тоді-таки завдяки підтримці М. Грушевського став дійсним (1899; 1904 — почесним) членом Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), відтак відійшов од активної політичної діяльності і присвятив себе літературній і науковій праці. Очоловав філологічну секцію (1898—1901; 1903—1912) та етнографічну комісію (1898—1900; 1908—1913) НТШ; був співредактором журналу «Літературно-науковий вістник» (1898—1907; спільно з М. Грушевським та В. Гнатюком). 1906 р. отримав звання почесного доктора Харківського університету. Знаком визнання визначної ролі Франка в національно-культурному відродженні стало урочисте відзначення 25-літнього (1898) та 40-літнього (1913) ювілеїв його творчої діяльності.

За власним зізнанням Франка, значний вплив на його життя і творчість мали взаємини з жінками. Він пережив принаймні три глибокі кохання: до Ольги Рошкевич (в заміжжі Озаркевич), Юзефи Дзвонковської та Целіни Журовської (в заміжжі Зигмунтовської),

кожне з яких знайшло вияв у художній творчості. Одначе дружиною письменника стала киянка Ольга Хоружинська, шлюб із якою він узяв 1886 р. в Павлівській церкві при Колегії П. Галагана в Києві. У подружжя було четверо дітей: Андрій (1887—1913), Тарас (1889—1971), Петро (1890—1941) і Анна (1892—1988). Від 1901 р., а з 1909 — щорічно Франко виїздив із родиною на відпочинок у с. Криворівню на Гуцульщину, де шолита збиралися видатні діячі української культури (М. Грушевський, В. Гнатюк, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, Г. Хоткевич та ін.). 1902 р. Франки спорудили власний будинок на околиці Львова (вул. Понінського, 4).

Проте останнє десятиріччя Франкового життя минало переважно в самоті та фізичних і психологічних стражданнях. Уже від 1900 р. з періодичними загостреннями протікало психічне захворювання дружини письменника, яка час від часу проходила курси лікування в клініці для душевнохворих. Починаючи з 1908 р., і сам Франко страждав на тяжку психофізіологічну недугу (за сучасними медичними даними, — інфекційний ревматоїдний поліартрит), унаслідок якої мав деформовані й паралізовані руки. Це значно утруднило йому продуктивну літературну й наукову працю, якої він, одначе, не припиняв до самої смерті 28 травня 1916 р., о 4-й год. пополудні. Похований 31 травня на Личаківському цвинтарі у Львові.

Упродовж своєї більш ніж 40-літньої творчої активності Франко надзвичайно плідно працював як оригінальний письменник (поет, прозаїк, драматург) і перекладач, літературний критик і публіцист, багатогранний учений — літературо-, мово-, перекладо- й мистецтвознавець, етнолог і фольклорист, історик, соціолог, економіст і філософ. Його творчий доробок, писаний українською (більшість текстів), німецькою, польською, російською, болгарською мовами, за приблизними оцінками налічує кілька тисяч творів загальним обсягом понад 100 томів. Усього за життя Франка окремими книгами і брошурами з'явилося понад 220 видань, у т. ч. більш ніж 60 збірок його оригінальних і перекладних творів різних жанрів. Він був одним із перших професійних українських письменників, який заробляв на життя літературною працею.

Франко-поет — автор 10 прижиттєвих книг віршів, до складу яких увійшло понад півтисячі окремих творів: «Баяди і розкази» (1876), «3 вершин і низин» (2 видання: 1887 та 1893), «Зів'яле листя. Лірична драма» (1896), «Мій Ізмарагд» (1898), «Із днів журби» (1900), «*Semper tūro*» (1906), «Давне й нове» (1911), «Вірші на громадські теми» (1913), «Із літ моєї молодости» (1914), а також збірки «Поєми» (1899). Поємарії Франка включає близько півсотні творів, серед яких чільне місце посідають етологічна епопея «Панські жарти» (1887), поєми-казки «Лис Микита» (1890), «Абу-Касимові капці» (1895), «Коваль Бассім» (1900), а також історичні («На Святоюрській горі», 1900) та філософські поеми («Смерть Каїна», 1888; «Похорон», 1897; «Іван Вишенський», 1898; «Мойсей», 1905). Окрім того, Франко — автор своєрідних антологій поетичних переспівів-варіацій: «Найдавніша історія України до р. 1008 в поетичних образах» (інша назва — «Студії над найдавнішим Київським літописом»; 1907—1916) й «*Ad urbe condita*» (поетичні твори за мотивами історії Стародавнього Риму; 1915—1916) та упорядник «антології української лірики від смерті Шевченка» «Акорди» (1903).

Прозова творчість Франка — це насамперед «новелістичний Декамерон» (І. Денисюк), себто понад 100 оповідань, новел і казок, які склали 18 збірок малої прози (серед них — «Борислав», 1877; «Галицькі образки», 1885; «В поті чола», 1890, «*Obrazki galicyjskie*», 1897; «Коли ще звірі говорили», 1899, 2-е вид. 1903; «Сім казок», 1900; «Староруські оповідання», 1900; «3 бурливіх літ», 1903; «Маніпулянтка і інші оповідання», 1904; «На лоні природи і інші оповідання», 1905; «Місія. Чума. Казки і сатири», 1906; «Батьківщина і інші оповідання», 1911; «Рутенці», 1913, та ін.). Крім того, Франко — автор 10 творів великих прозових жанрів — повістей та романів «Петрії і Довбушуки» (1875—1876, 2-а ред. — 1909—1912), «*Voia constrictor*» (1878, 2-а ред. 1884, 3-я — 1905—1907), «Борислав сміється» (1880—1881, незакінчений), «Захар Беркут» (1883), «Не спитавши броду» (1885—1886, незакінчений), «Лель і Полель» (1887), «Для домашнього огнища» (1892), «Основи суспільности» (1894—1895), «Перехресні стежки» (1900), «Великий шум» (1907).

Драматургія Франка, започаткована ще в дрогобицький період, збагатила українську літературу зразками історичної («Три князі на один престол», 1874; «Славою і Хрудош», 1875) і психологічної драми («Украдене шастя», 1891—1893), соціальної комедії («Рябина», 1886, 2-а ред. — 1893—1894; «Учитель», 1893—1894), неоромантично-фантазмагоричної драматичної поеми-казки («Сон князя Святослава», 1895), «сократичного» філософського діалогу («На склоні віку», 1900), одноактної п'єси різноманітної тематики («Послідній крейцар», 1879; «Будка ч. 27», 1893—1897; «Майстер Чирняк», 1894; «Кам'яна душа», 1895; «Суд Святого Николая», 1895; «Чи вдуріла?», 1904).

Перекладацький доробок Франка охоплює величезний діапазон світового письменства та усної народної творчості від найдавніших часів до поч. ХХ ст. Письменник переклав українською твори близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур (частину з них, щоправда, — за посередництвом німецької мови), у т. ч. зразки вавилонської, єгипетської, староіндійської, староарабської словесности, античного письменства (насамперед поеми Гомера та Гесіода, діалоги Платона, а також великий «Вибір із старогрецьких поетів»), ліричної та епічної поезії народів світу («Слово про похід Ігоря», «Рукопис Короледворська», «Пісня про Нібелюнгів», численні народні пісні, балади та романси), класичні твори Данте, В. Шекспіра, Дж. Мільтона, Р. Бернса, Дж.-Г. Байрона, П. Б. Шеллі, Т. Гуда, Г.-Е. Лессінга, Й.-В. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гайне, К.-Ф. Маєра, В. Гюґо, Е. Золя, А. Доде, П. Верлена, Ж. Морєаса, Г. Ібсена, О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, К. Гавлічка-Боровського, А. Міцкевича, Я. Врхлицького, Й. С. Махара та багатьох ін. (див., зокрема, збірку поетичних перекладів «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», 1879). Франкові також належать переклади українських народних пісень та поезії Т. Шевченка німецькою мовою. До того ж, письменник часто виступав як вимогливий і кваліфікований редактор перекладів, виконаних іншими особами (напр., низки драм В. Шекспіра в перекладах П. Куліша).

Франко-вчений — автор численних наукових праць з історії та теорії літератури, літературної критики, фольклористики, етнології, мовознавства, перекладознавства, мистецтвознавства, релігієзнавства, історії, економіки, соціології, філософії, ба навіть описового

природознавства. Видатний філолог, Франко здобув визнання в міжнародній науковій спільноті свого часу насамперед як упорядник і науковий редактор фундаментальних корпусів «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (у 5 т., 1896—1910) та «Галицько-руські народні приповідки» (у 3 т., 6 кн., 1901—1910), автор ґрунтовних досліджень з історії української літератури («3 останніх десятиліть XIX віку», 1901; «Южнорусская литература», 1904; «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», 1910, та багато ін.), у т. ч. літературної медієвістики («Іван Вишенський і його твори», 1895; «Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв.», 1900; «Святий Климент у Корсуні», 1902—1905, окреме вид. 1906; «До історії українського вертепу XVIII в.», 1906, тощо) та шевченкознавства («Темне царство», 1881—1882, окреме вид. 1914; «Тополя Т. Шевченка», 1890; «“Наймичка” Т. Шевченка», 1895; «Шевченкова “Марія”», 1913, та багато ін.), естетико-психологічного трактату «Із секретів поетичної творчости» (1898), мовознавчих праць («Етимологія і фонетика в южноруській літературі», 1894; «Двоязычність і дволичність», 1905; «Причинки до української ономастики», 1906; «Літературна мова і діалекти», 1907, й ін.), циклу фольклористичних моноінтерпретацій «Студії над українськими народними піснями» (1907—1912, окреме вид. 1913). Класикою українського перекладознавства стала праця «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» (1912, окреме вид. 1913).

Франко — автор ґрунтовних мистецтвознавчих студій із теорії та історії українського і світового театру («Руський театр у Галичині», 1885; «Руський театр», 1893; «Русько-український театр (Історичні обриси)», 1894, та ін.), рецензій і відгуків на театральні вистави, низки статей на музикознавчі теми. Важливе культурологічне значення мають його релігієзнавчі дослідження «Потопа світа» (1883), «Поема про сотворення світу» (1904, окреме вид. 1905), «Сучасні досліди над Святим Письмом» (1908) тощо. Франкові належать і кількадесят економічних, соціологічних та історичних праць, зокрема перший зразок жанру історичної біографії в українській історіографії — «Життя Івана Федоровича та його часи» (1883).

Як оригінальний мислитель з проникливою історіософською інтуїцією, Франко розробив власний варіант позитивістської концепції соціального прогресу (див. філософські праці «Наука і її взаємини з працюючими класами», 1878; «Мислі о еволюції в історії людськості», 1881; «Що таке поступ?», 1903), а також одним із перших в українській інтелектуальній історії діягуствовав антигуманну сутність та передбачив згубні політичні наслідки марксизму та соціал-демократизму (див. гострокритичні статті «Соціалізм і соціал-демократизм», 1897; «А. Фаресов. Народники і марксисты. С.-Петербург, 1899», 1899; «До історії соціалістичного руху», 1904; передмову до збірки «Мій Измарагд», 1898, та ін.) і чітко сформулював ідеал національної самостійності (пор. «Поза межами можливого», 1900; «Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі», 1905).

Франко-видавець був ініціатором, координатором та редактором видавничих серій «Дрібна бібліотека» (1878—1880), «Наукова бібліотека» (1887), «Літературно-наукова бібліотека» (1889—1897), «Хлопська бібліотека» (1896—1899), «Універсальна бібліотека» (1909—1912), «Міжнародна бібліотека» (1912—1914) та «Всесвітня бібліотека»

(1914—1917), а також 2-томного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1908), досі найповнішого зібрання «Писань Осипа Юрія Федьковича» в 4 т., 6 кн. (1902—1918), 10-томника драм В. Шекспіра в перекладі П. Куліша (1899—1902), багатьох інших видань Наукового товариства ім. Шевченка та Українсько-руської Видавничої Спільноти.

За своїми феноменальними кількісними масштабами, надшироким галузевим, проблемним і тематичним діапазоном, жанровою й стильовою поліфонією, ідейно-світоглядною актуальністю й глибиною, формальною (зокрема версифікаційною) майстерністю, достоту революційним інноваційним потенціалом, ренесансного мірила універсалізмом Франків творчий чин і досі залишається неперевершеним взірцем «духово-інтелектуального подвигу» (Євген Маланюк) колосальної націо- й культуротворчої значущості.

ТИСЯЧОСТРУННА АРФА

(Замість монумента)

Різні тони, різні фарби,
різні сили і змагання,
мов тисячострунна арфа,
та всім струнам стрій один.
Кожний тон і кожний відтінь,
то момент один, промінчик,
але в кожному моменті
сяє вічності огонь.

*Іван Франко,
«Мамо-природо!», 1899*

Логіка історичних трансформацій суспільної свідомості така, що глорифікація національних пророків і геніїв часто-густо вироджується в духову муміфікацію. Саме така посмертна доля (чи то пак, недоля) спіткала й одного з найбільших класиків нашого письменства, а заразом — і найпомітніших, найхаризматичніших постатей українського культурного й політичного зростання зламу ХІХ—ХХ століть — Івана Франка. Напрочуд темпераментний, жвавий, енергійний, іноді гарячкуватий чоловік з теплим і ніжним серцем довічної дитини і такою ж дитячою допитливістю, одержимий невиситомою «фавстівською» жагою світоосягання, продиктованою внутрішньою спонукою творчого духа розпросторитися якнайширше, «Все проникнути, все проглянути, Все скуштувати», — чомусь у громадській рецепції набрав вигляду насупленого кам'яного боввана.

Подиву гідний парадокс: вічний бунтар і вічний революціонер (без лапок!), войовничий антиконсерватор-радикал, що сміливо руйнував замшілі міти й стереотипи, рішуче повалював застарілі авторитети, вічний опозиціонер до будь-якої влади, який ніяк не міг (та, зрештою, й не прагнув) посісти бодай якогось більш-менш прийнятного офіційного становища в суспільній ієрархії, жив лише з власного пера і завше, за великим рахунком, залишався соціальним маргіналом, — за химерною паралогією Хроносу, перетворився на офіційного монстра, застиглого на постаменті «великого Каменяра» — монументальне втілення

«камінного, консервативного принципу», — як писала Леся Українка в листі до Агатагела Кримського від 24.V 1912 р. про центрального персонажа своєї драми «Камінний господар».

Ця алюзія тут зовсім не випадкова. Бо й справді: у сприйманні пересічного (не)читальника Франко — це такий собі «камінний господар» української літератури, закутий у крицю командор, тільки що з каменярьським молотом у руках замість меча й патериси. *Такий Франко* — «більше символ, ніж жива людина» (знову-таки, Лесине формулювання, цього разу з листа до Ольги Кобилянської від 3.V 1913 р.). Тим часом Франко *справжній*, ніби заживо похований ув одній труні з фальшивим двійником (мов власне поетичне alter ego — Мирон, герой містично-філософської поеми «Похорон»), ось уже понад століття, за великим рахунком, залишається *незнаним*, і незаним найперше як поет. Іван Живий, *Vivus* (прикметні самоозначення творця із довгого шереху численних Франкових псевдонімів) — і досі Невідомий (ше одне характерне літературне ім'я автора «Мойсея»). Тож, аби збагнути правдивий маєстат його вішого слова, конечно необхідно подолати гравітацію псевдоміту, відсунути «важку гієратичну брилу «каменяря» від живого, вічно живого Франка» (Євген Маланюк), «відбронзувати», «вичаклувати» цього заклятого лицаря українського слова з полону стереотипів.

Звісно, було б безглуздо заперечувати «каменярьський» нерв Франкової творчості. Він таки справді притаманний борцеві-громадянині, що завдання свого життя бачив у тім, щоби «простувать в ході духові шлях і вмирати на шляху», прокладати нові гостинці крізь скелі й пустелі, нехай і вимошуючи їх власними кістками, і до скону «не кинув каменярьський молот», безупинно лупаючи ним скалу консерватизму, байдужості й духової інертності. Проте огроми франківського творчого макрокосмосу далеко не зводиться до самої лише «каменярьської» іпостасі.

Бо Франко — далеко *не тільки* Каменярь, а ще й понурий, блідий Лицар, замріяний і сп'янілий в «кріпко-любівних» обіймах примарної «хитриці»-русалки; і натхненний Сіяч, що благодатної весняної пори сіє «думи вольнії» й «жадобу братолюбія» в пухку ріллю всеплодющої матері-землі; і розкутий Наймит, що випростався, скинувши з хлопських плечей «недолі й тьми ярмо»; й одержимий мисливець на Беркутів-царів, що люто ненавидить усяку тиранію; і Рубач, що просікає сокирою шлях крізь темну пушу — до осяйного світла волі, правди і добра; і тюремний в'язень, життєвий простір якого обмежений кам'яними мурами несвободи; і першогогіршник Каїн, який по вбивстві брата спромігся відкрити у власнім серці високу істину любови; і закоханий у власну мрію ліричний герой «Зів'ялого листа», що з виру непогамованих пристрастей стрімголов кидається в «безпам'ятну могилу» нірвани; і зневірений у давніх ідеалах і рожевих ілюзіях молодости зболений самотник-відлюдько «днів журби»; і розполовинений самозрадою Мирон із «Поєдинків» та «Похорону», що здобуває ілюзію заспокоєння хіба на дні пекельного «озера студеного»; і розважливий мудрець-мораліст, що з морських глибин святих книг видобуває для своїх сучасників перли віковичних істин; і суворий аскет із палким серцем, Іван Вишенський, на роздорозжі між особистим спасінням та служінням своєму народові; і відважний войовник-конкістадор, що відкриває нові невідомі землі в духових океанах; і тривожний

український Єремія, який, почувши в серці свій голос Божий, кинув батьківський дім та молодую невісту, аби своїм криком і плачем збурювати оспалу громаду; і, звичайно, Мойсей, пророк, не визнаний власним народом, якому судилося по сорокалітній мандрівці сконати на самім порозі землі обітованої... Але, може, чи не найбільше — *semper tūo*, вічний учень, вічний новак, «вічно молодий початок шляхів» (Павло Филипович), що до сивих літ зберіг чисте серце «малого Мирона», напоєне огнем із батьківської кузні.

Франко тотожний кожній зі своїх символічних «ролей» і мистецьких реінкарнацій, та водночас не рівний жодній із них. Ба навіть більший від їхньої суми. Бо іноді здається, що в душі митця жили й сперечалися, ба навіть сходились у досмертному герці прийнятні декілька різних «я». Ціла його художня творчість постає як грандіозне сказання-притча про безконечні поєдинки — ненастанні борсання людського духа межі «чоловіцтвом» і «звірством», животворним подихом Весни і смертоносним «ледяним вітром» Зими, темним Агрманом й Ормуздом «ясним, молодим», Білим і Чорним демонами, ангелом Життя та ангелом Смерти, «темним демоном пустині» Азазелем і всесильним Єговою, — зрештою, межі Богом і Дияволом. Та найболючіші з цих двобоїв — внутрішні (як-от удар авторських двійників — правдивого й фальшивого Миронів — із прозового й поетичного «Поєдинків» та «Похорону»). І водночас не менш постійним і неугамовним було й прагнення письменника до внутрішньої цілності, погодження противностей, жадання синтезу, а чи не найістотніша з Франкових поетичних декларацій — ідеал «цілого чоловіка» — досконалого «я» повної, гармонійної й діяльної людини, що живе й творить у мирі й злагоді зі собою, зі світом і з Богом.

Властиво, екзистенційна діалектика іманентно-людської онтологічної можливості-суперечливості (виявної насамперед у колізії двійництва, одному з лейтмотивів літературного доробку автора «Мойсея») й деонтологічної внутрішньої єдності-цілості — субстанційна основа універсальної особистості Франка*, вдало скристалізована в символічному образі тисячострунної арфи, всім струнам якої — «стрій один».

Унаслідок напрочуд багатогранної, неоднозначної, внутрішньо конфліктної й мінливої природи власного таланту Франко (як філософсько-антропологічний та психоестетичний феномен) має дивовижну здатність випорскувати із тенет будь-яких формул і доктрин, дефініцій і моделей його життєтворчості. Будь-які наукові «полички» й «шухлядки» виявляються занадто тісними для Франка, і не тільки тому, що його неймовірний (як для однієї смертної людини!) за обсягом доробок просто-таки не поміщається в їхніх рамках, а насамперед з тієї причини, що духовий досвід цього чоловіка, досвід його самотворення і водночас націо- й культуротворення — принципово відкритий, незакінчено-нескінченний, *неостаточний*. А відтак — здається, Франко й по смерті (як робив це часто-густо за життя в запальних дискусіях та полеміках із сучасниками) завзято протестує проти всіляких *ос-*

---

* Див. докладніше: *Тихолоз Б.* Діалектика цілості і роздвоєння у філософській поезії Івана Франка: ідеальне «я», криза ідентичності й трагічний катарсис // *Тихолоз Б.* Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії / Художник В. Мельник. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. — С. 107—151.

таточних наліпок-ярликів, доктрин і особливо — квазімітологічних формул-ідеологем (на кшталт радянських штампів «революціонер-демократ», «войовничий атеїст», «буржуазний націоналіст», із новіших, постмодерних, — «народник»), у які марно намагаються його увігнати запопадливі нащадки.

Мабуть, саме тому будь-яке категоричне твердження щодо життєтворчості Франка неодмінно наражається на ризик неповноти й однобічності. Так, якщо скажемо, що Франко — поет думки, аналітичного розуму, філософського інтелекту, то задля справедливості одразу ж мусимо додати, що він — ще й поет гарячого, чуйного, зворушеного серця, глибокого емоційного переживання. Або, скажімо, Сергій Єфремов цілком слушно стверджував, що Франко — «співець боротьби і контрастів»; а проте не менш слушною була б і протилежна теза: тією-таки мірою він — співець гармонії і любови. Коли ж, до прикладу, постулювати, що Франко — поет-книжник, міцно вкорінений в культуру писаного й друкованого слова (а це — безперечна правда), з міркувань наукової коректності обов'язково доведеться зробити застереження, що не меншу роль серед джерел його поезики відігравали й інші джерела — як-от усна народна творчість та й просто — життєві явища, обставини, зустрічі й прощання з конкретними, зовсім не вигаданими, не «вичитаними» з книжок людьми.

«Ich bin kein Buch, ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch» (*нім.* «Я не книжка, я людина зі своїми суперечностями»), — говорив про себе один із Франкових персонажів, старий Лімбах, цитуючи «Останні дні Гуттена» Конрада-Фердинанда Маера (див. автобіографічне оповідання «Гірчичне зерно»); але цю афористичну формулу з повним правом можна прикласти й до самого письменника. Він — різний, надзвичайно розмаїтий усередині самого себе, суперечливий і непередбачуваний, і водночас — цілісний, єдиний і неповторний. Франко через те не поміщається в прокрустовому ложі будь-яких редукціоністських схем, що він — геній, і міряти його треба іншою мірою, ніж пересічну сіру посередність, — мірою «великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко даліше»* (саме таке враження справив він на Марка Черемшину). На всіх його витворах, хай не завжди завершених і далеко не рівноцінних, завше, одначе, лежить печать великого духа — печать геніяльності.

Міряти ступінь обдарованості видатних творців — справа невячужна. Проте геніяльність Франка не підлягає жодному сумнівові. Він — геній у найбуквальнішому і найточнішому сенсі цього слова. У нього виразно простежуються всі дефінітивні риси геніяльності: багатогранність обдарування, універсалізм діяльності, філософська широчінь світогляду, надвисока продуктивність праці, оригінальність і новаторський характер творчості, високий інтелектуалізм, значна пізнавальна активність, одержимість патосом само- і світоосягання, пристрасне зацікавлення «вічними» питаннями людського існування, глибоке проникнення в соціально-політичні, ідеологічні, філософські, етичні, естетичні проблеми своєї доби, творче (іноді радикальне) переосмислення традицій минувшини, уміння передбачати майбутнє (до прикладу, неспростовне свідчення пророчого дару Франка — фі-

---

* *Черемшина Марко.* Фрагмент моїх споминів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка; Худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. — Львів: Каменяр, 1997. — С. 284.

лософський прогноз згубних соціальних наслідків марксизму в працях «Що таке поступ?», «Соціалізм і соціал-демократизм», передмові до збірки «Мій Ізмарагд» та ін.).

Це була людина-«перехрестя», навстіж відкрита до світу, яка з чутливістю інтелектуального сейсмографа жадібно ловила найтонші коливання духової атмосфери часу та своїм фанатичним культуротворчим трудом будувала «золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями», і водночас людина-«поступ», котра силою своєї індивідуальності немовби репродукувала «в онтогенезі» культурно-історичний «філогенез» своєї епохи. Урешті — людина-«універсум», неповторний мікрокосмос, рівновеликий макрокосмосу у своїй загадковості й нескінченності. І саме завдяки своїй межовій відкритості, еволюційній змінності, дивовижному універсалізму, а відтак — складності, навіть амбівалентності феномен Франка — власне як унікальний *людський* феномен — посідає небуденне місце не тільки в історії нашої культури, але й у досвіді становлення новоєвропейської («фавстівської») людини загалом.

Як цілий творець, «цілий чоловік», вічний трудівник, борець і бунтар, філософ-мислитель і артист-співець, сповнений весняної радості й осінньої задуми, одержимий вірою й гризений сумнівами, завше закоханий і завше стражденний, спалюваний гарячою любов'ю до людей і відчайсно самотній, — він, може, чи не найповніше в українській поезії (та й українській культурі загалом) явив нам високі істини буття: ким є людина, ким вона прагне бути й ким може стати. *Людський* досвід Франкової поезії як ненастанного *вправління у людяності* — неосіннений.

«Каригідно мало знаємо ми нашого Івана Франка, — наголошував Улас Самчук у програмній доповіді «Велика література» на установчому з'їзді Мистецького українського руху 1946 р. — Зводимо Його до ролі політичного і національного будителя і будівничого, лишаючи на боці можливо суттєвіші Його наміри. Він намагався збудувати не тільки національно-соціяльну громаду. Він передусім жорстоко скальпував наше духове ество та вимірював ступінь температури нашої душі. Він боявся за саму суть нас, нас як одиниць людських, як Божих творів вищого порядку, яким наказано вершити і завершувати все створене на землі. Іван Франко, як ніхто з наших послів у світ вічного, намагався зробити з нас людей. Людей у повному значенні слова, людей великої душі, людей широкої і глибокої натури»*.

Урешті, письменник сам чітко означив людиномірний вектор своїх творчих інтенцій: він ніколи не жадав бути гетьманом, керманічем, проводирем чи героєм, лише поривався в усій своїй діяльності «бути чоловіком» — «цілим чоловіком»: «Лиш хто любить, терпить, В кім кров живо кипить, В кім надія ще лік, Кого бій ще манить, Людське горе смутить, А добро веселить, — Той цілий чоловік. Тож сли всю життя путь Чоловіком цілим Не прийдеш тобі быть — Будь хоч хвилечку ним».

«Бути чоловіком» для Франка з конечністю означало — бути творцем. Тобто, передусім, поетом (недаремно етимологічне значення давньогрецького ποιητής — саме творець). Його геній в усій своїй «тисячострунності» відбився в чарівному дзеркалі поетичного слова.

* Самчук У. Велика література // МУР: Альманах. — Збірник 1. — 1946. — С. 51.

Адже поезія — направду перша скрипка у багатоголосому й величому оркестрі духу, ім'я якому — Іван Франко. Саме з неї він розпочав свій творчий шлях і нею-таки його закінчив.

Будуючи свій поетичний універсум на міцному фундаменті окцидентальних та, почасти, й орієнтальних духових традицій, Франко творив на зламі культурно-історичних парадигм (романтизму й позитивізму, позитивізму й модернізму), і до кожної з них причетний не лише як реципієнт, а й як оригінальний співтворець. Тож природно, що драма його світоглядно-естетичної еволюції — складна й багаточастинна.

Дві поетичні книги: перша, дебютна — «Баяди і розкази» — та остання, підсумкова — «Із літ моєї молодости», — пролог та епілог цієї драми, що немовби утворюють золоте кільце Франкової поезії, великий цикл вічного повернення духа на круги своя, до коріння, *ad fontes*. У цих книгах зібрано ліро-епос «молодечого романтизму», наснажений розумінням поезії як «іскри божества», а відтак осяяний «вічними огнивами духа» — «творчою силою із любовою». Ці несміливі первістки Франкового генія ще не завжди формально довершені, хоч і взоровані на високі зразки книжної й народної культури, але завжди по-молодечому ширі. Твори Джеджалика (перший Франків псевдонім) оповиті легким флером юнацької меланхолії, проте наснажені всепороможним християнським оптимізмом. Вони сповнені незвичаною ще віри в «божеськість людського духа», у майбутні звершення «під знаком хреста пречудним», у те, що «Божа Мати — у нашій хаті», в богообраність та історичну місію українського народу, дух якого сконцентровано в його слові, в «піснях народних» (саме так називався Франків сонет, що став його дебютною публікацією).

У добу буремних випробувань «пророцтва і бунту» Франкова поезія (здебільшого зібрана в достоту епохальній книзі «З вершин і низин», яка для тогочасної галицької молоді стала другим «Кобзарем») із побожного священнодіяння перетворюється на знаряддя громадської праці на полі народного поступу і зброю політичної боротьби. На зміну Джеджаликові приходить Мирон; наївній релігійності «романтичного ідеалізму» протиставляється раціоналістичне богоборство; вектор «філософської віри» переорієнтовується з трансцендентного «царства небесного» на земний світ із його суперечностями й вадами; людський дух з абстрактної «іскри божества» перетворюється на суспільно активну, революційну силу. Не відродження «предків слави», а творення «нового життя» стає насущним завданням. Для його виконання на авансцену виходить новий ліричний суб'єкт — герой-пролетар, колишній наймит, а тепер — каменяр поступу, для якого жити — означає боротися й працювати — не для себе самого, а для всіх людей. Дух «трагічного оптимізму» (термін Дмитра Донцова) лучить у собі фаталістичну приреченість індивіда та життєствердну віру в прийдешнє «щастя всіх», бадьорий веснянковий благовіст молодого борця та осінньо-нічні настрої скорботної задуми, революційні заклики й гімни та притишені голоси «геніїв ночі». «Реальна поезія» пори «вершин і низин» — це поезія боротьби і контрастів, поезія «нової думки, ...нової, енергичної дикції».

Однак на наступному етапі Франкової творчості — в період «днів журби» — в авторській естетичній свідомості переважає вже трагічно-песимістичне світовідчужання, близьке до позиції героя «ліричної драми» «Зів'яле листя». У цій перлині української та, без перебільшення,

світової інтимної лірики, першочорті національного поетичного модерну, розгортається драматично напружена і водночас тонко нюансована екзистенційна діалектика еросу і танатосу, що владарюють душею й долею протагоніста, який, переходячи пекельні кола нерозділеної любови, із закоханого юнака стає зневіреним самогубцем, а з поетаромантика — поетом-декадентом. Разом із тим і його омріяна обраниця із захмарного п'єдесталу «вічної жіночності» падає в безодню міської клоаки, із прекрасної й пречистої діви перетворюючись на жінку-вампа, жінку-привида, жінку-повію. Тим часом Франків «Вертер», згубивши надію здобути недосяжний ідеал, знаходить вихід у суїциді, не в змозі протистояти фатальній гравітації небуття.

Та серед «правдивих *Schmerzskinders*» (нім. «дітей страждання») кризової доби Франкової життєтворчости (останніх літ ХІХ ст.) — не тільки поетичні витвори модерної філософії «болю існування», а й максими філософії гуманности високої проби. Лік на особисті й громадські душевні хвороби схилку віку поет віднаходить у проповіді «щиролюдської моральности», котру черпає з давніх пам'яток сакральної літератури і протиставляє облудній новочасній «формальній релігії... ненависти та клясової боротьби» — марксизмові. Гуманістично інтерпретована християнська етика лягла в основу художньої ідеології книги «Мій Ізмарагд» (а також і її «другого, побільшеного видання» — збірки «Давне й нове»), де злиденному, невтішному сущому індивідуальної й соціальної дійсности (цикли «Поклони», «По селах», «До Бразилії», «Із злости дня») протиставлений ідеал морального належного (найповніше явлений у гномічно-параболічних віршах-«ізмарагдах» циклів «Паренетікон», «Притчі» й «Легенди»). Домінантним ліричним суб'єктом цієї «учительної» поезії, об'єднаної «спільним діяпазоном морального чуття і темпераменту», стає вже не поет-громадянин, а філософ-мудрець, моральний наставник свого народу, проповідник правдивої доброчесности. Його м'який, ненав'язливий дидактизм *sub specie aeternitatis* урівноважує жалощі й боління змученого серця.

А проте вони з новою силою вириваються з підсвідомости на світло денне в найсуб'єктивнішій із Франкових збірок — «Із днів журби», інтимному щоденникові поетової душі, згриженої резигнацією й алієнацією. Самопізнання митця як «внутрішньої людини», проникливий, глибинний ліризм та зосереджений автопсихологізм визначають мистецьку «фізіономію» цієї книги рефлексій і медитацій, ностальгійних споминів і розчарувань, сумнівів і... — віднайдення нової світлої віри в «різномодність духа» й «рожеві блиски ідеалу» (ці мотиви особливо уваризуються в останньому циклі збірки, «В пленері»).

Подолання зневіри в людських спроможностях змінити світ на краще ознаймило тріумфальне повернення віри в «силу духа» — прихід золотої пори «Мойсея» і «*Semper tūo*». У нове століття поет увійшов «мужем світла» (Симон Петлюра), мудрецем із душею мужнього конкістадора. Зрілий, досвідчений чоловік промовляє тепер до читача, навчитель життя і національний проводир, втомлений, але не зломлений життєвими випробуваннями, *semper magister* — і *semper tūo*, буремний дух якого, за Миколою Зеровим, «одстоюється нарешті в сосудах гуманности і філософічного спокою»*.

* *Зеров М.* Франко-поет // *Зеров М.* Твори: В 2 т. — Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. — К.: Дніпро, 1990. — С. 487.

У період «влади творчого духа» (Павло Филипович) дедалі більше активізується звертання до мудрости віків, закодованої у слові, передусім, художньому; поглиблюється проникнення у смислові глибини інтертексту світової культури через оригінальне, здебільшого полемічне перетлумачення «старих тем». У книзі «Semper tūo», де найповніший вияв знайшла Франкова «адорація штуки» (обоження творчої сили мистецтва, його онтологічної самоцінності й невичерпальності), в епіцентрі гетеаньски виваженої, майже «олімпійської» філософсько-поетичної рефлексії — проблеми сутности й призначення мистецтва, сенсу творчости (цикл «Semper tūo»), етичного вдосконалення людської натури («Із книги Кааф»), місця й ролі людини взагалі й митця зокрема в національно-суспільному житті та вселюдській історії («На старі теми»). Лірика цієї найдовершенішої Франкової збірки — квінт-есенція екзистенційного досвіду поета-мислителя, кристалізація його етичної, естетичної та історіософської концепцій. «Semper tūo» немовби вивершує величний поетичний світ письменника дорогоцінним каменем-«брильянтом» широкій гуманности, що «пливе з криниці чистої любови».

У поетичному космосі Франка, одначе, крім «сузір'я Ліри» (достоту «тисячострунного» оркестру ліричних віршів, циклів і збірок), яскраво сяє ще й велична «Плеяда» поем найрізноманітнішої тематики, емоційної тональності й творчої генези — соціально-побутових («Панські жарти», більшість «Жидівських мелодій» та частина «Галицьких образків», низка незавершених творів — «Нове життя», «Лісова ідилія» та ін.), казково-легендарних («Лис Микита», «Абу-Касимові капці», «Коваль Бассім», «Бідний Генріх», «Істар», «Сатні і Табубу», «Поема про білу сорочку» й ін.), історичних («На Святоюрській горі», «Ор і Сирчан» («Євшан-зілля», «Кончакова слава»), сатиричних («Ботокуди», «Вандрівка русина з бідою», той-таки «Лис Микита» тощо). Та найпомітніше місце серед рясного грона творів цього жанру посідають, мабуть, усе-таки чотири філософські поеми: «Смерть Каїна», «Похорон», «Іван Вишенський», «Мойсей» — «діямантова корона» Франка-поета, вінець цілої його велерганної творчости. Саме завдяки цим архіторам його ім'я стоїть в одному ряду з найбільшими геніями людства — митцями-філософами Данте, Шекспіром, Мільтоном, Гете, Байроном.

Ув основі складних сюжетних та проблемно-смыслових колізій кожної з цих поем лежить, назагал, єдина екзистенційна протомодель, що концентрує в собі центральні антиномії людського буття (життя, смерти й безсмертя): самотній пасіонарний герой (авторське символічне alter ego), одержимий власною місією, проте відторгнений од свого суспільства, в межовій ситуації, в стані глибокої екзистенційної кризи, унаслідок напружених духових пошуків, через випробування відчуженням, самотністю, сумнівами, зневірою, резигнацією, самобичуванням, внутрішнім роздвоєнням і навіть зрадою, зазнає духового прозріння і просвітлення, відкидаючи спокуси і сумніви та відкриваючи невідому досі високу істину на порозі власної смерти; переживає трагічний катарсис, але, через нездоланний бар'єр між пророком і масою, відходить у вічність (гине / вливається в божественну сутність), так і не досягнувши своєї мети, не віднайшовши порозуміння зі своєю громадою і не передавши їй здобутої (нововідкритої) істини. Вочевидь, ув основі цієї моделі — життєвий досвід самого поета, який надто

часто у своїй Вітчизні почувався самотнім пророком, що волає серед пустелі німоти й оспалости.

Якщо у згаданих шедеврах Франкового поетичного епосу трагічні суперечності людського буття трактуються у власне філософській площині, то в неперевершеному архітворі його драматургії — драмі «Украдене щастя» (яку з погляду генологічної природи, либонь, доречніше було б окреслити як трагедію: адже тут присутні всі класичні «аристотелівські» жанровизначальні чинники — трагічний патос, трагічні характери, трагічна розв'язка й трагічний катарсис) — вони висвітлюються насамперед у суспільно-психологічному ракурсі. Утім, банальна, на перший погляд, житейська історія «з сільського життя», що розгортається в межах тривіального «любовного трикутника» нібито «коло 1870 року в підгірському селі Незваницях» (а насправді — вічна і всюдисуща, як саме життя), під пером великого майстра слова, глибокого душезнавця й пристрасного людинолюбця виростає до мірила екзистенційно-антропологічної драми, головної герої якої — Людина і Доля. Кожен із головних героїв цієї драми (Анна, Микола, Михайло), немовби мітологічний цар Едіп, у пошуках власного украденого щастя почувается іграшкою в руках Фатуму — і водночас протистоїть йому мірою своїх людських спромог.

Третя «галактика» Франкового художнього світу (поруч із поезією та драматургією) — це многобарвний світ малої та великої прози — мозаїчна епопея людського життя, мистецька енциклопедія етнічних, соціально- та індивідуально-психологічних типів, галицька «книга биття» і «людська комедія», що в цілості своїй становить, за далекою від відомої задумом автора, досконалий «образ нашої суспільності в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях» упродовж її кількостолітньої історії — від «ідеального громадянства» часів Галицько-Волинського князівства (радіше змодельованого, ніж власне зображеного в не стільки історичній, скільки утопічній повісті «Захар Беркут») — до реальної історичної ситуації Франкової сучасності (може, найбільш стереоскопічно змальованої в романі «Перехресні стежки», у жанровій структурі якого вдало синтезовано інтелектуально-філософський, соціально-психологічний, любовний та кримінальний генологічні первні).

За спостереженнями франкознавців, загальну констеляцію Франкової прози утворюють «сузір'я» проблемно-тематичних циклів, що об'єднують у собі твори-«планети» (епічні жанри середньої та великої форми: романи та повісті) та твори-«сателіти» (малі епічні жанри: новели, оповідання, казки тощо): «бориславський» нафтопромисловий цикл («Борислав сміється», «Воа constrictor» та ще 6 менших за обсягом текстів); цикл творів із кримінальним сюжетом («Основи суспільності», «Для домашнього огнища», «На дні» та низка інших «тюремних» оповідань); «роман виховання» в новелах («Не спитавши броду») та інші твори про дітей і школу; твори сільської тематики («Свинська конституція» та ін.); твори з життя інтелігенції («Лель і Полель», «Перехресні стежки» та ін.); історична белетристика («Петрії і Довбушуки», «Захар Беркут» і деякі інші); цикл любовних історій («Маніпулянтка», «Сойчине крило» etc.); сатиричні казки та оповідання («Доктор Бессервіссер», «Казка про добробит» тощо); казки для дітей (збірка «Коли ще звірі говорили»); мемуарні оповідання («У кузні», «У столярні» та ін.); філософсько-символічна проза, позначена тяжін-

ням до модернізму («Поєдинок», «Рубач», «Терен у носі», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», «Великий шум» та ін.)*.

Загалом, Франкова проза, як і поезія та драматургія, за влучним висловом Івана Денисюка, стала «ін'єкцією європеїзму» в українську літературу, прищепивши на національному ґрунті модерні форми й засоби художньої виразності, новочасні естетичні та філософські ідеї, «вічні» теми й проблеми метаісторичного та вселюдського значення.

Стильова палітра Франкової творчости напрочуд широка: історично запізнілий «молодечий романтизм» «Баяд і розказів», «Петріїв і Довбушуків» та «Трьох князів на один престол» (подекуди з рудиментами просвітницького класицизму); «науковий» та «ідеальний» реалізм як домінанта естетичної «фізіономії» творів кінця 1870-х — початку 1890-х рр. (зокрема поетичної книги «З вершин і низин» та численних оповідань і повістей) з виразною тенденцією до натуралізму (як-от у «Тюремних сонетах», повісті «Воа constrictor» та інших творах «бориславського циклу»); ранньомодерністичні (зокрема «декадентські», символістичні, неоромантичні, неокласичні, імпресіоністичні, експресіоністичні, ба навіть сюрреалістичні) «симпатії» Франкової музи на зламі ХІХ—ХХ ст. (у т. ч. «об'яви декадентизму» в «Зів'ялому листі», філософсько-психологічний імпресіонізм «Із днів журби», «новоромантизм» «Похорону», «Мойсея» і «Semper tūro», елементи експресіонізму та сюрреалізму в новелістиці останніх років життя — «Син Остапа», «Неначе сон»)... Окремої згадки варті власне франківські індивідуально-стильові трансформації класичної культурної спадщини (зокрема сакральної — канонічної та апокрифічної літератури), насамперед тонко стилізований «неомедієвізм» «Мого Ізмарагду», переходом уплетений у панорамну еклектику «Давнього й нового»...

Та кожен зі згаданих художніх напрямів під пером поета отримав своєрідне, власне франківське заломлення, а в сумі вони витворюють довершений мистецький автопортрет небуденної, повносилої й повноцілої авторської особистости. «...Моє найвище бажання як писателя і поета: щоб моє слово було ясне і щоби в ньому, як в дзеркалі, віднілося людське, широлюдське лице», — одверто й прозоро формулював Франко своє естетичне кредо в передмові до «Мого Ізмарагду». І вірність йому зберігав завжди.

У власній художній творчості він випробував чи не всі відомі на той час літературні жанри (від мініятюрного афоризму-гноми до поеми-епопеї, від закличних гімнів і гнівних інвектив до розважливих рефлексій і парабол, від реалістичного образка до містичної візії, від «новели акції» до «новели настрою», від історичної чи соціально-психологічної повісти до інтелектуального роману, від сократичного діалогу до драми-казки, від соціальної комедії до народної трагедії...). Творив письменник і синкретичні, змішані жанрові конструкції, як-от новела-притча («Хмельницький і ворожит»), казка-притча («Рубач»), повість-новела («На дні», «Сойчине крило», «Як Юра Шикманюк брів Черемош»), поема-казка («Лис Микита», «Абу-Касимові капці», «Коваль Бассім»), драма-казка («Сон князя Святослава») та багато ін.

Франко-прозаїк використовував найрізноманітніші форми нарації (від традиційного усноповідного «Я-оповідання», «верстатного»

* Див. докладніше: Денисюк І. Новаторство Івана Франка-прозаїка // Записки НТШ. — Львів, 2005. — Т. 250: Праці Філологічної секції. — С. 52—66.

оповідання-нарис та оповідання «в модусі спомену» — до нових для тогочасного письменства форм літературно-письменної нарації, одностороннього діалогу та «потому свідомості»*); Франко-драматург однаково блискуче володів мистецтвом сценічного діалогу та монологу; а Франко-поет майстерно апробував чи не всі можливі версифікаційні форми (від вдалих імітацій народного, античного й давньосхідного віршування до складних поліметричних конструкцій, від класичних силабо-тонічних нормативів до перших в українському письменстві верлібрів), сягнувши вершин віртуозного володіння художнім словом (особливо в канонічних формах овідієвського елегійного дистиха, петрарківського сонета, дантівської терцини й байронівської октави, шекспірівському медитативно-філософічному білому вірші й ні на кого не схожих блискучих варіаціях за мотивами народних пісень). Варто сказати, до прикладу, що, за спостереженнями франко- й віршознавця Валерія Корнійчука, з 61 поезії «Зів'ялого листя» кожна має унікальну ритміко-інтонаційну структуру, і жодного разу митець не повторив однієї й тієї ж конструкції; а всі 9 сонетів збірки «Із днів журби» поет «одягнув» в «уніформу» з абсолютно різним способом римування — подиву гідна мистецька винахідливість!** Тож «кришталь поезії» і «римів блискітлива емаль» насправді були об'єктом пильної уваги й наполегливого експериментування того, хто нібито, за власним визнанням, не прагнув творити «майстерверків», не дбав «о викінчення форми» і насамперед піклувався про зміст художнього твору, закладену в ньому думку. І досі ще, на жаль, поширене шаблонне уявлення про Франка як поета глибоких і злободенних ідей, але слабкої віршової техніки — не більше, ніж ще один облудний стереотип, обґрунтовано спростований ще в статті «Франко-поет» (1925) Миколи Зерова — великого знавця секретів поетичної майстерності, який уважав, що «ніхто з українських поетів не показав такої розмаїтості вірша», як автор «Зів'ялого листя» та «Мойсея»***.

Тож у творчому арсеналі Франка-письменника — не лише важкий каменярьський молот, знаряддя праці й боротьби, призначене для того, аби прорубувати простий шлях крізь непорушну скелю безпросвітного провінціалізму — туди, «де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали», — але й «тонкий різець Петрарки», за допомогою якого митець вигранював «форму майстерну, мов різьблена чарка», що в неї він переливав свою любов, свої найглибші, найінтимніші переживання.

«Багата образами й ідеями, колоритна й ароматна, немов квітучий луг, поезія Франка обіймає різні сфери чуття, виблискує оригінальністю й силою», — стверджував Михайло Коцюбинський****; проте цей висновок можна поширити на всю літературну творчість автора «Зів'ялого листя» та «Мойсея», «Захара Беркута» та «Перехресних стежок», «Украденого щастя» та «На склоні віку»...

* Див.: *Легкий М.* Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. — Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1999. — 160 с.

** Див.: *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики: Монографія. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. — С. 388—416, 436.

*** *Зеров М.* Цит. праця. — С. 464.

**** *Коцюбинський М.* Іван Франко. Биографическая заметка // *Коцюбинський М.* Твори: В 7 т. — Т. 4. — Київ: Наук. думка, 1975. — С. 27.

У цій поліфонії художнього слова кожен може знайти те, що йому до смаку: свідомий громадянин, гарячий патріот — полум'яні революційні заклики, національні гімни, бойові пісні; закоханий юнак — шедеври інтимної, у тім числі й еротичної лірики; книжник-любомудр — глибокі філософські рефлексії й афористичні моральні повчання; дослідник історії — епічні образки минувшини й поетової сучасности; охочий до сміху — дотепні зразки гумору й сатири; вибагливий естет — мистецькі архітвори-шедеври, у яких глибинний зміст гармонійно поєднаний із довершеною словесною формою й новаторською, свіжою образністю.

«Франко інтересний, в якому б розрізі, в якому б перекрої ми б не взяли його поезію»*, — слушно відзначав той-таки Микола Зеров. І не тільки поезію — хочеться доповнити літера «неокласиків»; проза й драматургія не меншою мірою заслуговують на пильне вдивляння в секрети літературної творчости. У кожному з вимірів Франкового художнього мультиверсуму — проблемно-тематичному, ідейному, образному, стильовому, жанровому, версифікаційному, мовностилістичному — перед читачем постає надзвичайне багатство й розмаїття тонів і півтонів, барв і відтінків, якого б вистачило не на одного митця. Ні, таки не «каменяський молот», а радше граційна «тисячострунна арфа» заслуговує бути тим «фокусним», «ізмарагдовим» образом, який найадекватніше символізує істоту Франкової творчости.

Водночас слід відзначити глибинну, органічну єдність усієї творчости Франка (художньої, наукової й публіцистичної), в усій її еволюційній багатоетапності, багатожанровості й багатостилевості. Адже, як пам'ятаємо, «всім струнам стрій один!» Так, апокрифічні сюжети й мотиви, що є предметом невсипущої уваги Франка-вченого, раптом «оживають» у його художній практиці (пор. генезу ліричної медитації «Як голова болить!..» зі збірки «Semper tūo»). Переклади знаходять продовження в оригінальній творчості (скажімо, Байронів «Каїн» — у «Смерті Каїна», «Райнеке Фукс» Гете — в «Лисі Микиті» тощо). Одні й ті ж (вочевидь, особливо важливі для автора) сюжети він розробляє і в прозовій, і в поетичній формі (до прикладу, «Поєдинок», «Рубач», «Похорон», «Терен у нозі»). Діалектичний взаємозв'язок усіх форм творчої самореалізації Франка, усіх її родів і жанрів, їхнє взаємонасвітлення і взаємозапіднення — одне з найважливіших джерел його натхнення.

Мав рацію Василь Шурат, коли уподібнював творчу натуру Франка до губки, яка вбирає в себе все, щоб віддати назовні в трансформованому, «перетравленому» вигляді: «Коли б мені сказав хто коротко схарактеризувати Франка, я порівняв би його з губкою, котра всякає в себе всі прояви сучасного життя, але не на те, щоб віддати їх назад у первісній формі, а на те, щоб, перетравивши, задержати їх і в відповідний час в відповідних, часом до первісних зовсім не подібних, формах і комбінаціях показати світові. Завдяки тій прикметі душі всі так наукові, як поетичні письма Франка зраджують велику начитаність в давніх і сучасних літературах»**.

* Зеров М. Цит. праця. — С. 487.

** Шурат В. Літературні портрети. І. Др Іван Франко // Зоря. — 1896. — Ч. 1. — С. 16.

У Франковій творчості *чуже* стає *своїм*, а своє, питоме здобуває статус загальнолюдського; «домашній» елемент збагачується «привозним», а той, своєю чергою, одомашнюється, доместикується. Так здійснюється великий діалог епох і народів — ще одне невичерпне джерело франківської творчої наснаги. Він-бо й справді був *людиною діалогою*, складного й багатогранного діалогу мов, культур, світоглядів, традицій, ідеологій, націй, епох... Самохіть виконуючи нелегку місію ретранслятора, акумулятора й популяризатора глобального загальнолюдського досвіду, всією своєю творчістю, художньою й науковою, він прагнув показати, «як... широко розгалужувались і глибоко сягали духовні впливи від народу до народу, від століття до століття», ніколи не забуваючи про вирішальне значення національних потреб і національної своєрідності. Бо тільки автентичний національний первень робить поєднання чужорідних, запозичених чинників в культурному артефакті — саме синтезом, а не еклектикою.

У кожному разі, Франко — поза всяким сумнівом — найвидатніший український письменник пошевченківської доби, найяскравіший «культурний герой» другої половини XIX століття, який вершинними своїми творчими здобутками сягає мистецьких обривів століття XX. Наслідком його титанічної і — що не менш важливо! — по-справжньому геніальної праці стали європеїзація, інтелектуалізація та естетизація національної художньої свідомості, її виламування зі схоластичних умовностей псевдокласицизму, поступове долаання інерції неоконтрлярвещини й псевдошевченківських стилізацій, поглиблення мислительно-рефлексійного первня при одночасному дисциплінуванні мистецького переживання, відточування творчої майстерности на найвищих взірцях світового письменства, модернізація змістоформи українського художнього слова.

Утім, сам Франко далеко не вважав свій літературний доробок якимось екстраординарним творчим здобутком, монументом вічності, шедевром. Навпаки: часто скрушно скаржився, що не зміг зреалізуватися повні як митець і надто багатьом задумаю «поскручував голови». Його «невроджені діти» — «невиспівані співи» — боліли йому відчайсно сильно, й озивалися в снах, і волали про допомогу. Парадокс, але чи не найсильнішими мистецьки й найодвертішими психологічно були його ліричні рефлексії саме на тему власної творчої неспроможности й незреалізованости. Він називав себе тільки «пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку», і був певен, що з його «творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь». І в цих зізнаннях не було ані грана пози; Франкова скромність — не топос, а domeжна ширість. Ширість як принцип життєтворчости: «Най будуть ширі, ширі, ширі!» — рівно закликав братів по перу. І сам був ширим наодинці зі словом.

«Я не скінчу тебе, моя убога пісне, в котру бажав я серце перелить...» — скорботно зізнавався в одному з найінтимніших і найзворушливіших віршів. Франкова творчість, ця велична, неповторна симфонія людського духу, за всієї її многогранности й багатства, — це таки й справді: незакінчена п'єса великого майстра. Майстра, що так поспішав жити й творити — повно, справжньо, чесно, — що здебільшого просто не мав часу на дбайливе вишліфування створеного. Саме тому творчість ця така неспокійна і різна, і дихання її нерівне й схвильоване, як подих самого життя. Але, може, в цьому й криється її особливий чар: чар незавершености, невикінчености, відкритости в майбутнє.

ВЕЛИЧ, АБО ТРАГІЧНИЙ ГЕРОЇЗМ

(Замість епілога)

«Свідомо чи несвідомо, з власного пересвідчення чи з чужого голосу, але кожен, почувши ім'я Франка, сказати б, здіймає шапку, незалежно від свого місця народження — Київ, Карпати, Кубань чи Вороніжчина, — занотував півстоліття тому у своїй «Книзі спостережень» Євген Маланюк. — Тут діє якийсь “інстинкт величі”, який у так званих масах є значно більш живий, аніж припускають демагоги»*.

І справді: велич Франкова, ренесансний титанізм його виняткової творчої особистості — самоочевидний факт для кожного неупередженого погляду. Грандіозна постаць великого сина Якова-коваля з нагуєвицького присілка Гори з часової дистанції не меншає, а навпаки, дедалі вивищується — і не дальшає, а дедалі ближчає до нашої сучасності. Та чи можемо з певністю сказати, що за півтора століть, що минули од часу уродин нашого національного генія, повністю збагнули секрет і сутність його феномена, таємницю його, Франкової, величі?

Мабуть, не помилюся, якщо стверджу: і сьогодні перед нами все ще стоять непрості й надто важливі в контексті національно-культурного самоусвідомлення українців питання: хто він, Іван Франко? Чим завдячуємо йому ми, сьогоднішні? Яке місце він посідає в національно-культурному просторі сучасної України і яку роль відіграв у її стражденній історії? Нарешті, іншими словами, в чому полягає славетна величність Франкова?

Од античних часів великих людей заведено йменувати героями. І справді: велич — це героїзм. Але що ж таке героїзм? Що означає — бути героєм?

Героїзм — це насамперед пряmostояння. «Я з тої раси, що карка не гне, Глядить життю і смерті в очі сміло, Що любить бій, що просто, грімко йде На визначене їй судьбою діло», — так окреслює свою генеалогію Мирон із Франкового «Похорону», символічне авторове alter ego. Героїчна постава — це позиція проти течії. Бути героєм — означає *бути всупереч*: «Против рожна перти, Против хвиль плисти, Сміло аж до смерти Хрест важкий нести!». Це поетичне кредо — незмінний орієнтир Франкової життєтворчості — від «Semper idem» (щойно цитованого) до «Semper tigo» з питомо франківською заповіддю блаженства: «Блаженний муж, що йде на суд неправих І там за правду голос свій підносить, Що безтурботно в сонмищах лукавих Заціплії сумління їм термосить». І ще одне формулювання цієї-таки максими — цього разу з самого порога вічності: «Не мовчи, коли, гордо пишаючись, Велегласно брехня гомонить... <...> Хоч би ушам глухим, до німої гори, — Говори!»

Він не мовчав. Говорив — хай до німої пустелі. Хто говорить — буде почутий. Якщо говорить — широко.

Франко знав це. І саме тому його героїзм — справжній, а відтак не декларативний, позбавлений фальшивого патосу. Це не маєстатична псевдоромантична поза, а органічна світоглядна позиція й щоденна життєва практика. Тому це «негероїчний героїзм», що не усвідомлює себе як такий, ба навіть заперечує власну винятковість.

* Маланюк Є. Франко незнаний // Маланюк Є. Книга спостережень: Проза. — Торонто: Гомін України, 1962. — С. 83—84.

«Та слави людської зовсім ми не бажали, Бо не герої ми і не багатирі», — так атестують себе Франкові каменярі. «...Не Баярд, борець непоборимий, Не Дон-Жуан, усіх жіночих серць побідник, Героєм наших днів, а продуцент, робітник», — читаємо в поемі «Нове життя». «Я не геній, синку милий...» — зізнається Франко не надто гречному молодшому колезі у відповідь на жорстоку інвективу: «Не геній ти, а взір лиш продуцента!». У статті «Дещо про себе самого» автор «Мойсея» зараховує себе до когорти письменників-робітників та ремісників, що йдуть за нечисленним гуртом велетнів-геніїв. «Не довелось героїським боєм битися, Ламаться звільна мусив, ржою вкритись», — болісна автохарактеристика з «Мого Ізмарагду». «Зробили мене гетьманом, яким я ніколи не був і не хотів бути, — відхрещується од ювілейних суперлятивів 1898 р., — зробили мене керманичем, хоч я, придивившись правдивим керманичам на дарабах на Черемоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене проводирем, хоч я любив лише іти в ряді...» І так пояснює генезу свого творчого чину: «Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; се не жадне героїство, а просто елементарна сила веде мене сією дорогою, сила моєї хлпської крові». Усі ці зізнання — не риторична фігура, а межова щирість; не топас скромности, а «чесність зі собою».

Одначе цей «рядовий робітник», «негероїчний герой» був-таки приречений на героїзм — своєю одинковістю. «Я любив іти в ряді і люблю, але — такого ряду не було...», — скрушно констатував своє становище одного-в-полі-воїна. Так геніяльність ставала самотністю, а героїзм закономірно перероджувався в трагізм. Адже, за влучним афоризмом сучасного філософа Назіпа Хамітова, «героїзм є трагічне втілення геніяльності у світі людей»*.

Світ людей — світ боротьби. Жорсткої, виснажливої, іноді кривавої боротьби з обставинами, середовищем і самим собою. «Він ішов, не ставав, мов герой До остатнього бою, Та у серці важка боротьба Ішла з самим собою». Це — про Мойсея, пророка й проводира свого поневоленого народу, що знайшов свою смерть на самім порозі землі обітованої. І водночас — про самого Франка.

Саме в боротьбі — і Франків героїзм, і його трагедія.

Героїзм Франка — у його непохитній вірі в ідеали добра й справедливости, у майбутню свободу й незалежність своєї нації, у повсякчасній готовності «до великого бою за добро, щастя й волю всіх», у ненастанній праці і цілеспрямованому прямуванні дорогою поступу, у подоланні перешкод у собі й поза собою.

Трагедія Франка — не тільки в нещасливому особистому житті та численних життєвих випробуваннях, а насамперед у постійній болючій внутрішній «борні з самим собою», у глибоких сумнівах у сенсі і вартості власної праці, у правильності обраного шляху, у неповній творчій зреалізованості та, нарешті, у фатальній приреченості на смерть на шляху.

Трагізм і героїзм злютовані в життєтворчості Франка, витворюючи у своєму діалектичному синтезі глибинний код його особистости й долі. Лаври героя-звитязця вплетені в терновий вінець мученика. Лицар

* *Хамітов Н.* Философия человека: от метафизики к метаантропологии. — К.: Ника-Центр; М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002. — С. 294.

обов'язку, каменяр поступу, конкістадор духу, апостол праці — і водночас раб волі, страдник сумніву, трагічний в'язень національного сумління. Це все про нього, про Франка. І все це — правда.

Трагічний героїзм — це, може, найадекватніша формула Франкової величі (хай, однаке, редуktivна й спрощена, як і всі формули).

...Понад періоди, напрями й стилі здійснюється в культурній історії України мойсеївська постать Франка, що творить цілу франківську епоху. Епоху, яка не завершується з відходом письменника у вічність, а проростає в майбутнє. «Франко зрозумів добре, яку печать кладе на душу цілої нації, і ту свою націю хотів він бачити нацією героїв»*, — писала Олена Теліга — «поетка вогняних меж» (Дмитро Донцов), національна героїня України, яка загинула мученицькою смертю в Бабиному Яру. Її генерація гідно і гордо пронесла «печать духа» свого духового Батька у визвольні змагання ХХ століття, щоб передати естафету поколінню Василя Стуса, який, за його власним зізнанням, вирішив стати поетом саме після прочитання Франкового «Мойсея»**.

«Героїчне напруження» духа, зафіксоване в слові, — ось головний чин Франкового універсального генія. «В цій героїчній напруженні, в цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою — і полягає та величність Франка, в якій тепер не сумнівається, здається, ніхто і яка не дозволить, хоч би як змінились умови нашого життя, забути його як поета», — стверджував ще 1925 р. Микола Зеров***. Через три десятиліття цю ж думку розвинув Євген Маланюк: «...Коли Іван Франко саме на цих теренах [“ в історично і культурно здеформованих східноєвропейських, а в політично-колоніальних безсупільних умовах нашої Батьківщини”] великою людиною став (й чим далі, тим більше ставатиме), то завдячувати це він міг лише сам собі і виключно собі, заплативши за свою велич важкою ціною своєї страшної біографії, щоденною жертвою свого понадлюдського труду і щоденною боротьбою з оточенням, обставинами і самим собою. Отже, сталевій силі своєї волі та характеру — своєї виняткової особистості. Бо особистість і є, власне, те, що найбільше вражає і вражатиме в нім. В його характері і нетрадиційній, майже неукраїнській волі саме сконцентрована його велич і тієї величі таємниці»****.

Чи можемо повторити ці слова нині, з перспективи ХХІ століття? Навіщо нам Франко — сьогодні? За що маємо його любити й шанувати?

Чи не найкращу відповідь на це питання дав 1931 р. той, хто вважав себе «малим наслідником» Франковим — ще один геніяльний різьбяр слова і духа, Василь Стефаник: «За його універсалізм, за його божеську працьовитість і за його велику, скаляную гідність людську, якої він мусив боронити перед своїми тодішніми земляками»*****, — ось за що Франко вартий вдячної пам'яті нащадків.

* Теліга О. Книжка — духова зброя // Олена Теліга: Збірник / Ред. і приміт. О. Жданович. — Детройт—Нью-Йорк—Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗДА, 1977. — С. 122.

** Див.: Стус В. Твори: У 4 т, 6 кн. — Т. 6 (додатковий). — Кн. 1: Листи до рідних. — Львів: Видавнича спілка «Прогрес», 1997. — С. 349.

*** Зеров М. Цит. праця. — С. 491.

**** Маланюк Є. Франко як явище інтелекту // Маланюк Є. Книга спостережень: Проза. — Торонто: Гомін України, 1962. — С. 118.

***** Стефаник В. До М. Рудницького // Стефаник В. Вибране / Упоряд., підгот. текстів, приміт. і словник В. М. Лесина та Ф. П. Погребенника; Авт. вступ. статті В. М. Лесин. — Ужгород: Карпати, 1979. — С. 345.

Його творчість — відзеркалення універсальних світових обривів, результат шляхетної духової праці й вияв високої «щиролюдської» гідності — це унікальний художній документ драматичної (і багато в чому трагічної) історії духа, великого в своїх злетах і падіннях, радощах і стражданнях, сподіваннях і розчаруваннях, воскресіннях і похоронах. Духа, мандрівці якого не буде кінця — всупереч фатальній обмеженості земного існування. Тому Франкове слово — «пролог, не епілог», із якого ще довго нам починатися. І сьогодні воно промовляє до читачів, спроможних зрезонувати цій тисячострунній арфі, настроєній за камертоном віри в силу духа. Промовляє голосом людської туги і віри, повним трагічної сили і величі.

Франковим голосом.

* * *

...26 листопада 1915 року віденський професор, отець доктор Йосиф Застирець, звернувся з листом до Нобелівського комітету, у якому розповів про «найбільшого українського і одночасно слов'янського поета і вченого», «великого провідника свого народу, міжнародного генія» — Івана Франка. Відзначення його багатогранної діяльності Нобелівською премією, на думку професора Застирця, мало б величезне політичне значення для національних змагань старовинного культурного народу, який бореться за свою свободу. Це звернення підтримала європейська літературно-наукова еліта*.

Проте за пірроку Франка не стало. Похований він був на Личаківському цвинтарі, у чужому гробівці й позиченій сорочці.

Франко так і не став Нобелівським лавреатом. Упав на шляху, на порозі землі обітованої, не вступивши до неї, немов пророк Мойсей — до омріяної Палестини. Невблаганна смерть виявилась прудкішою од світового визнання, забравши з собою Франка — напередодні визвольних змагань 1917—1921 років.

Та чи змаліла від того ця постать? Чи трагічний етос Франкової всежиттєвої самофіри рідному народові був зведений *ad absurdo*? Чи ідеали правди, людської гідності і свободи, за які він боровся, знецінилися, здевальувалися? Питання риторичні, бо справжня велич вимірюється не відзнаками й нагородами, а гравітаційною силою духа, спроможного променювати кризь час і простір — у безвість віків. Духа, напнутого, мов татива, — поміж землею і небом.

Немов стріла у вічність — Франкові твори, послання до нащадків, заповіти й дороговкази, писані на скрижалях національного буття кров'ю огненного серця: «Ще момент — і Єгошу! крик Гирл сто тисяч повторить; Із номадів лінівих ся мить Люд героїв сотворить».

Читаймо. Ми ще маємо шанс стати нацією героїв.

Богдан ТИХОЛОЗ

---

* Див.: Сулима М. Україна і Нобелівська премія з літератури // Сулима М. Книжниця у семи розділах: Літ.-крит. статті й дослідження. — Київ: Фенікс, 2006. — С. 406—408.

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

Драма з сільського життя

в 5 діях

ДІЙОВІ ОСОБИ

Микола Задорожний, чоловік, літ 45, невеликого росту, похилий, рухи повільні.

Анна, його жінка, молодиця, літ 25.

Михайло Гурман, жандарм, високий, здоровий мужчина, літ 30.

Олекса Бабиц, селянин, літ 40, сусіда Миколи.

Настя, його жінка, літ 35.

Війт, селянин, літ 50.

Шльома, орендар.

Селяни, селянки, парубки і дівчата, музики і т. і.

Діється коло 1870 року в підгірським селі Незваничах.

ДІЯ ПЕРША

Нутро сільської хати. Ніч. Надворі чути шум вітру, сніг б'є об вікна. В печі горить огонь, при нім горшки. Анна і Настя пораються коло печі. На лаві, на ослоні, на припічку і на печі дівчата і парубки, одні прядуть, другі мотають пряжу на мотовилах; насеред хати при стільці один парубок плете рукавиці, другий на коливороті крутить шнур.

ЯВА ПЕРША

Парубки, дівчата, Анна і Настя.

Парубки і дівчата (*співають*):

Ой там за горою та за кремінною

Не по правді жиє чоловік з жоною.

Вона йому стелить білу постеленьку,

А він їй готує дротяну нагайку.

Біла постеленька порохом припала,
Дротяна нагайка біле тіло рвала.
Біла постеленька порохом присіла,
Дротяна нагайка кров'ю обкипіла.

Настя *(перериває, махаючи стиркою)*. Та тьфу на вас!
Що се ви вигадали такої плаксивої! Мов по покійнику го-
лосять.

1 парубок *(регочеться)*. Ага, а у вас мурашки по шкірі
забігали.

Настя. Тю на тебе та на твою голову! Ти гадаєш, що я твого
тата жінка, що небіжка ніколи з синців не виходила.

1 парубок. Го-го, мій тато небіжчик усе говорив:
«Як чоловік жінки не б'є, то в ній утроба гние».

2 парубок. О, твій тато добрий цирулик був. Він і хлопам
умів кров пускати.

1 парубок. І задармо! То также щось варто!

Настя. Та повинні-сте стидатися хоть тут, у тій хаті таке
говорити та співати. Пек, осина! То так якби, не при хаті кажучи,
злого духа при малій дитині згадав. Тут ангели божі літають,
одна хата в цілім селі, де святий супокій, та згода, та лад, та
любов — а ви якесь таке завели, що гидко і в губу брати.

1 дівчина. Та не бійтеся, тітко, ми своєю співанкою
святих ангелів із хати не виполошимо.

Настя. А ти відки се знаєш? А може, якраз виполошите?
Знаєш, як старі люди кажуть: не викликай вовка з лісу. А то
буває таке, що як у злу годину скажеш кому лихе слово, то
воно зараз сповниться. Мої небіжка мамуня розповідали, що
раз один такий...

1 парубок. Та пипоть вам на язик! Ідіть до печі та глядіть,
чи швидко ті вареники будуть, бо далі Микола з міста приїде
та нас понаганяє додому.

Настя. Ади, який швидкий! Не бійся, вареники будуть.
Гляди тільки, щоб ти свою рукавицю доплів. *(Іде до печі.)*

1 дівчина. Ну, кінчім, сестрички, тоту співанку. Вона
дуже красна. А така жалісна, аж плакати хочеться.

Анна *(від печі)*. Почекайте-но, як замуж повиходите та на
своїх плечах того добра зазнаєте, то вам ще й не так плакати
захочеться.

Дівчата. От тобі й на! А ви се відки знаєте? Хіба ви сього
зазнали?

Анна. Ну, я не про себе говорю. А втім, що зазнала, то
досить мені знати та Богу.

Дівчата *(хвилю мовчать, потім починають співати)*:

Ой мужу ж мій, мужу, не бий мене дуже,
В мене тіло біле, болить мене дуже.

Пусти ж мене, мужу, в вишневий садочок,
Най я собі урву рожевий квіточок,
Урву рожу-квітку та й пушу на воду:
Плини, плини, роже-квітку, аж до мого роду.
Плини, плини, квітку, плини по Дунаю,
Як побачиш мою неньку, приплини до краю.

Настя (*тим часом повиймала вареники, відідила їх, полила їх олієм, посолила і ставить на столі*). Ну, годі вам співати! Кидайте роботу! Вареники на столі! (*Парубки і дівчата покидають роботу і з веселим гамором сідають за стіл і йдуть. Настя з Анною коло печі; вона відсипала собі також вареників і сідає на припічку, обернена до столу плечима.*) Ну, кумо, помагай і ти!

Анна (*глядить до вікна*). Господи, яка там шаруга! Коли б тільки наші де з дороги не збилися!

Настя. Не бійся, їм не першина.

Анна. Не знаю, але мені так чогось лячно, так чогось сумно, як коли б якесь велике нещастя надо мною зависло.

Настя. Та я то, небого, виджу. Цілий день як сама не своя ходиш. Та й уже сама собі міркую, чого би тобі журитися? Живеш, як у Бога за дверми...

Анна. Я?

Настя. Чоловіка маєш доброго, тихого, роботящого, що трохи не молишься до тебе.

Анна (*зітхає*). Та що то з того!

Настя (*тихіше*). Ага, ти про те, що дітей не маєш. Не бійся, Бог ласкав, будуть іще.

Анна (*махає рукою*). Ей, я не про те!

Настя. А про що ж? Чого тобі ще треба? Що брати тебе на посагу скривдили? Тьфу! Наплюй ти на їх посаг! Їм твоя кривда боком вилізе.

Анна (*кидається мов ужалена*). Йой, кумо! Та хіба я про посаг? І пощо ви мені згадуєте моїх братів? Адже знаєте, що вони мої найтяжчі вороги.

Настя. Знаю, небого, знаю! Наслухалась я про твоє керваве дівування.

Анна (*живо*). Що? Про моє дівування? Що ви про нього знаєте?

Настя (*добродушно*). Все знаю, небого моя, все знаю. Як тебе брати побивали, за наймичку мали, між людей не пускали і вкінці за наймита замуж випхали, ще й на посагу покривдили. Ой, та чи тільки те!..

Анна. Як то? Ще й більше щось знаєте?

Настя (*сміється*). Та ти, кумо, мене не бійся! Кажу тобі, що знаю все, хоч то від нас не близька сторона, аж у другім повіті, а братів твоїх я й на очі не бачила.

Анна. А відки ж ви все те знаєте?

Настя (*сміється*). Через сороки-ворони, любонько! Були вже такі люди, що мені доповіли. Навіть би-сь ніколи не вгадала, хто.

Анна. Певне-сте, десь якусь мою посестру на ярмарку бачили?

Настя. Ой, кумонько! Чи то я так на тих ярмарках часто буваю! Ні, таки до моєї хати сама звістка прийшла, та й то не коли, а вчора.

Анна. Ну, то я вже ніяк не вгадаю, хто то міг бути.

Парубки і дівчата (*встають від їди*). Спасибіг вам, тітко Анно, і вам, тітко Насте, за вечерю!

1 парубок. Господи тобі слава, що ся душа напхала!

Настя (*б'є його стиркою*). Іди, іди ти, негосподарська дитино!

Дівчата. Ну, пора нам додому, а то позамітає дорогу, то не докопаємося вулицею.

2 парубок. Не бійтеся, мої ластівочки! Нас тут хлопців досить, кождий по дві вас на плечі візьме та й додому занесе.

1 дівчина. Овва, які мені силачі. Ще подвигаєтеся та болячки постручуєте!

Збираються, забирають куделі та пряжу і виходять.

Ну, добраніч вам!

Цілюються з Анною, вона світить їм скіпкою до сіней.

Анна. Добраніч, дівчата, добраніч! Та приходіть і завтра, будьте ласкаві! (*Зачиняє за ними двері.*)

ЯВА ДРУГА

Анна і Настя.

Настя. Та було хіба і мені йти.

Анна (*спрятує зо стола*). Ой, посидьте ще троха. У вас хата не сама, а як ваш чоловік буде їхати, то й так попри нашу хату, то почувте. А мені веселіше буде ждати.

Настя (*помагає прятати*). Та воно то так. А все-таки хата рук потребує. Ну, та вже для тебе се зроблю... (*Зупиняється серед хати перед Анною, з мискою в руках.*) Ну, а ти не цікава, від кого я дізналася про твоє дівування?

Анна. Та що мені! Я не вдатна загадки розгадувати.

Настя (*лукаво*). А твоє серце нічого тобі не говорить?

Анна. Серце? А вам що таке? Що воно мені має говорити?

Настя. Ага, а на лиці мінишся! Бліднеш, то знов червонієш! Ну, ну, не лякайся! Я знаю все, від нього самого.

Анна. Схаменіться! Що ви говорите? Від якого нього?

Н а с т я. Від Михайла, а від кого ж би?

А н н а. Від якого Михайла?

Н а с т я. Ей, кумо, та не прикидайся, що нічого не розумієш. Адже ми обі не діти! Михайла Гурмана знаєш, а?

А н н а (*відступає крок взад і хреститься*). Свят, свят, свят! Ви що се, кумо, говорите? Михайло Гурман — так, я зналася з ним, але його давно на світі нема. Він у Боснії згиб.

Н а с т я. Хто се тобі сказав?

А н н а. Я се знаю, брати говорили.

Н а с т я. Еге, то-то й є, що брати!

А н н а. Його мати сама лист мені показувала, плакала.

Н а с т я. Ну, то мусив бути лист фальшивий, бо Михайло живісінький.

А н н а. Кумо, бійтеся Бога, не говоріть сього! Може, вам приснився? Може, дух його вам об'явився?

Н а с т я. Ні, кумо Анно, я тобі кажу: він живісінький. У жандармах служить уже три роки. Десь був у іншій стороні, а тепер його до нас перенесли. Вчора до нас у хату заходив, про тебе розпитувався.

А н н а. Господи, що се таке? Що зо мною діється? Кумо, голубонько! Кажіть, що се вам привиділося, приснилося! Адже ж се... се таке, що здуріти можна! Адже ж я тому Михайлові клялася, присягала, що радше в могилу піду, ніж з ким іншим до шлюбу стану. А тепер!.. Він по мою душу прийшов. Та ні, ні, ви жартуєте, ви тільки так говорите!

Н а с т я. Хрестися, кумо! Чого ти так перелякалась? Тут видима річ, що брати ошукали тебе. Значить, на тобі нема ніякої вини. Він і сам се казав. Він зовсім не винуватив тебе. О, якби ти знала, як він гарно та широко говорив про тебе!

А н н а. Ні, ні, ні! Не говоріть мені нічого! Не хочу чути про нього, не хочу бачити його. (*Ходить по хаті, ламаючи руки.*) Ой Господи! Ой Боже мій, та невже сьому правда? Невже і тут мене одурили, ошукали, мов kota в мішку продали?

Н а с т я. Та успокійся, кумо! Що вже про те говорити, що пропало! Най їм за се Бог заплатить.

А н н а (*все ще в нетямі ходить по хаті*). І за що? Пощо? А, знаю, знаю! Вони Михайла боялися, щоб не відібрав від них моєї батьківщини. О, так, так! А сей покірливий, наймит, ще й рад, що що-небудь дістав. Господи, рятуй мене! Не дай одурити!

Н а с т я (*бере її за плече*). Та отямся-бо, кумо! Що ти торочиш? Чи не гріх тобі? Ти тепер замужня жінка, треба про се все забути.

А н н а (*вдивлюється в неї, по хвилі*). А так, правда ваша! Правда ваша! Забути треба. Хоч би мало серце розірватися, а забути треба. Ой Господи! І як воно досі не трісло? Кілько

я намучилася за ті роки! А тепер гадала, що от-от давні рани перестануть боліти. А тут на тобі! Маеш! Той, що досі був для мене помершим, являється наново. Кумонько, матінко моя! Порадь мені, що маю робити? Дай мені якого зілля, щоби тут, отут перестало боліти!

Н а с т я. Де вже мені, небого, до зілля? Не пораджу я тобі нічого, хіба одно: молися Богу, чень він відверне від тебе се лихо.

А н н а. Молилась, кумо, молилась! Товкла чолом о кам'яні сходи при церкві, слізьми плити вмивала — нічого не помагає.

Н а с т я *(надслухує)*. Га, чуєш? Мабуть, дзвінок теленькає. Певно, наші їдуть.

А н н а *(при вікні)*. Теленькає! Ледво чути за свистом вітру, а теленькає. Господи тобі слава, що їдуть! Ходімо зустрічати!

Обидві сквапно одягаються і виходять.

ЯВА ТРЕТЯ

По хвилі входять Анна, Настя і Бабич, увесь у снігу, з батоном у руках.

Б а б и ч. Дай Боже вечір добрий!

А н н а. Дай Боже здоровля! Так, кажете, мій з вами не їхав?

Б а б и ч. Ні, кумо. Я його ще на соляній жупі лишив. Ще докладав своєї купи дров і щось там почав з війтом перемовлятися, та я не дочікував до кінця та й поїхав за іншими.

А н н а. Бійтеся Бога! Як же ж ви могли його самого лишити в таку страшну негодую?

Б а б и ч. Е, не бійтеся, сам він не буде. Певно, поїхав на Купіння з передільничанами. А наші всі на Радловичі гостинцем їхали. Але він швидко приїде, не бійтеся. Конята у нього добрі.

А н н а. Ой, я чогось боюся. Кажуть, у лісі вовки появились. Ще не дай Боже якого нещастя!

Б а б и ч. Та успокійтеся, кумо! Ще Бог ласкав, відверне від нас лиху пригоду. А Микола не дитина. Він за худобу дбає. Ну, стара, ходімо їхати додому, там десь конята перемерзли.

Н а с т я. Ну, добраніч тобі, кумо. Молися, небого, богу, все добре буде!

Б а б и ч. Добраніч!

А н н а. Оставайтеся з Богом!

Бабич і Настя виходять.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Анна *(сама, одягнена в кожусі і хустині, сідає коло вікна і надслухує)*. Не чути! Тільки вітер свище і виє. *(Заламує руки.)* А він жиє, жиє, жиє! Одурили мене, отуманили, загукали, обдерли з усього, з усього! Ні, не хочу про се думати. В мене є чоловік, шлюбний. Я йому присягала і йому додержу віри. *(Надслухує.)* Ах! Ось він їде! Ну, прецінь! Господи тобі слава! *(Виходить.)*

ЯВА П'ЯТА

Микола і Анна.

За сценою чути брязкіт нашійників. По хвилі входить Микола, весь присипаний снігом, в гуні, надітій поверх кожуха, в баранячій кучмі, в рукавицях і з батогом. Він стає насеред хати, виймає батіг із-за ременя і починає обтріпувати сніг, стукаючи при тім об землю чобітьми. Відтак охаючи починає роздягатися.

Микола. Ось тобі і заробок! Ось тобі жий та будь! Ой Господи, і як се я душі не згубив по дорозі, то й сам уже не знаю! Ох, та й утепенився ж я! Та й промерз до самої кости! *(Відсуває вікно і кричить.)* Анно, а коням треба пити дати! Думав напоїти на Купінні, та не мож було!

Анна *(за сценою)*. Добре, добре! Я вже й воду зладила.

Микола *(засуває вікно, знімає гуню, потім кожух і вішає їх на жердці)*. Ну, заробок, нема що казати! За вісім шісток головою наложи — оплатиться. Цілісінький день роби, двигай, волочися, худобу збавляй, мерзни і мокни, як остатня собака, — і за все те вісім шісток. А прийдеться платити, то й того їм, людоїдам, жаль. І того би зажерли. Як дають чоловікові той кровавий крейцар, то так і видиш, що їх і за тим колька коле. А бодай вас уже раз людська праця розсадила та розперла, щоби-сте лиш очі повивалювали, нелюди погані! *(Сідає кінець стола і починає стягати чоботи.)* От іще бідонька моя! *(Кричить.)* Жінко, гей, жінко! Анно! Де ти там?

Анна *(входить)*. Ти мене кликав?

Микола. Таже кликав. Ну що, коні пили?

Анна. Ще й як. Так, біднята, перемерзли, мов риби тряслися. Бідна худібка! Я їм трохи сировиці до води долила, випили по дві коновці.

Микола. А їсти мають там що?

Анна. Ну, та вже я не спустилась на тебе, поки ти їм даси. Мають по гарцеві вівса, та й січки я нарізала у заступника на машині, ну, та й сіна поза драбину понапихала. Ба, та чого ти так запізнився?

Микола. Ет, волиш не питати. От ходи та поможи мені чоботи стягнути. Ади, позамерзали як костюмахи, та боюсь, щоб ноги не повідморожувати.

Анна. Пек-запек! Що ти говориш? Ще би нам лиш того бракувало! *(Бере за чобіт, тягне, та, заглянувши Миколі в лице, опускає ногу, відступає на крок узад і хреститься.)* Свят, свят, свят! Миколо! А тобі що такого? Ти весь у крові!

Микола. Я?

Анна. Бійся Бога! А се що таке? Чи бійка де була? Чи, може, ти скалічився де?

Микола. Та ні, ні, не бійся!

Анна *(кидається до нього і розпинає лейбик)*. Та почекай лишень! Господи, сорочку покровавив! Ну, що се таке з тобою сталося, Миколо?

Микола. Та то наш війтонько гідний та поважний.

Анна. Що? Бив тебе?

Микола. Та певно, що не гладив. *(Гримає кулаком об стіл.)* Але я йому не подарую! Я на нім своєї кривди пошукаю!

Анна. Ба, та що таке межі вами зайшло? За що?

Микола. Питай ти мене, а я тебе буду. За нізашо! З доброго дива мене вчепився, бодай його той учепився, що в болоті сидить.

Анна *(все ще оглядає його)*. Та не клени, Миколо, не гніви Бога! Ой Господи, та з тебе тут кварта крові зійшла! От іще недоля моя! Давай я обмию. Десь тут іще тепла вода лишилася. *(Іде до печі.)*

Микола *(кричить)*. Ні, не треба! Я його до суду завдам! Я завтра, ось так як є, до самого пана судії піду. Най пани побачать! Не мий!

Анна *(наливає в миску води і наближається)*. Иди, іди, бідна ти голово! Не роби з себе сміховище людське! Війтові нічого не зробиш, тільки з себе сміх зробиш.

Микола. Як то нічого не зробию? То цісарське право дозволяє отак над людьми збиткуватися? Як він віт і підприємець від довозу дров на жупу, то йому вільно з чоловіка й душу вигнати?

Анна. Ти, певно, знов поліна продавав?

Микола. Ну, та певно, що мусив продати. Бійся Бога, чоловік намучився в лісі, намерзся, як собака, крейцарика при душі не має, а треба прецінь чимось душу підкріпити.

Анна. Ей, Миколо, Миколо! Кілько разів я тобі говорила: радше притерпи, а не роби сього! А тепер ще до суду хочеш іти! Адже віт тебе за таке до арешту борше запакує, ніж ти його!

Микола *(глядить на неї з острахом)*. Агій, жінко! Та се ти правду кажеш! А мені се і в голову не прийшло. Ну, на, мий.

Анна (*миє його*). Я би не знати що за се дала, що ти не тільки поліна продав, а ще й сам війтові якесь згїрдне слово сказав.

Микола. Я? Та скари ж то мене Господи, що ні! Вчепився мене, що латер неповний. Я, як звичайно, остатній накладав, а він до мене. Вже там хтось мусив мене прискаржити, що я пару тих дурних полін продав.

Анна. А може, він і сам видів?

Микола. А дїдько його знає, може, й видів. Досить, що він до мене. «Я тобі, — каже, — не заплачу, поки латер не буде цілий». А я кажу: «Який був у лісі, такий тут є». А він мені каже: «Брешеш, ти п'ять полін продав». А я йому кажу: «Як продав, то не сам продав. І інші продають». А він до мене пристав: «Хто продає?» Та й хто, та й хто? Що я мав йому казати? По правді, чоловік нічого не бачив, а так на першого-ліпшого говорити соромно. От я возьми та й скажи йому: «Та й ви самі, доки-сте не були підприємцем, то-сте продавали». Не встиг я йому се сказати, а він як не кинеться на мене, як не почне гаратати мене палицею! Та через голову, та куди попало. То вже я й нестямився, коли, і хто, і як мене відборонив та на сани посадив.

Анна (*хитає головою*). Я так і думала, що ти щось таке мусив ляпнути. Війт не такий чоловік, аби когось задармо вчепився.

Микола (*гїрко*). О, та певно. У тебе кожний чесний, кожний розумний, коби тільки не твій чоловік.

Анна. Я тобі чести не уймаю, але полін не треба було продавати.

Микола. А мерзнути та о голоді бути треба!

Анна. Було собі з дому взяти пару крейцарів на горівку, коли вже без неї не можеш обійтися. Адже ж ми вже не такі остатні.

Микола. От таке! На заробок їхати і ще гроші з дому брати!

Анна. Ну, коли так, то маєш заробок, якого-сь хотів. (*Застелює стіл і заходитьсь давати вечерю.*) Ну, але де ж ти так довго барився?

Микола (*гнівно*). А тобі що до того? Не твоє діло! Коли я тобі такий нелюбий, то не питайся мене ні про що!

Анна (*ставить миски на стіл*). Ну, коли так будеш зо мною говорити, то певно любіший не будеш.

Мовчанка. Микола тарабанить пальцями по вікні, Анна заставляє вечерю. Микола обертається і починає мовчки їсти. Втім чути стукання до вікна.

Анна здригається, Микола випускає ложку з рук.

Анна. Свят, свят, свят! А се що таке?

Микола. Хтось до вікна стукає! В таку пізню годину, в таку негоду — ой, може, яке нещастя!

Голос за вікном. Гей, люди, отворіть, не дайте душі загинути!

Анна. Хтось, певно, з дороги збився. Біжу отворити.

Микола. Анно, стій! Може, яка зла душа?

Анна. Ба, та що? Дати чоловікові загинати? Та й що нам зла душа? Взяти у нас нема що, нікому ми нічого не винні, то чого нам боятися? *(Виходить. Чути калатання засувів.)*

ЯВА ШОСТА

Микола, по хвилі входить жандарм з карабіном, увесь присипаний снігом, за ним Анна.

Жандарм. Дай Боже добрий вечір!

Микола. Дай Боже здоровля!

Жандарм. Перепрашаю, що в таку пізню пору не-прошений до вашої хати набиваюся. Але там така страшна буря, куревільниця, що не дай Господи! Я з дороги збився, думав уже, що або замерзну де в заметі, або вовкам на зуби попадуся.

Анна *(хреститься)*. Господи!

Жандарм *(озирається на неї, витріщує очі, потім перемагає себе)*. А так! Недалеко вже було до того. Там під лісом чути, як вони виють. Кождої хвилі могли, бестії, зо мною привітатися!

Микола. Та роздягніться, пане, сідайте! Адже ж тепер, під ніч, далі не підете.

Жандарм. Та куди вже! Ніг своїх не чую, так промерз та змучився! Ой, Господи тобі слава, що з душею з того снігового пекла вихопився! *(Обтріпується зо снігу і починає роздягатися. Микола придивляється йому ближче.)*

Микола. А ви відки, пане шандаре?

Жандарм. Та ходом з міста.

Микола. Ну, так, ходом. Але родом? Даруйте, але мені здається, що я вас десь колись бачив.

Жандарм *(сміється)*. Ну! Чи не ще! Миколо, старий побратиме! Хіба ж ти не пізнав мене? *(Клепле його по плечі.)*

Микола. Михайло Гурман! Так се ти! А ми гадали... Анно, ба, а ти хіба не пізнала Михайла?

Анна *(зовсім забувшия, стоїть кінець столу і, не дивлячись на них, шепче молитву)*. І остави, і ослаби, і відпусти, Господи...

Жандарм *(регочеться)*. Анно! Господине! Що се вам на побожність зібралось? Що ж то, не привітається зо старим знайомим?

Анна *(подає йому руку)*. Як ся маєте, пане шандар?

Жандарм *(хвилю пильно глядів на неї, потім пустив її руку, зіцінив зуби і відвернувся, говорить далі тільки до Миколи)*. Ну, нинішньої ночі не забуду, доки життя мого. Знаєте, як я почув крізь вітер ті вовчі голоси, та й то так недалеко — ну, гадаю собі, вже по мені! І так мені нараз мовби хто приском поза плечима посипав. І в тій самій хвилі я побачив збоку світло. Зразу подумав, що то вовк очима блимає, але далі бачу, що стоїть на місці... І вже я нічого більше не думав, не міркував, тільки як не пушуся бігти півперек снігів, через якісь рівчаки, замети та плоти. І Бог його знає, відки в мене стільки сили набралось. Гримнув чоловік собою з десять разів, то правда, але Богу дякую, що хоть кості цілі!

Микола. Ну, що ж, Богу дякувати! Але скажи ти мені, будь ласкав, що се з тобою? Відки ти взявся? Адже ж казали, що ти...

Жандарм *(регочиться)*. Ха, ха, ха! Що я що такого?

Микола. Ну, та що ти погиб, умер...

Жандарм *(сміється ще дужче і підходить до нього. Микола цофається)*. Ха, ха, ха! Та се й правда! Адже ж я небіжчик. Не віриш, Миколо? Я вмерлий! Я з гробу приходжу.

Микола *(переляканий, хреститься)*. Свят, свят, свят!.. *(Слабо всміхається)*. Ну, що ти дурниці говориш, Михайле? То не годиться з такими річами жартувати.

Жандарм *(грізно)*. Ти думаєш, що я жартую? Ану, на, доторкнися мене! *(Простягає руку, Микола відскакує)*. А видиш! Та протє дарма! Знаєш, Миколо, пощо я прийшов?

Микола. Ти? До мене?

Жандарм. Еге! По твою душу. *(Регочиться)*. Ха, ха, ха! Ото налякав! Ну, не бійся, бідолахо! Твоя душа не така-то дуже цінна річ, щоб аж мерці з гробу по неї приходили. Не бійся, ади, я живий чоловік, такий, як ти! *(Плеще його по плечі)*. А відки я тут узявся, се я тобі зараз скажу. Вернувши з війська, я продав грунт і хату і вступив до жандармів, ось уже три роки служу. Зразу на границі був, пачкарів ловив, а отсе пару неділь тому перенесли мене в сей повіт.

Микола. І чи не можна було відразу се сказати? А то на тобі! Взявся страшити мене небіжчиком. Ей, Михайле, Михайле! Ти, як бачу, все ще такий збиточник, як був колись. *(Хитає головою)*. Ну, сідай та от вечеряй разом з нами.

Жандарм. Отсе справді розумне слово. *(Бере за ложку і сідає коло столу)*. Ба, а ви чому так пізно вечеряєте? Адже, певне, вже північ буде!

Микола. Адже я в такім самім був, як ти. Тільки недавно з дороги приїхав.

Жандарм *(ідячи)*. З якої дороги?

Микола. Та з міста. Латри возив на жупу та й так припіз-
нився. Насилу додому допхався. *(Ість.)* А ще мені лиха доля
казала їхати на Купіння. Думав, що ближче буде, півперек
лісу, а тим часом там замело так, що я троха худоби навіки
не збавив.

Жандарм *(кладає ложку і глядить на нього здивований)*.
Що? Ти сеї ночі на Купіння їхав?

Микола. Таже їхав.

Жандарм. Попри купінську коршму?

Микола. Ну, таже не куди. Ще зупинився, хотів коні
напоїти, та якась мара відро урвала. Почав було стукати до
жидів, але якось ніхто не виходив, а я подумав собі: «Ей, уже
й так додому близько!» Та й не достукавшись нікого, взявся
та й поїхав.

Жандарм. А давно се було?

Микола. О, певно, що вже зо три години тому. Хоть
то від нас до купінської коршми ледво півмилі, але як я
почав їхати, як почав стрягнути та з дороги збиватися, то
здавалося, що принаймні півроку їду. А тут чоловік сам-са-
місінський у лісі.

Жандарм. То ти сам їхав? І не тямиш, їхав ще хто за
тобою?

Микола. Де там! Усі наші геть поперед мене виїхали, та
й усі їхали на Радловичі, гостинцем.

Жандарм. Ну, а в коршмі світилося?

Микола. Та було світло, але вікна були заслонені та й
двері замкнені. Мабуть, жиди вже спали, бо на мій стук ніхто
не обізвався.

Жандарм *(воркоче)*. Ну, певно!

Їдять, мовчанка. Анна сидить на припічку, силується їсти, та не
може.

Ну, спасибі вам, пане господарю, за вечерю! *(Кладає ложку
і встає.)*

Микола. За мало. Видихай здоров! *(Встає також, оба
сідають на лаві.)*

Анна мовчки спрятує зо столу.

Жандарм *(придивляється Миколі збоку)*. Ба, що се у тебе,
Миколо, таке лице обдряпане? Я щось не тямлю, аби ти був
охочий до бійки!

Микола *(змішаний)*. Я? Ха, ха, ха! Та куди мені до бій-
ки? Я чоловік спокійний. А се ті нещасні латри сьогодні так
мене доїхали. Тільки що я почав брати з купи поліна, а вся
верхня верства гур-гур на мене. Ще щастя, що мене на місці
не забило.

Жандарм. Ов, то погана пригода!

Микола. Ой, най Бог боронить від такого зарібку!

Жандарм. А багато заробляєш на день?

Микола. Е, тільки того зарібку як кіт наплакав. Вісім шісток на день. А кілько чоловік надвигається, намерзнеться, намучить себе і худобу і нагризеться, то відрікся б і того зарібку.

Жандарм *(знов придивляється його лицю)*. Але тебе, брате, таки порядно ті поліна мусили заїхати. Ціле праве лице мов граблями подряпане.

Микола. Та кажу тобі, що як на мене з правого боку поліна гуркнули, то я думав, що вже мені голову на камуз розбили.

Жандарм *(встає, проходиться по хаті і сідає ліворуч від Миколи, а потім глядить на нього)*. Ов, та бо у тебе і з лівого боку ще гірше каліцтво.

Микола *(змішаний)*. А то я тим боком на землю впав, на ріще, та й так направився. Ще щастя, що ока на сук не висадив.

Жандарм *(заглядає йому в очі)*. Е, та бо і спереду шрам на чолі, зовсім, як би хто подряпав. Ще й синці попід очима. Ей, Миколо, признайся, се не від полін!

Микола *(ще гірше змішаний)*. Що ти знов! До чого маю признатися? Бігме Боже, що я з ніким не бився! Та й пощо би я тебе дурив?

Жандарм *(сміється і клепле його по плечі)*. Ну, ну, Миколо, не бійся! Я нині твій гість, то не потребуєш мені ні до чого признаватися. Але все одно тобі скажу, небоже: ти на крутаря не вродився. Видно відразу, коли хочеш щось збрехати, а воно тобі ані руш не удається!

Микола *(заляканий)*. Але ж скари ж то мене Господи!

Анна. Миколо, та покинь же божитися! Ось подумай радше, де ми пану шандареві постелимо. Пізня година, а ви оба помучені, пора спати.

Микола. Ай, ай, ай, твоя правда, небого! А я, дурень, забалакався та й забув про се! Я зараз, зараз! *(Хапається сюди й туди по хаті, та не може потрапити на лад. Надіває шапку та й кожух.)*

Анна. Ба, ти куди?

Микола. Я зараз! Знаєш, я так думаю: околот соломи принесу, постелимо Михайлові отут на землі. Ти тільки верет яких приладь, подушку, а кожухом накриється.

Жандарм. О, спасибіг вам. У мене є свій плащ.

Анна. Та я би була сама за соломою пішла.

Микола. Ну! Куди тобі! Я сам заразисько принесу. *(Бере шапку і виходить.)*

ЯВА СЬОМА

Ті самі без Миколи.

Анна пораяється коло постелі.

Жандарм підходить до неї і бере її за плечі.

Жандарм. Анно!

Анна (*ледве чутно*). Чого тобі?

Жандарм. Що, ти навіть поглянути на мене не хочеш?

Анна обертається до нього лицем, але зараз спускає очі вниз і мовчить.

Жандарм довго дивиться на неї.

Нелюди! Поганці! Таки додержали слова, закопали тебе живцем у могилу! Бог би їм сього не простив!

Анна. Про кого се ти?

Жандарм. А про кого ж би, як не про твоїх коханих братчиків? Знаєш, як мене взяли до війська, то один із них у коршмі виразно сказав мені: «Ти, Михайле, іди в Божий час, але про Анну і не думай. Не буде вона твоя, хоч би ми мали її живцем у могилу закопати». Я тоді розсміявся йому в очі, але бачу, що вони таки поставили на своїм.

Анна (*несміло*). Так ти... не гніваєшся на мене? Не проклинаєш мене?

Жандарм. На тебе, бідна сирото! Хіба ж я не знаю, що ти тут нічого не винна, що у тебе не було власної волі, що тебе загукали, одурили, замучили?

Анна плаче.

Та ні, признаюся тобі, в першій хвилі, дізнавшись, що ти вийшла за отсього тумана, я був лютий на тебе. Я був би вбив тебе, коли б ти була де близько. Я цілими днями бігав мов одурілий по полю і кляв тебе, просив на тебе у Бога найтяжчої кари, найстрашнішого лиха.

Анна (*перелякана*). Михайле!

Жандарм. Не бійся, Бог не дитина, щоби слухати прокльонів одурілого чоловіка.

Анна (*крізь сльози*). Ой, боюсь, що він таки вислухав тебе!

Жандарм (*радісно*). Що? Значить, ти не забула мене? Любиш мене ще, Анно?

Анна (*з переляком відпихає його від себе*). Мовчи, мовчи! Що ти говориш? Не смій до мене так говорити. Я шлюбна жінка, я чоловіка маю.

Жандарм. Е, що такий чоловік! Нині є, а завтра може не бути.

Анна. Як то? Що се значить? Що ти говориш?

Жандарм. Нічого. Так собі. Але якби його не було, то ти...

Анна. Мовчи! Мовчи! Не говори! І про чоловіка мого не смій думати нічого злого!

Жандарм. Ет, говори собі! Се ми вже побачимо. Що я про нього думаю, то моя річ.

Анна (*бере його за рамя*). Михайле, що ти думаєш, скажи мені?

Жандарм. Дай мені спокій! Завтра побачиш!

Анна. Завтра? Значить, є щось? Ти щось задумав? Щось страшно? О, так! Бачу се по твоїх очах! Чула се з твого голосу, коли ти розпитував його про ті шрами. О, я знаю тебе, у тебе кам'яне серце! Я не буду просити тебе, щоб ти змилювався над нами, не погубляв нас. Одно тільки тобі скажу, що двоє невинних людей візьмеш на душу!

Жандарм. Я маю в Бозі надію, ані одного не візьму. Але те одно тобі скажу, що твій чоловік був би дуже добре зробив, коли би був нині дома сидів і не їздив на заробок.

Анна. Звір ти, звір лютий! Наострився пожерти нас і тепер думаєш, що найшов притоку. Але Бог тебе покарає, тяжко покарає!

Жандарм (*сміється*). Ха, ха, ха! Ось гарно: двоє мерців зійшлося, що за життя любилися і по смерті одно за друге не забули, а зійшовшися, не мають що ліпшого робити, як сваритися. Анно, серце моє! Невже ж я такий ненависний тобі?

Анна. Чого ти хочеш від мене? Чого прийшов у сі сторони?

Жандарм. Богом тобі клянуся, що я не хотів. Два місяці я вже тут, а знаєш сама, що я досі оминав вашу хату. Аж сьогодні — не знаю, чи Бог, чи зла доля завели мене до вас.

Анна. Годі. Чоловік іде! (*Стелить постіль. Жандарм сідає кінцею столу і ніби дримає.*)

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі і Микола з околотом соломи.

Микола (*кидає околит насеред хати*). Ну, та й шаруга ж там, Господи! Завтра, мабуть, нашу хату рівно зі стріхою замете. Адже я ледво докопався з хати до стодоли. (*Роздягається.*) А ти що, Михайле, дримаєш? А я думав, що ти з давньою знайомою (*моргає на Анну*) схочеш побалакати. Адже ви колись любилися...

Жандарм. Е, чи одні то дурниці чоловікові по голові стріляли, поки молодий був. А тепер, як чоловіка в війську промуштрували, та по босняцьких горах прогнали, та на шандарській службі підгартували, то куди вже йому давні любощі згадувати. Та й твоя жінка, вибачай за слово, якась мов прикисла троха. Мабуть, міцно її в руках держиш, га?

Микола. Я? Її? Господи, та вона мене... Та я би її... Але що таке говорити! Смішно мені, старому. А от що сумує та тоскує вона коло мене, се правда.

Жандарм. Ну, се вже ваша обоїх річ. Що мені в те мішатися!

Микола. Так, брате, твоя правда. Муж і жона — одна сотона; чужому нема що туди пальці втиркати.

Анна *(стелить жандармові на землі)*. Ти, Миколо, двері позамикав?

Микола. Ба, аякже! *(Позіває.)* О, пора в стебло. *(Хреститься і шепотом молиться до образів.)*

Жандарм. Та хіба й собі роздягатися. *(Роздягається, хреститься і лягає на землі.)* А якби я завтра рано не збудився, то будьте ласкаві збудити мене, скоро встанете.

Анна. Добре, добре. *(Кладе його карабін на лаву, заглядає до печі і затикає її. Тим часом Микола, скінчивши молитву, розперізується і лягає на постелі.)*

Микола. Ти спиш уже, Михайле?

Жандарм. Та дрімаю. Або що таке?

Микола. Та нічого. Добраніч тобі!

Жандарм. Добраніч!

Анна хреститься, відтак стає за припічок і гасить лампу.

Заслона спадає

ДІЯ ДРУГА

Декорація та сама. День. В печі горить.

Микола парить березове пруття і крутить уживки.

Анна то пораяється коло печі, то помагає йому.

ЯВА ПЕРША

Микола і Анна.

Микола. Ну, держи добре, не пускай! *(Крутить.)* Так. Тепер давай сюда. Най його хобоба спіткає з його латрами! Плюнув би чоловік на той заробок, а тут ні, їдь знов, щоби того проклятого латра докапарити, щоб він йому стікся.

Анна. Та чень нині легше буде їхати, ніж учора. Бач, випогодилося!

Микола. Ага, випогодилося! А вчора дорогу замело зо шумом, що й сліду не найти. Ні, я таки не поїду сьогодні. І себе збавлю, і худобу, а за що? Нехай він пропадає зі своїми латрами.

Анна. Та то певно, що ліпше не їхати, ніж по снігах з тягарем копатися. Латри не втечуть, а робота й дома знайдеться. Ой, якби ти був учора мене послухав та не їхав!

Микола. Або що?

Анна. Та нічого. Але моє серце чує якусь біду. Яка мені нині погань снилася, то нехай Бог боронить! Десь ніби я коралі сію по хаті, по оборі, по цілім селі, та такі грубі та червоні...

Микола (*немов сам до себе*). Коралі — то сльози.

Анна. А далі десь ніби на нашу хату з усіх боків пси гавкають, у двері лізуть, у вікна голови пхають, та такі люті та розжерті...

Микола. Люті пси — то напасть.

Анна. А далі десь ніби мене до шлюбу вбирають, а в саме біле: білі черевики, білу спідницю, білу перемітку.

Микола. Свят, свят, свят! Що тобі, жінко? Най Бог відвертає від нас усе лихе! Що ти говориш?

Анна. Та що таке? Хіба се що значить?

Микола. Та... бодай у лиху годину не згадувати! Господи! Сон, мара! На все божа воля. Не треба ніколи забігати поперед батька в пекло, ось що! (*Крутить далі.*) Гм, і що його робити з тими латрами, і сам не знаю.

Анна. Може би, піти спитати Баби́ча, чи він їде?

Микола. То правда. Як він їде, то ніяково мені лишатися. Як тільки сани поладжуду, то зараз піду до нього. (*Кидає готові ужівки і сідає на лаві.*) Ой, крижі болять! Господи, проробив чоловік свою силу на чужих людей, а тепер для себе лиш останочки лишилися. Анно!

Анна (*коло печі*). Чого тобі?

Микола. Що сей шандар так рано схопився? Я й не бачив, коли вийшов.

Анна. Казав, що мусить, служба...

Микола. А знаєш, я як його побачив, то зразу одеревів на місці. В таку годину, в тім мундирі — зовсім здавалося, що се мертвець з тамтого світу до нас приходить. А тим часом, бачу, він живий.

Анна. А хіба ж ти не знав, що він у наших сторонах?

Микола. Я? Та відки я мав знати? Я був певнісінький, що він давно вже зогнив у Босні. Адже ж твій братьо присягався передо мною, що його нема на світі, навіть карту з війська показував. Тільки то біда, що я неписьменний, то й не міг прочитати.

Анна. Значить, і тебе так само одурили, як і мене.

Микола. Не знаю, пощо їм так конечно забাগлося випхати тебе на десяте село.

Анна. А я знаю. Не хотіли мені нічого дати з вітцівщини. Ну, а якби я була пішла за Гурмана, то той би їм був з горла видер. Ти знаєш, який він був чоловік. Боялися його, то й по-

старалися разом з війтом, що його, одинака в матері, випхано на війну, а потому скористали з часу, щоби мене також випхати в інший бік. Ось і вся мудрість.

Микола. Господи, а я й не догадувався, куди стежка в горох! Чоловік з багачами кумпанії не водив, то й на багачьких штуках не розуміється.

Анна проходить коло нього, він ловить її, прихилює і цілує в чоло.

Бідна ти моя небого! А ти дуже любила сього Михайла?

Анна (*спалахнувши*). Ну, що вже про се говорити? Любила чи не любила, тепер нема що й згадувати. От радше йди сани ладь! Обід уже готов. Поки ти там упораєшся, то вже вистигне як слід.

Микола. Твоя правда, Анно! (*Встає і бере уживки.*) Не час бідному згадками бавитися, треба роботу робити. Наливай лишень, я зараз буду готов! (*Виходить.*)

ЯВА ДРУГА

Анна і Микола за сценою.

Анна (*наливає борщ у миску, насипає у другу квасолю і ставить на стіл*). Чи дуже любила сього Михайла? Здається, що дуже, коли й досі вся тремчу, всю мене мороз проходить, як його згадаю. Здається, що таки дуже. А може, більше боялася його, ніж любила. У, сила у нього! Вола за роги хопить та й на землю кине. Господи, таких, як мій, то йому ніщо двох у одну жменя. Самим поглядом, здається, наскрізь тебе прошибає, мов розпаленим дротом. Ох, та й боюсь я його тепер! Боюсь, як найтяжчого ворога! І певно, що як він на нас завзявся, то зітре нас на порох, знищить, зруйнує. Бо хіба ж мій чоловік зможе з ним боротися?

Микола (*за сценою*). Анно, гов, Анно!

Анна. А чого тобі?

Микола. Де ти рептюх поділа? Най коням сіна накладу.

Анна. Та рептюх осьде в сінях; я давно сіна наклала. Ходи їсти. (*Вигортає огонь з печі.*)

Микола. Зараз, тільки ще лещети поладжу. Десь два лещети випали.

Анна. Та лиши лещети на потому, не втечуть! Ой Господи, чим далі, тим чогось гірше мені робиться. Моторошно, мов перед пожаром. Усе мені здається, що ось-ось якесь нещастя...

ЯВА ТРЕТЯ

Микола і Анна.

Микола (*скрипнув дверми входячи*). Н-ну!

Анна (*схапується від печі*). Ох! Се ти?

Микола. А тобі що такого, жінко? На тобі лица нема!

Анна. Нічого, нічого. Щось мені недобре зробилося. Се, мабуть, від печі... Я трошка загоріла, та голова крутиться. Сідай лишень та їж, я нап'юся води, то мені легше буде.

Микола (*сідає за стіл, хреститься і бере ложку*). Та ходи й ти обідати. Мені якось самому страва в рот не лізе.

Анна. Е, що там! Не прибагай собі нічого, їж! А я тим часом піду до Бабича та спитаю його, чи їде він у ліс.

Микола. Га, коли так, то йди. Троха пройдешся, то чень і голова перестане боліти. Иди, йди! (*Ісць.*)

Анна накидає на голову хустку і направляється до дверей. В тій хвилі двері відчиняються. Входять жандарм, вїйт, Бабич, присяжний і ще один селянин.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Микола, Анна, жандарм, вїйт, Бабич і один селянин.

Вїйт (*входячи*). Слава Ісусу Христу!

Микола. Слава навіки. Просимо до обїду!

Вїйт. Обїдайте з Богом святим, най Бог благословить!

Микола. Сїдайте, пане вїйте. Що вас сюди до нас приводить?

Вїйт (*сідає на ослоні плечима до столу, жандарм на лаві, присяжний і селянин стоять і роззираються по хаті*). Гм, так собі. Маємо до вас маленьку справу.

Микола. До мене? А то що такого?

Вїйт. Ви вчора сказали пану шандареві, що були вночі в коршмі на Купінні?

Микола. Та був. Не в коршмі, а під коршмою.

Вїйт. І пізно вночі?

Микола. Та пізно. Вже за мною, бачу, ніхто не їхав.

Вїйт. Ви приїхали додому закровавлений?

Микола. Та... та... так.

Жандарм. Що? Ви й додому закровавлений приїхали? Я сього від вас не чув. Господине, правда се?

Анна. Та правда. Я сама його обмила.

Жандарм. О, се важна річ. (*Пише в книжечці.*) А ви ж сказали, що в лісі скалічились, ще як латри брали. Значить, ви й до міста їхали закровавлений і з міста вертали у крові?

Вїйт. Він вам так казав? Ну, се неправда. Він у місті був здоровіснький і зовсім чистий. Я прецінь його сам бачив на жупі.

Микола. Скажіть же всю правду, пане вїйте!

Вїйт. Яку всю правду?

Микола. Адже ж се ви самі мене так покровавили.

Жандарм (*схапується*). Що, що, що?

В і т. Брешеш, Миколо. То правда, що ми троха з тобою перемовилися за ті поліна, але покровавити тебе я ані гадки не мав.

М и к о л а. Я маю на те свідків. Я навмисне не змивав крові з себе і додому так приїхав, щоби вас до суду завдати.

В і т. Ха, ха, ха! Мене! До суду!

Ж а н д а р м. Яких маєте свідків?

М и к о л а. Та от кум Бабич і кум Калинич також там були, то можуть посвідчити.

Б а б и ч (*шкробається в голову*). Та бути я був, то нема що казати; але того я не бачив, аби вас, кум, начальник покровавив. Ударив вас поза вуха, то правда, але щоби вас отак подряпав, то я того не можу посвідчити.

С е л я н и н. І я також не можу.

Ж а н д а р м. Миколо Задорожний, я вас арештую. (*Видобуває з торби залізні ланцюжки з наручниками.*) Давайте сюди руки і не думайте опиратися, бо вам гірше буде.

А н н а. Ой горечко мое!

М и к о л а. Арештуєте? Мене? За що?

Ж а н д а р м. Ви самі, певно, ліпше знаєте за що. Вчорашньої ночі на Купінню в коршмі всіх жидів вирізано.

М и к о л а. Ой Господи! То я би мав у тім бути?

Ж а н д а р м. Я не знаю. Дай Боже, щоби ні. Але скажіть самі, чи против вас усе не свідчить? Коли ви невинні, то не маєте чого боятися, на суді ваша правда покажеться. Але я мушу своє зробити. Давайте руки!

М и к о л а. Бог видить мою душу. Я невинний. Робіть зі мною, що хочете. (*Подає руки, жандарм заковує його.*)

Ж а н д а р м. Так, то розумно. А тепер скажіть мені, де ті чоботи, що ви вчора мали на собі?

М и к о л а. А онде стоять у запічку.

Ж а н д а р м. Присяжний, подайте їх сюди!

Присяжний подає, вїйт і Жандарм оглядають їх до вікна.

Є! Ось кров!

В і т. І ось тут є!

Ж а н д а р м. То сумно. Відложіть набік!

М и к о л а. То з мене кров, як я їхав.

Ж а н д а р м. Се вже будете в суді толкувати, се до нас не належить. Ви мали з собою сокиру? Де вона?

М и к о л а. Он під лавою.

Ж а н д а р м. Присяжний, подай її сюди!

Присяжний подає, Жандарм і вїйт оглядають.

Є й тут кров. Ось на топорищу.

В і т. І ось на обусі. І ось на лезі.

Ж а н д а р м. Відложіть набік! А тепер покажіть кожух!

Оглядають кожух.

Є й тут. Відложіть набік. (*Іде до постелі і шукає під подушками в соломі. До Анни.*) Отворіть скриню!

Анна весь той час стояла мов остовпіла, не рушається з місця, тільки глядить на нього.

Жандарм. Чуєте, жінко, отворіть скриню! (*Коли вона не рушається, він виймає їй із-за пояса ключ, відчиняє скриню і разом з війтом починають перешукувати все.*) Ну, тут нема нічого. Пане вийте, присяжний і ви, свідки, ідіть з ним і перешукайте все обійстя, шопу, комору, стодолу, всякі скритки! А я тут переслухаю господиню.

Війт. Ну, Миколо, ходи з нами!

Микола. Господи, ти знаєш, за що на мене такий тяжкий хрест посилаєш, нехай буде твоя воля! (*Виходить, за ним вийт, присяжний і селянин.*)

ЯВА П'ЯТА

Жандарм і Анна.

Жандарм (*по їх відході хвилю мовчить, стоячи недвижно серед хати напротив Анни, яка стоїть коло вигаслої печі. Відтак він випростовується і підносить голову. Острю.*) Анно!

Анна підводить голову, глядить на нього з невисказаною тривогою і опускає очі.

Жандарм. Сюда ходи!

Анна підходить до нього і зупиняється.

Жандарм. Ближче, ближче! Гляди мені в очі! Просто!

Анна (*силується глядіти, тремтить уся, потому кидається перед ним на коліна*). Михайле! Михайле! Не муч мене! Не можу глядіти на тебе! Ти такий страшний!

Жандарм. Дурна! Чого тобі боятися? Для злодіїв, розбійників я можу бути страшний, се моя служба. Ти не бійся!

Анна. Але ж він нічого не винен! Михайле! Що ти наговорив на нього? Клянусь тобі, він не винен!

Жандарм. Хто він? А, твій Микола! Ну, а може, й винен?

Анна. Ні, ні, ні! Ніколи! Він такий добрий, він хробака дармо не розтопче, не то щоб чоловіка вбив!

Жандарм. А мене вбив! Мене зробив нещасливим! Ні, не говори мені про нього! Яке мені до нього діло? Я йому не ворог, а трафилися такі сліди, що свідчать против нього, то я його мушу арештувати. Мушу, чуєш? Се моя служба. Коли він не винен, то в суді його правда покажеться.

Анна. Так чого ж ти від мене хочеш? Я прецінь з ним не була, нічого не знаю. Лиш то знаю, що приїхав кровавий і казав, що його вийт побив.

Жандарм. Байдуже мені про се. Будеш те в суді говорити. Я про що інше хочу з тобою побалакати. Анно, дивися мені

в очі! (*Бере її за плечі і вдвляється їй у очі.*) А ти ще гарна, молода, свіжа! Анно, любиш мене?

Анна (*тремтить*). Михайле, пусти мене!

Жандарм. Ні, не пущу! Скажи зараз, любиш мене?

Анна (*відвернувшись*). Ні, ні, не люблю! Ти страшний! Не люблю!

Жандарм (*грізно*). Гляди мені в очі, чуєш?

Анна дивиться йому в очі.

Скажи тепер, любиш мене?

Анна. Михайле! Братчику мій, не муч мене! Коли отак впираєш у мене свої очі, то мені так важко, так страшно! Сама не своя стаю!

Жандарм. Дурниці! Говори, любиш мене?

Анна (*ледве чутно*). Люблю.

Жандарм. Ще раз скажи! Голосніше!

Анна. Люблю.

Жандарм. Пам'ятай же. І будеш моєю? Стій просто, не трясись! Знай, що від мене не втечеш! О, я не такий, щоб тебе пустити з рук! Раз мені щастя всміхнулося по тільких роках, то вже я тепер не випущу його! Зубами в нього ввіп'юся, а не випущу. Говори, будеш моєю?

Анна. Ради Бога, Михайле! Не говори сього! Я шлюбна жінка! Я присягала. Гріх мені таке слухати, гріх подумати про таке!

Жандарм. А не гріх було дати мені слово, а потому вийти за другого? Не гріх украсти моє щастя?

Анна. І моє вкрадено, голубе мій! І моє серце розбито, і мене з нелюбом спаровано! З туманом отаким, що з ним ні в кут ні в двері, що з нього люди сміються, що хіба хто не хоче, той з нього не глузує! А ти ще дорізати мене хочеш!

Жандарм. Дарма, дурне говориш! Коли се правда, що кажеш, то будь моєю! На злість тим, що нас розлучили. Наперекір тим, що вкрали наше щастя. Ми його відокрадімо, наше щастя!

Анна. Бог нас покарає, Бог!

Жандарм. Не слухай того! Бог нашої муки не потребує. А трафилась нам нагода, то й поживимо свобідно та покоштуймо щастя.

Анна. Чи довго воно потриває?

Жандарм. Щастя ніколи довго не триває. Щастя все — день, година, одна хвилина.

Анна. А потому?

Жандарм. Потому? Мені то в голові, що потому буде! Досі бідували та мучились, і потому те саме буде. Овва, велика невидальщина. Хіба тобі страшно?

Анна (*не зводячи з нього очей, ледве чутно*). Ні, не страшно.

Жандарм. Так хочеш бути щасливою?

Анна (*так само*). Хочу.

Жандарм. Так будеш моєю?

Анна (*так само*). Буду.

Жандарм. Пам'ятай же! Держу тебе за слово. А як і тепер мене одуриш, то горе тобі! Я страшно пімщуся на тобі й на нім.

Анна (*так само*). Ні, не одую.

Жандарм. Ну, продрухайся! Що се ти мов крізь сон говориш? (*Потрясає її за плечі.*) Ось вони надходять. Плач, ламай руки, щоби нічого не догадалися. Преси мене, щоб я його помилував. А як відведуть його до міста, то я до тебе навідаюсь.

Анна з заломаними руками стоїть мовчки коло печі.

ЯВА ШОСТА

Ті самі і Микола скований, вїт і селянин.

Жандарм. Ну, що ж, вїте, найшли що підозреного?

Вїт. Нічогісінько, пане шандаре. Тільки на санях двох лещетів нема, а на третім троха кров'ю замазано.

Жандарм. Ага, се також важне. (*Записує в книжці.*) Ну, а тепер ведіть його. І отсі річі заберіть. Лещет із саней вийняли?

Присяжний. Я вийняв, ось він.

Жандарм. Добре. Візьміть, пантруйте, аби кров не стерлася. А ви, вїте, форшпан для нас вистарайте. По снігу тяжко буде арештанта аж у місто пішки гнати. А може, у нього спільники є, то щоб де в лісі не напали та не відбили.

Микола. Господи! Що се зо мною діється? За що на мене така кара тяженька?

Вїт (*шкробається в голову*). За форшпан, пане шандаре, тяжко буде нині. В кого є тягло, то всі потягли на заробок, то до латрів, то до кльоців. От хіба би його власні, Миколові коні взяти і в його сани запрягти.

Жандарм. А що ж, і се можна.

Вїт. То тут може хто-небудь з вами присісти: буде кіньми гнати і потому приїде назад.

Жандарм. Дуже добре. Мені ще й так, мабуть, прийдеться сюди вернути, за спільниками шукати.

Вїт. То ще й ліпше. Ану, куме Бабичу, ідіть та запрягайте!

Бабич відходить.

Микола (*що досі сидів на ослоні та втирав руками сльози*).
Анно!

Анна (*мов остовпіла*). Чого тобі, Миколо?

Микола. У тебе чиста душа, невинна... Молись богу, щоб швидко й моя невинність виявилася.

А н н а. Чиста душа... А хіба ж твоя менше чиста?

М и к о л а. А господарства пильнуй! Небагато у нас тої мізерії є, то щоб і те не пропало. А на адукатів не траться, щоби мене боронили. Маю в бозі надію, що й без них мене отець милосердний із того нещастя вийме.

А н н а. Га, коли так кажеш...

М и к о л а. Так, так, так, не роби того. Здайся на бога.. А тільки... *(Тремтить, його лице кривиться до плачу, руки судорожно обіймають її.)* Анно! Аннице моя! Тільки ти... не забудь мене! *(Утирає очі.)*

А н н а. Ну що ти, Миколо! Чи слід тобі при чужих людях плакати? Вспокійся! Бог нас не лишить.

М и к о л а. Га, божа воля! Най він з усіма нами робить, що задумав. Ходімо, люди добрії *(Цілує Анну і виходить, за ним Жандарм, вїт і ін. Анна по його відході хоче кинутися до дверей і зупиняється, хапає себе за голову, відтак ламає руки.)*

А н н а. От тобі й ангели божі понад хатою перелетіли!

Заслона спадає

ДІЯ ТРЕТЯ

Місце перед коршмою. З правого боку сільська дорога, з лівого високий пліт, у глибині сцени коршма з широкою створеною брамою. Під коршмою ослони, коло плота грубі дерев'яні колоди, на яких можна сидіти.

ЯВА ПЕРША

Три дівчини виходять із коршми, по-недільному убрані.

Перша дівчина. Живенько, сестриці, живенько біжіть та скликайте парубків!

Друга дівчина. Або що? Що казав Шльома?

Перша дівчина. Буде музика. Біжіть!

Третя дівчина. Ба, а вїт позволив?

Перша дівчина. Та, видно, позволив, коли Шльом каже.

ЯВА ДРУГА

Вїт і дівчата.

Вїт *(надходить улицею і завертає до корми, зачув їх слова).* Ага, ви вже про музику! Не позволив вїт, не позволив і не позволить ніяким світом.

Третя дівчина. Як то, то й на пушіння музики не беде?

Війт. А не буде, не буде.

Перша дівчина. Не слухайте, сестриці! Біжіть живенько! Коли Шльома казав, що буде, то вже певно буде!

Беруться за руки і, сміючись, вибігають.

Війт. Ах ти, сороко траскітлива! То в тебе Шльоминоне слово старше, ніж моє? Чекай-то ти! (*Грозить на неї костуром, відтак, поправивши на собі кожух, іде до коршми*).

ЯВА ТРЕТЯ

Настя і ще дві жінки виходять із коршми.

Настя. Та куди ви, кумо?

Перша жінка. Та хіба би додому.

Настя. Е, маєте час. Там у вас, Богу дякувати, діти не плачуть. Ось посідаємо тут на колоді. Адіть, як сонечко пригріває, аж любо посидіти. Ще тільки пушіння, а тут уже немовби весна починалася.

Друга жінка. Та й справді сядьмо. Нікуди нам квапитися. Чую, що музика буде, то подивимося, як молодіж гуляє.

Сідають.

Перша жінка. То кажеш, кумо Насте, що з Миколою зле?

Настя. Дух Святий з нами, кумочко! Кажуть, що його таки вішати будуть.

Обі жінки. Господи! (*Хрестяться.*)

Перша жінка. І хто би був подумав, що він душогуб! Такий тихий та смирний...

Друга жінка. Ой кумонько, чоловік усе чоловіком, а нечистий, бодай моці не мав, усякого підкусить.

Перша жінка. Ба, та чути, що там великі гроші у Абрамка забрали. Не знати, чи віднайдено їх?

Настя. Де там, ані сліду. Микола мовчить, як заклятий, не хоче видати спільників.

Перша жінка. От дурний! Ніби то йому що pomoже, як він буде гнити, а ті уживати.

Друга жінка. Га, то у них уже такий злодійський закон, що один другого не сміє видати, аби і сам ось тут погибав.

Перша жінка. То кам'яні душі. Господи! І десь такі люди родяться, і материне молоко ссуть, і по землі ходять, і пісень співають!

Друга жінка. Ні, кумо, пісень вони не співають. Ніколи не співають. Хіба ти чула коли, щоб Микола співав?

Перша жінка. Та й справді! Відколи його знаю, то пісні я від нього ніколи не чула! Ото диво!

Друга жінка. Ну, а що ж його жінка? От ще бідна! Така молода, така красна і з такого роду славного! Адже про її вітця по всіх селах слава йшла. Перший багач був на весь повіт, і ліпотент громадський. А тепер ось на яке зійшла!

Настя. Ой кумонько! Не знаєте ви, що то за жінка.

Перша жінка. Ну, або що?

Настя (*понижає голос, з притиском*). Остатня!

Обі жінки (*б'ють себе об поли руками*). Що ви кажете?

Настя. Що чуєте. Адже ми близькі сусіди. То я ніби не вважаю, але все добре бачу, що у неї робиться.

Обі жінки. Ну, та що, що? Розкажуй!

Настя. Та що вам розказувати? Гидко розказувати. Знаєте, з ким собі заходить? З шандарем. З тим самим, що її чоловіка до криміналу завдав.

Жінки. Господи!

Настя. Вона здавна з ним любилася, ще дівкою будши. Він з того села, що й вона. А її брати силою видали за Миколу.

Жінки. Ну, се ми знаємо. Але з шандарем!

Настя. Він у неї два рази шотижня ніч ночує. Смерком приходять, досвіта відходить. Він, бачите, нібито за Миколовими спільниками пошукує. Мійому чоловікові сам так казав, аякже!

Жінки. Господи!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Анна, жінки і Настя.

Під час тої розмови сцена звільна заповнюється парубками і дівчатами. Вони стоять купками, гуторять, сміються. Старші жінки і чоловіки одні проходять улицею, другі заходять у коршму або виходять із неї.

Анна (*входить одягнена по-недільному, оглядається боязно і наближується до сидячих жінок*). Слава Ісусу Христу.

Перша жінка (*холодно*). Слава навіки!

Анна. А не було тут?.. (*Уриває і озирється*.)

Друга жінка. Ви за своїм чоловіком озираетесь? Ні, не було його тут.

Анна (*обертається до неї залякана*). За чоловіком? Ні, я не за чоловіком.

Настя (*з ущипливим докором*). А ми тут власне про нього згадували, кумо Анно, чуєте? Кажуть, що він дуже слабий.

Анна (*мов непритомно*). Слабий? Я не чула. А що йому таке?

Настя (*так само*). Та вішати його мають.

Анна (*стрепенулася, а далі, бачачи, що Настя кпить з неї, відповідає також ущипливе*). Вішати? Га, се така слабість, що я йому на неї не пораджу. Як завинив, то нехай покутує.

Настя *(відвертається від неї плечима, до першої жінки)*. А знаєте, там один чоловік із Непитова сидів із ним у одній казні, а тепер вийшов. То розповідав мо тому чоловікові. «Переказував, — каже, — з вашого села Задорожний: «Просіть там мою жінку, аби мене хоч раз відвідала. Нехай мені який крейцар передасть, чисту сорочку принесе. Та й нехай мені адвоката найме».

Анна відходить на вулицю і сезає.

ЯВА П'ЯТА

Ті самі без Анни. Парубків і дівчат сходиться більше. Гомін.

Перша жінка. Огидниця!

Друга жінка. Погане зілля!

Настя. Без серця вона! І відразу се було видно. Адже як його брали, то аби вам слово сказала, аби одну сльозу проронила, як чесній жінці годиться! Де там!

Перша жінка. Цікава я, за ким вона тут шукала?

Настя. Та за ним, за ним! За своїм шандарем.

Перша жінка. Ба, а він хіба тут є?

Настя. Нині я виділа його в церкві. Видно, що є.

Друга жінка. Та й мені здається, що я його бачила, як ішов до війта.

Настя. Вона, певно, ждала на нього в хаті, а не можучи діждатися, пішла за ним по селі шукати.

Друга жінка. Ну, сього би вже було забагато. Хіба би весь стид загубила.

Настя. А ви думаєте, що не загубила? Ану, побачите! Вона тут іще з ним і танцювати буде.

Жінки. Тьфу! Пек, осина!

ЯВА ШОСТА

Ті самі, музики, потім в'їт.

Гомін серед молодежі. Музики йдуть! Музики! Ладьте місце для музик! *(Кілька парубків виносять підвищену лаву з коршомних сіней і ставлять знадвору під стіною.)* Ось так! Тут буде добре!

Музики, — три селяни, один зі скрипкою, другий басом, третій з решетом, — входять, кланяються на всі боки, відтак вилазять на лаву, де їм тим часом поставлені стільці. Вони сідають і потягають смиками по струментах, трібуючи їх. Гомін довкола, сміхи, жарти. Сцена наповнюється.

В'їт *(виходить із коршми, грізно)*. А тут що?*(Побачивши музику.)* А ви що тут робите? Хто вам дозволив?

Музики *(встають, знімають шапки, скрипник говорить)*. Пане начальнику, нас закликали. Ми люди зарібни. Не наше діло питати дозволу. Нас закликали, казали що можна.

В і й т. Хто вас закликав?
С к р и п н и к. Та парубки, а хто ж би. Он Андрух, та Олекса, та Степан.

Товпа втихає. Три парубки виходять наперед і кланяються вийтові.

В і й т. А вам чого треба?

П е р ш и й п а р у б о к (*кланяється*). Та ми би просили, пане начальнику, щоби-сьте дозволили троха потанцювати. Нині пушіння, то вже остатній раз.

В і й т (*строго*). А чий ти?

П а р у б о к. Та Василя Півперечного, Олекса.

В і й т. А був ти нині в церкві?

П а р у б о к. Та був, пане начальнику.

В і й т. А чув ти, що єгомось наказували?

П а р у б о к. Та чув, пане начальнику.

В і й т. А наказували вони вам на музику та на танці до коршми ходити?

П а р у б о к. Та не казали.

В і й т. Ну, а ви так слухаєте наказу?

П а р у б о к (*чухається в потилицю і всміхається*). Та хто би там його слухав, пане начальнику! Наші єгомось старенькі, хіба вони знають, чого молодим потрібно? То вже як ви позволите... То від вас залежить, а не від єгомостя.

І н ш і п а р у б к и. Так, так! Ми вже пана начальника просимо дозволити нам.

В і й т. Не дозволяю! Не можна.

ЯВА СЬОМА

Ті самі і Шльома.

Ш л ь о м а (*вибігає з коршми з фляшкою і чаркою*). Як то не можна? Чому не можна? (*До парубків*.) Ні, ні, не бійтеся, пан начальник жартують. Чому би не було можна? (*Наливає чарку*.) Ну, пане начальнику, дай вам Боже здоровля!

В і й т. Ні, Шльома, раз тобі сказано, що не можна, то не можна. А випити вип'ю, бо щось мене в трунку млоїть (*п'є*), і заплачу тобі, але танців ані музики мені не сміє бути.

Ш л ь о м а. Але ж, пане начальнику, ви не маєте права мені наказувати. Се мій заробок. У мене є патент.

В і й т. Патент? Який патент?

Ш л ь о м а. Як то який? Цісарський патент. З печаткою! Ось дивіть! (*Витягає з-за пазухи папір, зложений удесятеро, і подає його вийтові*.)

В і й т (*незручно розвиваючи папір, обзирає його на різні боки, очевидно, не вміючи читати, а відтак віддає жидові*). Та коли так, коли маєш патент, то інша річ. То вже не моя власть.

Шльома. А видите? Чи я не казав, що музика буде? Ну, хлопці, чого стоїте? Беріться до дівчат! Адить, як вони нівроку настроїлися танцювати. А ви, музики, вип'єте?

Музики. Ба, та нам так і належиться.

Басист. Сам Бог приказав.

Шльома (*частує їх*). Ну, пийте ж, пийте, а грайте добре!

Музики. То вже наша річ.

Війт. А пам'ятайте мені, аби все порядно, без образи Божої.

Шльома. Чуєте, що пан начальник каже? Без образів Божих!

Війт. А скоро сонце зайде, зараз мені перестати і додому розходитися. Я тут присяжного пришлю, аби ніхто не смів...

Шльома. Пощо, пане начальнику? Пощо присяжного трудити! Хіба я сам не знаю, що належиться? Як прийде той час, то вже я сам їм скажу, що треба перестати. Ну, ну, бавтеся! А ви, пане начальнику, ходіть зо мною, я вам маю щось дуже ладне сказати. (*Тягне його до корими.*)

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі без віта і Шльоми.

Юрба розступається, прочищуючи місце посередині. Старші чоловіки і жінки засідають то коло музик, то попід стіною на ослонах, то на колодах. Діти вилазять на пліт. Парубки і дівчата у дві лави стоять довкола. Музика зачинає грати.

Один парубок. Гей, погуляймо нині! Нехай лихо сміється! Ану, музики, коломийки! Та такої вріжте дрібної, аби аж жижки трусилися!

Музики грають коломийки, кілька пар танцює. По якімсь часі музики уривають, танцюючі стають.

Парубок. А то що? Чого ви стали?

Скрипник показує смиком на вулицю.

Гомін. Шандар! Шандар! Той, що Миколу до криміналу завдав!

Усі стихають, на лицах видко неспокій, а навіть острах.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті самі, жандарм і Анна.

Жандарм (*тягне Анну за руку*). Але ходи ж бо, ходи! Чого тобі ониматися!

Анна. Бійся Бога, Михайле! Пусти мене! Ади, люди ззираються.

Жандарм. Ну, то що, що ззираються? Кому цікаво, нехай дивиться. А мене то що обходить? Я з людського диву не буду ні ситий, ні голоден.

Анна. Але стидно. Лице лупається. Шепчуть, пальцями показують.

Жандарм (*грізно дивиться на неї*). Анно, я думав, що ти розумна жінка, а ти все ще дурниці плетеш. Після того, що сталося, ти ще можеш уважати на людські позирки і пошепти! Тьфу, чисто бабська натура!

Анна. Михайле!..

Жандарм. Ні, не кажи мені так! Не хочу тебе знати, ані бачити, коли ти така.

Анна. Михайле!..

Жандарм. Ну, так ідеш?

Анна. Господи, що ж я маю робити!..

Жандарм. І танцювати будеш зо мною?

Анна (*з жахом*). Тут? При всіх?

Жандарм. Ти знов своє? Ані слова більше! Будеш чи не будеш?

Анна (*шепче*). Господи, додай мені сили! (*Подає йому руку. Обоє наближаються до юрби перед коршмою.*)

Жандарм. Слава Ісусу!

Селяни і селянки (*кланяються*). Слава навіки!

Жандарм. Я чув тут перед хвилию музику, бачив танець.

Парубок. Ну, а хіба що? Не вільно нам?

Другий парубок. Нині пушіння.

Третій парубок. Нам пан начальник дозволив.

Жандарм. Ну, ну, та я нічого не кажу. Потанцюйте собі. Ну, музики, грайте! Най почую, як ви тут у Незваничах умієте. Може, й мене охота візьме з вами покрутитися. Позвольте, хлопці?

Парубки. О, просимо, просимо!

Музика грає. Жандарм, послухавши трохи, бере Анну за руку і відходить з нею до коршми.

ЯВА ДЕСЯТА

Ті самі без жандарма і Анни.

Перша жінка. Та й справді пішла з ним.

Друга жінка. Видно, що їй зразу ніяково було. Троха противилась.

Настя. Ще не привикла, кумо. Але привикне швидко. Він її привчить.

Друга жінка. Та й страшний же! А найстрашніший, як усміхається. Так ті зубищі білі та великі виставить, що, здається чоловікові, ось-ось укусить.

Музика, танці. По хвилі жандарм і Анна виходять із шинку, беруться за руки і пускаються також у танець.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті самі, жандарм і Анна танцюють. Помалу танцюючі пари розступаються. На всіх лицях обурення. Жандарм і Анна лишаються самі.

Жандарм (*побачивши се, зупиняється, грізно*). А се що? (*Обертається кругом.*) Чому не танцюєте?

Парубки (*кланяються, лукаво*). Нам досить.

Жандарм. Як то? Не хочете більше?

Один парубок. Ні. Помучились.

Жандарм. Хлопці, се ви задля мене?

Парубок. Може, й так.

Жандарм. Що? Ви смієте мені такий стид робити?

Парубок (*сміліше*). А пан сміють нам такий стид робити?

Жандарм. Який?

Парубок. Танцювати з такою жінкою.

Жандарм. З якою?

Парубок. Самі то ліпше знаєте, з якою. Ми з нею не танцюємо.

Жандарм. Але я з нею танцюю. Ви мені не смієте стиду робити. Я цісарський слуга.

Парубок. Ми всі цісарські. А до танцю ви нас не присилуете.

Жандарм (*м'якше*). А може, й присилую. (*Кричить.*) Жиде! Гей, Шльома!

ЯВА ДВАНADЦЯТА

Ті самі і Шльома, за ним в'їт.

Шльома (*з ліваром у руці*). Чого вам треба, пане постенфірер?

Жандарм. Відро горівки і півбочівки пива для всієї громади, на мій рахунок, розумієш? А зараз!

Парубок. Ви, пане шандаре, дармо не експенсуйтеся! Ми вашої горівки ані вашого пива пити не будемо і в танець з отсею кобітою не підемо. Ми ані вам, ані їй чести не уймаємо. Що собі маєте, то собі майте, але танцювати з вами не можемо. Вільно пану начальникові заборонити нам дальше бавитися, то ми розійдемося. Гей, хлопці, дівчата, ходімо домів!

В'їт (*стає на середині*). Гов, гов! А тут що таке сталося?

Парубок (*кланяється*). Нічого, пане начальнику. Потанцювали та й додому йдемо.

В'їт. Ба, та так живо?

Парубок. Адже егомось остро заказували.

В і т. Ти, блазню один! Мені тото будеш пригадувати? Кади тому, що носа не має, а не мені. Ти думаєш, що я такий дурень і не бачу, що тут діється?

П а р у б о к. Ну, то чоґо ж пан начальник питаються?

В і т. Мовчи, дурню! Хлопці, стид вам таке робити! Пан шандар нині ваш гість, самі ви його запросили — не бійтеся, я бачив через вікно! Ну, а тепер такий бешкет йому робите? Фе, так негарно.

П а р у б о к. А нам випадає з такою разом танцювати?

В і т. Анна порядна господиня! Чоґо ви від неї хочете?

П а р у б о к. Чоловіка вішати мають, а вона тут буде танцювати. То так порядна господиня робить?

В і т. Не слухайте, діти! Се брехня, її чоловіка ще не судили, ще не знати, чи він що винен, а без суду нікого не вішають. А коли пан шандар не цурається вести її в танець, то ви не маєте права нею цуратися. Ну, ну, не фиркайтеся, а будьте раді, що вам дозволено бавитися. А ви, пане шандаре, не противтеся дівкаам. Самі бачите, вони то не з злого серця. Ну, музики, ну, грайте!

Музики грають; звільна, мляво починаються танці. По якімсь часі жандарм з Анною знов пускаються в танець. Нараз на півтакті музика уриває, пари, крім жандарма і Анни, стають мов вкопані.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ті самі, по хвилі Микола.

Музики і часть танцюючих бачать Миколу, ще заким він появился на сцені. Жандарм і Анна обернені до нього плечима.

Ж а н д а р м (*тупає ногою*). До стосот кадуків! А се що знов? Чоґо ви урвали? Гей, музики! Ви хочете...

Музика мовчки показує смиком.

Ж а н д а р м (*обертається, побачив Миколу*). Га, а се що?

М и к о л а (*в кожусі, оброслий бородою, з вузликом на плечах входить і кланяється народові*). Слава Ісусу Христу!

В с і. Слава навіки!

А н н а (*побачивши його, скрикує*). Господи! Пропала я! Микола!

М и к о л а (*всміхається сумовито*). А що бачу, і моя жінка тут. Ото добре. І ви тут, пане шандаре? Та, бачу, я вам забаву перервав!

Ж а н д а р м. Ну, як ся маєш, Миколо? Що з тобою чувати? Пустили тебе?

М и к о л а. Та, Богу дякувати, пустили.

Ж а н д а р м. Дуже мене то тішить. (*Підходить і подає йому руку.*) А знаєш, кому за се маєш подякувати?

Микола. Та відки мені знати? Хіба мені там скажуть? Прийшли, створили казню, казали забиратися, та й по всьому.

Жандарм. Мені маєш подякувати.

Микола. Тобі? А то як?

Жандарм. Бо я таки віднайшов правдивого убійцю. Та й то не одного, а цілу кумпанію. Не нині, то завтра їх арештую. Коштувало се мене труду, то певно. Був чоловік і в такім, що мало сам головою не наложив, ну, але, знаєш, як я тебе арештував, то так мене щось коло серця почало нудити. Все мені здавалося, що ти не винен і будеш думати, що я тебе доброхить у біду ввалив. І я не міг спочити, поки не натрафив на слід убійників.

Микола (*кланяється йому*). Най тобі Бог заплатить за все добре, а за зло... (*Глядить з докором на Анну.*) Злого най вам Бог не пам'ятає!

Жандарм (*сміється*). Ну, злого! Так багато злого я нікому не зробив. Мені, може, дехто більше зробив злого, а я нікому не випоминаю.

Микола (*поспішно*). Я також ні, також ні! Хорони Господи! Що там випоминати!

Жандарм. А я от нині твою господиню ледво витягнув силоміць із дому, аби троха провітрилася та між людей показалася.

Микола. Спасибі, спасибі тобі, що хоч ти за неї дбав. Чув я там, у тім пеклі, чув, як ти її дозирав. Спасибі! (*Кланяється.*) Ну, Анно, а ти що так стала, мов осуджена? Чому не вітаєшся зі мною?

Анна. Будемо ще мати час вітатися. Що тут, перед усіми людьми?

Микола. Правда, правда. Се домашнє діло, ніщо його перед людьми показувати. Ну, так ходімо додому. В ласці Божій оставайтесь, добрі люди! (*Кланяється і пускається йти. Анна за ним.*)

Жандарм. Миколо, гов! А постій-но!

Микола (*озирається*). А чого тобі?

Жандарм. Ба, а мене не кличеш до себе? Адже ж нині празничний день, треба його якось обілляти. Го, го, не думай, що се тобі так увійдеться!

Микола (*заклопотаний*). Що ж, коли твоя ласка... А я, правду кажучи, не думав...

Жандарм. Де ти в своїм житті коли що думав! Усе другі за тебе думали. Так чекай же, не знаєш ти чести, то я тебе погошу. Гей, жиде!

Шльома (*вибігає з порожніми склянками*). Чого вам потрібно?

Жандарм. Фляшку горівки, вишняку, що там ще маєш доброго, спакуй у кошик, а зараз! Плачу готовими.

Шльома. Ни, ни, чи я від пана постенфірера домагаюся?
А куди того відіслати?

Жандарм. До Миколи. А живо!

Шльома. Добре, добре! *(Відходить до корими.)*

Жандарм *(махає шапкою)*. Ну, люди, будьте здорові!
(Відходить.)

Настя *(воркоче за ним)*. На зламану голову!

Музика. Парубки і дівчата знов лагодяться до танцю.

Заслона спадає

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Хата Миколи.

ЯВА ПЕРША

Анна сама.

Анна *(під вікном мотає пряжу на мотовило і числить нитки)*. Одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять. *(Зупиняється.)* Семий день уже його нема. Чень нині прийде. І боюсь його, і жити без нього не можу. *(Мотає далі.)* Шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять. *(Зупиняється, зажмурює очі і задумується.)* Який страшний! Який грізний! А що за сила! Здається, якби хотів, то так би і роздавив мене і того... мойого... халяпу. Поглядом одним прошиб би. І чим страшніший, чим остріше до мене говорить, тим, здається, я більше люблю його. Вся тремчу, а так і здається, що тону в нім, роблюсь частиною його. І нема у мене тоді своєї волі, ані своєї думки, ані сили, ані застанови, нічого. Все мені тоді байдуже, все готова віддати йому, кинути в болото, коли він того хоче! Ах! *(Мотає далі.)* Двадцять і одна, і дві, і три, і чотири. *(Зав'язує пасмо.)* Та й чи ж не віддала я йому все, все, що може віддати жінка любому чоловікові? Навіть душу свою, честь жіночу, свою добру славу. Присягу для нього зламала. Сама себе на людський посміх віддала. Ну, і що ж! Мені байдуже! Він для мене все: і світ, і люди, і честь, і присяга. *(Мотає.)* Одна, дві, три, чотири, п'ять, шість...

ЯВА ДРУГА

Жандарм і Анна.

Жандарм *(входить)*. Добрий день, Анно! Ти сама?

Анна *(випускає з рук мотовило і веретено)*. Ах! То ти? Де ж се ти так довго? Чому не приходив тільки час?

Жандарм. Де чоловік?

Анна. Аж у стодолі молотить.

Жандарм. Ну, що ж він?

Анна. Як то що?

Жандарм. Не дорікає тобі, не б'є, не сварить?

Анна. Він? Ані словечка. Навіть не питався, чому я не приходила до нього до арешту. Крутиться по хаті, нишпорить по господарстві по-давньому.

Жандарм. Ну, а ти не почала з ним розмову?

Анна. Про що ж я буду з ним говорити? Обрид він мені. Лучче б був гнів собі в криміналі.

Жандарм. Ну, а як гадаєш, знає він про те, що зайшло між нами?

Анна. А хто його знає? Мені навіть натяком одним не дав сього пізнати.

Жандарм. Ну, але, може, сусіди наговорили йому?

Анна. Може бути. Та що се мене обходить? Я тепер спокійна, нічого не боюся, ні про що не думаю, нічого не знаю, тільки тебе одного. (*Приймається до нього, боязно.*) Михайле, можна тебе обняти?

Жандарм обіймає її.

Анна. І поцілувати?

Цілуються.

Знаєш, давніше я, здається, була б умерла зі стиду, якби була подумала навіть, що яко шлюбна жінка можу так цілувати другого. А тепер! (*Цілує його без пам'яті.*) Любий мій! Тепер у мене ані крихіточки ніякого неспокою, ніякого сорому нема! Микола відчиняє двері, але, побачивши, що Михайло з Анною цілуються, цофається назад і запирає злегка двері.

Жандарм (*шепотом*). Він був.

Анна. Нехай собі! Не боюсь я його.

Жандарм. Ну, я також не страшків син. Але тепер я не хочу з ним балакати. Я так тільки на хвильку забіг. Мушу ще піти до в'їта віддати йому письмо, а відтак прийду до вас на кілька годин. Прощавай! (*Забирає карабін і відходить.*)

Анна. А приходи! Ждатиму з підвечірком! (*Береться знов мотати.*) Так, він бачив нас. Ну, і що ж з того? Коли досі очі не повилазили, то мусив бачити. Не тепер, то в четвер був би побачив. Я ховатися від нього не думаю. Нехай робить зі мною, що хоче! (*Рахує потихо нитки, зав'язує пасмо.*)

ЯВА ТРЕТЯ

Микола і Анна.

Микола (*входить з ципом у руці*). Ти сама, Анно?

Анна. Сама.

Микола. А той... шандар... пішов уже?

Анна. Пішов до в'їта, але за годинку, казав, що прийде. Або що, ти хотів з ним що побесідувати?

Микола. Я?.. Ну, ні... Хіба так... пару слів... Але ні! Що мені з ним бесідувати?.. От, бачиш, свірка в щіпі урвалася, то я прийшов зв'язати. Не маєш де мотузка?

Анна. Не маю. От на тобі прядива та виплети собі.

Микола. Та хіба вже так зробити. *(Бере прядиво, вбиває в стіл шило, робить з прядива космики, наслинює їх і починає плести. Анна мотає далі, шепотом числячи нитки. Микола по хвилі.)* Анно!

Анна. Чого тобі?

Микола. Так сей шандар, сей Михайло Гурман...

Анна. Ну, чого тобі від нього треба?

Микола. Я знаю, ти ще дівкою любила його... і тепер любиш.

Анна *(перестає мотати і глядить на нього)*. Ну, і що ж з того?

Микола *(понуривши голову)*. Та нічого. Хіба я тобі що-небудь кажу? *(Хвилю мовчить, а відтак починає плакати і клонить голову до стола.)*

Анна. Так чого ж плачеш? Чого рвеш моє серце?

Микола. Бо... бо... моє рветься. *(Встає і наближається швидко до неї.)* Анно! Невже ж ти мене так... так ані крихітки не любиш?

Анна. Ні.

Микола. І ніколи не любила?

Анна. Ні.

Микола. І не можеш присилувати себе, щоб хоч жити зі мною по-давньому?

Анна. Ні. *(Звіщує голову.)* Пропало вже.

Микола *(відвертається)*. Га, видно, Божа воля така. Господи, пощо ти вивів мене з криміналу? Чому не дав мені там зігнати? Я думав, що нема гіршої муки над неволю. А як прийшли пани і сказали мені: «Миколо, ти вільний, бачимо твою невинність» — Господи, то мені троха серце не трісло з великої утіхи. Я крил у Бога просив, щоб додому якнайскорше залетіти, а тут застав таке... таке, що й язик не повертається сказати! Таке, що неволя в криміналі против того видається мені раєм! *(Ридає.)* І за яку се провину мене Господь так тяжко карає? Чим я його образив, чим прогнівав?

Анна. Цить, Миколо, не плач! І на мене вини не звертай. Ти ж знаєш добре, що й моєї вини тут мало. Силою віддали мене за тебе. Доки сила моя була, я була тобі вірною, хоч іншого любила. Але тепер не стало моєї сили.

Микола. Так що ж нам робити? Як жити?

Анна. Роби, що знаєш, що тобі сумління каже. Вбий мене, чи прожени мене, чи лиши мене при собі, — мені все одно.

Микола. Слухай, Анно! Я тебе розумію. Я люблю тебе. Мені жаль тебе, як власної душі. Я не хочу бути твоїм катом, бо знаю, що ти й без мене багато витерпіла. Тільки одно тебе прошу: вважай на людей! Не на мене — нехай уже я так і буду нічим для тебе, — але на людей. Щоб люди з нас не сміялися!

Анна. Хіба ж я їм забороню сміятися? Нехай сміються, коли їм смішно.

Микола. А все ж таки... Не показуйся прилюдно... з ним. Не топчи в болото моєї бідної голови. А ні, то вбий мене, щоб я не дивився на те!

Анна. Се не від мене залежить, Миколо. Я тепер одного пана знаю — його, так, як досі знала тебе. Що він мені скаже, те й зроблю, а більше ні на що не оглядаюся. Ганьба, то ганьба; смерть, то смерть. З ним мені нічого не страшно. А ти роби, що знаєш.

Микола (*хапається руками за голову*). Господи, Господи, вона зовсім одуріла! Говорить, мов у гарячці. Се він, проклятий, дав їй якісь чари, якесь дання, він її з розуму звів, щоб насміятися наді мною. (*Ходить по хаті з виразом важкого болю. Анна мотає далі.*)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі і жандарм.

Жандарм (*входить*). Слава Богу! Здоров був, Миколо!

Микола (*понуру*). Здоров був, Михайле!

Жандарм (*сміючись, б'є його долонею по плечі*). А прецінь хоч раз ти заговорив до мене, як до старого знайомого.

Микола. Ліпше б нам було не знатися ніколи.

Жандарм. Чому? Тьфу, Миколо, як ти насовився! Немовби я тобі батька зарізав.

Микола. Ти мені ще гірше зробив.

Жандарм. Ет, іди, не плети дурниці! От ліпше сідай тут! (*Садить його силоміць кінець столу, кладе карабін і шапку на другім кінці стола, а відтак виймає з торби флашку горілки.*) Ади, з сею ворожкою ми порадимось, як у світі жити. Анно, ану-но найди там який наперсток!

Анна встає і ставить на стіл чарку, хліб і сир.

Микола. Спасибі тобі, я не п'ю.

Жандарм. Як то не п'єш? Що се ти видумуєш, Миколо? Нині тиждень пив, а тепер не п'єш! Ну, се ти пuste видумав! (*Наливає.*) На твоє здоровля, Миколо! (*П'є.*) А!.. Бачиш, я сам п'ю. (*Наливає.*) На, випий! І не журися! Вдар лихом об землю! Нехай Мошкова кобила журиться, що велику голову має.

Микола (*бере чарку*). Га, виджу, з тобою нема іншої ради. Здох би-сь, Михайле! (*П'є.*)

Жандарм *(сміється)*. Ха, ха, ха! Здох би-сь! Гарно ти мені здоровля зичиш! Ха, ха, ха! Сміхованець з тебе, Миколо, бігме, сміхованець! *(Плеще його по плечах.)*

Микола. Що ж, Михайле, що кому належиться!

Жандарм. Так ти думаєш, що мені належалося би здохнути?

Микола. Думаю, що се було б ліпше і для мене, і для тебе, і для отсеї. *(Показує на Анну.)*

Жандарм. І для отсеї! А, ми й забули про господиню! *(Наливає.)* Ну, Анно, випий за здоровля свого чоловіка!

Анна. За твоє здоровля, Михайле! *(П'є.)*

Жандарм. Ха, ха, ха! Бачиш, Миколо, твоя жінка мені троха інакше бажає, ніж ти! Ну, випиймо ж тепер за її здоровля! *(П'ють.)*

Микола. Та й міцний же твій вишняк, Михайле. Від двох чарок вже й у голову б'є.

Жандарм. Не слухай того, синку мій! Се тільки твоя голова слаба, ось що! Міцної голови він і по десяти чарках не хапається.

Микола *(опирає голову на лікоть)*. Слаба голова, кажеш. Правду кажеш! І без твого вишняку вона мені ходором ходила, а тепер ще гірше. Знаєш, Михайле, що я тобі скажу, так, по приятні, по старій знайомості?

Жандарм. Ну, що?

Микола. Може би ти перестав у мене бувати?

Жандарм. А то чому, Миколо? Надоїли тобі мої відвідини?

Микола. Надоїли, не надоїли, а так. Мені здається, що воно б було ліпше, якби ти не показувався.

Жандарм. Не можу, братчику, їй-богу, не можу. Служба моя така, що все попри вашу хату моя дорога йде. А при тім, серденько моє, ще одна річ припутана.

Микола. Яка?

Жандарм. Хоч то ніби урядова тайна, але що вже роби-ти, скажу тобі. Але насамперед випиймо! Най усе зле минає! *(Наливає, п'ють.)* Так ось яка річ, небоже. Тебе нібито пустили з криміналу...

Микола *(сканується)*. Нібито?.. Як то нібито?

Жандарм. Ну, ну, ти бо зараз усе так береш на правду, мовби ти справді почувався до вини! Е, Миколо! Адже ж ти сам почувався себе невинним, правда? *(З притиском.)* Власне сумління каже тобі, що ти невинний? Правда? *(Глядить йому просто в очі.)*

Микола *(змішаний, крикливо)*. Богом небесним свідчуся, що правда!

Жандарм *(насмішливо)*. Ну, ну, Миколо! Так не говори! Особливо перед шандарем з такими словами не вихапуйся. Бо

між нами, шандарями, брате, така думка, що як на кого підозріння паде, а він починає Бога на свідка кликати, то значить, що у нього сумління не зовсім чисте. Щось там у нього негарно.

Микола (*переляканий*). Так... значить... ти думаєш, що я...?

Жандарм (*сміється і клепле його по плечах*). Ха, ха, ха! Дитина ти, Миколо, ось що я думаю! Леда чим тебе застрашити можна. Не бійся! Не такий чорт страшний, як його малюють. Те, що тобі тепер видається таким страшним, також не таке. До всього чоловік привикне!

Микола. Ти се про що закидаєш? Яюсь не зовсім я розумію тебе.

Жандарм. Порозумієш, братчику, порозумієш, як на те час прийде. А тепер знаєш, що я би тобі радив?

Микола. Ну, що?

Жандарм. Будь спокійний. Не роби ніякого галасу. Жий собі тихо, смирно, як Бог приказав, і ні про що не дбай, що довола тебе твориться.

Микола. Ні про що не дбати? А думаєш, що се можна?

Жандарм. А чому би не можна? Певно, що можна. Повір мені, друже! Я багато світу сходив, багато дечого видів і знаю. Так ось що я тобі скажу: тисячі людей живуть от так, як ти, і не питають навіть, як воно склалося, відки пішло, хто тому винен? Де би чоловікові голови стало, щоби се все розібрати? Сталося, склалося — що порадиш? Треба брати життя, яке є, треба жити, як можна.

Микола. Із розбитим серцем?

Жандарм. Дурниця серце. У кого воно ціле?

Микола. І на людським посміховищу?

Жандарм. Наплюй ти на людей! Чого тобі від них потрібно? А як ти з них будеш сміятися, то вони з тебе не будуть. Ще самі до тебе придуть.

Микола (*в задумі*). Що ж, мудра рада. Тільки, мабуть, заміцна на мою слабу голову. (*Ханє себе руками за голову і починає ридати.*) Ой, заміцна, заміцна! Не видержить моя голова!

Жандарм. Не бійся, видержить. Я тобі поможу. Я кожному голову скручу, хто би посмів з тебе сміятися.

Микола. Багато буде скручених голів.

Жандарм. Не бійся, се вже моє діло! А тепер, друже мій, Миколо, знаєш що?

Микола. А що таке?

Жандарм. Я бачу, що ти дуже ослаб. Сон тебе клонить. Піди собі на тік та засни.

Микола. А ти?

Жандарм. Про мене не турбуйся. Я також троха відпочину, а потім піду додому.

Микола. То, може би, Михайле, ти сам пішов на тік і там заснув?

Жандарм. Ну, ну, не роби комедії! На тобі кожух (*бере з жердки кожух і кладе йому на плечі*), подушку і верету. (*Стягає з постелі подушку і верету і також кладе на його.*) Іди! (*Випихає його за двері. Мовчанка. За сценою чути важке зітхання і повільні кроки Миколи.*)

ЯВА П'ЯТА

Жандарм і Анна.

Жандарм (*обнімає Анну*). Ну, тепер ми самі.

Анна. Цить! Я боюсь, щоб він там собі якого лиха не заподіяв.

Жандарм. Не бійся! Він тепер занадто ослаб, розкис! Заріється в солому і засне.

Анна (*припадає до нього*). Михайле, Михайле! Що буде з нами? До чого воно дійде? Чим воно скінчиться?

Жандарм. Дурна! Ось вона чим турбується! Нібито хтось у світі знає, чим що скінчиться і до чого дійде? Жий та дихай, доки жиєш! Зле тобі? А коли не зле, то дякуй Богу. Як буде зле, тоді час буде думати про те зле! Чим скінчиться! Нічим не скінчиться. Будемо жити, доки можна. Будемо любитися, доки можна. Будемо людям в пику сміятися, доки можна, доки вони нас під ноги не візьмуть. А потому? Потому один кінець: всі помремо і чорту в зуби підемо. Ось чим воно скінчиться, коли хочеш знати. (*Обіймає її.*)

Заслона спадає

ДІЯ П'ЯТА

Хата Миколи. День. Стіл відсунений, за столом і на ослоні селяни і жінки, між ними Бабич і Настя. Микола, підпитий, з келишком у руці, серед хати. На столі велика пляшка горілки і хліб та сіль.

ЯВА ПЕРША

Микола, Бабич, Настя, селяни, жінки

Селяни (*п'яними голосами співають журавля*):

Ой там у лісі, ой там у лісі плужочок,
Плужочок-чок-чок-чок (2), плужочок.
Ой виорав він (2) ланочок,
Ланочок-чок-чок-чок (2), ланочок.

Ой насяв він (2) конопель,
Конопель-пель-пель-пель (2), конопель.
Та впронадився (2) журавель,
Журавель-вель-вель-вель (2), журавель.
Ой я, я тому (2) журавлю,
Журавлю-влю-влю-влю (2), журавлю
Та бучком ноги (2) поломлю,
Поломлю-млю-млю-млю (2), поломлю.

Селяни і селянки при останніх куплетах похитуються, торкають одні одних плечима та кивають головами, позираючи на Миколу, що стоїть зі звішеною головою і держить чарку в тремтячій руці. Коли спів скінчився:

Мик о л а. Ну, куме, дай боже здоровля! (П'є.)

Б а б и ч. Дай Боже всього доброго!

Мик о л а. Ні, сього не кажіть! Чого доброго? Я доброго нічого у бога не прошу. Досить уже того доброго зазнав, буде з мене! (Наливає і передає чарку Бабичеві.) Ну, прошу!

Б а б и ч. Дякуємо красно. Ні, кумцю, не гнівить Бога! Що Бог дасть, то не напасть. Не раз чоловік гадає, що не знати яка на нього біда впала, аж за день, за другий озирається, а воно вже йому на добро вийшло. Ваше здоровля, сусідо! (Обертається до іншого селянина і п'є.)

Пер ш и й с е л я н и н. Дай Господи й вам!

Мик о л а. Ну, вже ви мені сього не кажіть. Уже я то на своїй шкірі витрібував, яке воно добро виходить. Ні, кумове чесні, вірте мені чи не вірте, а мені здається, що пан біг часом собі сміх із нас робить!

С е л я н и. Бійтеся Бога, куме, що ви говорите! Таже то образа Божа!

Мик о л а (махає рукою). Одно мене ще в світі держить — отся живиця! (Бере чарку, наливає і п'є.)

Н а с т я (під вікном до другої жінки, киваючи головою). Я то знала, що до того воно дійде. Бійтеся Бога, тотя жінка ані стиду не має, ані серця.

Пер ш а ж і н к а. Ой та певно. Мій старий казав, що буде в раді о тім говорити, аби її при всій громаді різками висічи, най не дає злого прикладу.

Н а с т я. Певно, що варто би. Адже й нині в церкві. Бійтеся Бога! Таж такого ще світ не бачив. З чужим парубком аж до самої церкви прийшла, а потому як сама стала, то щоби вам до образів, до вівтаря святого лицем обернулася! Де там! До нього обернулася, до нього, окаянна, молитви шепче. Жінки довкола неї повідступалися, таке вам колесо зробили, мов від зараженої тиснуться, а вона нічого, мов і не бачить. Так усю хвалу божу й вистояла. Та не всю, бо скоро «Достойно» проспівали, мій шандар із церкви, моргнув на неї, та й вона за ним вийшла.

Перша жінка. Та куди ж вони потяглися?
Настя. Мабуть, до коршми. Там собі обоє в ванькири запиваються. *(Шепче.)*

Баби ч. Куме Миколо, так ви кажете, що жінка вас голодом морить?

Микола. Хто? Я? Коли я се казав? Де?

Баби ч. Ну, я так чув.

Перший селянин. І я чув. Геть по селу чутка ходить.

Микола *(в п'янім запалі)*. Бреше тота чутка! Всі брешуть, хто її далі розносить. Кому яке діло до мене і до моєї жінки?

Настя. Ну, та певно, що нам діла нема. Але є хтось такий, що має до неї діло.

Микола. Кого то обходить, що ми їмо, що варимо, чи ситі, чи голодні?

Баби ч. Та ви, куме, не гнівайтесь, що я вас спитав. Я прецінь не зі злої волі. Бо тут, бачите, деякі хотіли на раді громадській...

Микола. Шо, що, що? Зась раді громадській до моєї жінки. Не має рада права!

Баби ч. Ну, як ви собі не кривдуєте — то певно. Тільки що, бачите, люди собі дуже марикують, кажуть, що вона дуже поганий приклад дає, вибачте, на публіку людську з тим Гурманом волочиться.

Микола *(ханає себе за голову)*. Ой, ой, ой! Люди! Не ріжте мене без ножа! Не мучте мене! Не бабруйте у моїм серці! Най вам моя жінка не стоїть у очах! От пийте, коли-сьте чесні та добрі, що-сьте до мене прийшли, частуйтеся і говоріть дещо веселішого. А то тьфу! Чоловікові й без вас тяжко, а ви ще додаєте.

Настя. Ой кумочку, та чи то ми не знаємо, що вам тяжко? *(П'є.)*

Микола. Ой тяжко, кумонько, тяжко! *(Наливає і п'є.)*

Настя. Та кажуть, що вона до вас по цілих днях не говорить?

Микола. Та що будемо говорити? Вона мовчить, і я мовчу. Отак цілий день мов тумани ходимо. А вона все тільки в вікно зазирає, чи він не йде. А до мене хоч би словечко сказала.

Настя. Ой бідний ти, кумочку, бідний! *(Наливає і п'є.)*

Микола. Ой бідний, кумочко, бідний, як той мак начетверо! *(Наливає і п'є.)* Як той горох при дорозі. *(Плаче.)*

Настя. Та хіба я не знаю, що ти не раз з голоду млієш, а вона що зварить, то тому поганинові держить. Куме, таже я твоя близька сусіда. Все знаю, все бачу, хоч би не раз і не хотіла бачити. Не раз аж серце мені крається! Бігме, кумочку, крається. *(Плаче і обіймає його.)*

Б а б и ч. Ну, ну, жінко, може, нам пора додому?

С е л я н и. Та пора би йти.

М и к о л а. Люди добрі, сусіди чесні! Посидьте ще троха! Не кваптеся, не розходіться! Я рад, що людський голос у тих стінах чую. Поговоріть, почастуйтеся. Ну, прошу! Ов, чарка стоїть! Що се такого? Фляшка порожня? Я зараз другу принесу. У мене барилка єсть, схована в половнику. Що має грішний чоловік робити? Коли вже таке на мою голову впало, то що діяти! Не береться мене ніяка робота, відійшла охота до життя, до господарства. Тьфу, нащо воно мені! Взяв я продав конята, гроші сховав та й пропиваю потроха. Най ідуть! Не стане тих, знов щось продам.

Б а б и ч. Ой куме, куме, зле ти робиш! Занадто собі до голови взяв таку дурницю та із-за такої негідниці добро своє кєрваве марнуєш!

М и к о л а. А нащо ж воно мені? Хіба мені життя буде? Не буде, куме! Все пропало! Вже мені господарем не бути, так нехай же іде все! І поле продам, і хату продам, нехай іде.

Б а б и ч. Говори, говори. Продам, кажеш. А потому що буде?

М и к о л а. Коли потому? Як потому? У мене, куме, вже тепер потому. Вже тепер по всьому. Дальше вже нічого не буде. Нічогісінько. Так цур йому всьому! *(Виходить з фляшкою.)*

П е р ш а ж і н к а. Зовсім знівечили чоловіка! Зовсім з пантелику збили!

Д р у г а ж і н к а. Не много того розуму в бідолахи було, та й той вплив.

Н а с т я. Я би не знати що дала, що вона його якимось зіллям упоїла.

Б а б и ч. А найгірше шкода господарства. Гарував чоловік, весь вік робив, аж йому очі з голови лізли, мучився, терпів — ой Господи, кілька натерпівся! Нарешті дохрапався кусника хліба, жити б, та Бога хвалити, та діточок надіятися, а тут на тобі! Мов пожар наскакує, — мов грім з ясного неба.

П е р ш а ж і н к а. Говоріть, куме, говоріть! Кажете: дітей надіятись. Того й уся біда в тім, що в них дітей нема. Якби у неї були діти, то вона б на таке не пустилася. Скажу я слово й за неї.

П е р ш и й с е л я н и н. А я тому не вірю. Вже як котра жінка така вдасться, то ти її й ланцем до дому не прикуєш. І дітей покине.

П е р ш а ж і н к а. Не слухай того, куме, бігме, не слухай! Діти — велика річ. Діти — половина матері. Одна половина може би й рада піти, дозволити собі, а друга не пускає, кричить: «А ми, мамо! А що з нас буде?» І не пустять тамтої половини.

Микола *(входить з фляшкою і ставить її на столі)*. Ось вона! Ось наша радість! Ось одинока потіха. *(Піднімає фляшку, теленає і знов ставить.)* Повна, вистане нам! Ану, кумове чесні, сусіди мої приємні — дай нам боже здоровля! *(Наливає, п'є і пускає чарку кружляти.)*

Баби ч. Куме Миколо, гей, куме!

Микола. Га!

Баби ч. А я би тобі, куме, щось сказав, та боюся, щоб ти на мене не огнівався.

Микола *(сідає коло нього, обнімає його за шию, плачучи)*. Кажі, кумочку, кажі! Ти в мене найближчий сусіда, ти мій порадник. Говори!

Баби ч. Ти, куме, — не в гнів тобі кажучи, — занадто м'який, занадто податливий.

Микола *(хитає головою і тяжко зітхає)*. Ой так, так, занадто м'який, занадто податливий.

Баби ч. А вони бачать, що ти такий, та й тобі кілля на голові тешуть.

Микола *(хапає себе за голову)*. Ой тешуть, тешуть! Аж у мізку лупає! *(Плаче.)*

Баби ч. Цить, куме, фе! Не плач! Не будь дитиною!

Микола. Не бути дитиною? А то як?

Баби ч. Ти б узявся до своєї жінки троха остріше. Похрупостів би на неї, погрозив би, а то й ударив раз, другий. Знаєш, жінка так, як коняка, любить батіг, а без нього зовсім ледащіє.

Микола. Ой ледащіє, ледащіє.

Баби ч. Ну, і до сього Гурмана ти постався. Що то він завоював тебе, чи що? Покажи йому, що ти в хаті господар. Закажи йому бувати у себе.

Микола. Ой просив я його, та де тобі, ще й сміється.

Баби ч. Просив! Бійся Бога, куме, хто ж такої річі просить? Та то певно, що він просьби не послухає. А ти остро до нього!

Микола. Ой кумочку, боюсь я його! Страшний він такий, як кат.

Баби ч. Фе, куме! Ти ж чень не дитина. Чого тобі боятися? Адже він тобі нічого не може зробити!

Микола *(випростовується)*. Та то правда! Чого мені його боятися?

Баби ч. Ти йому погрози, що підеш до суду на скаргу, що він тобі жити з жінкою не дає.

Микола. Та то правда! Адже і над ним є старший! На скаргу!

Баби ч. Що в цілм селі соблазнъ робить, сором на цілу громаду.

Микола. Га, таже за се тяжка кара!
Бабич. А ти думав як? Зараз його відси перенесуть! А ти вже собі потому з жінкою даси якось раду. Коби лиш його відси мара взяла.

Микола. О, певно, що з нею я собі пораджу. Адже ж ви, сусідоньки, знаєте, яка вона була добра, щира та вірна, заким його зла доля на мій дім навернула! До рани можна було її приложити, не то що! *(Плаче.)*

Настя. Ти, куме, його до хати не пусти, ось що! Двері йому перед носом замкни. Ціпом по голові заїдь. Так би я на твоім місці зробила!

Микола. Так, так, так! Ціпом по голові! Мундур на камаття! Нехай мене скаржить! Я вже буду знав, як боронитися!

Бабич. Нас, куме, на свідків клич. Ми посвідчимо, як вони з тобою обходилися!

Селяни. Так, так! Усі посвідчимо! Його зовсім зі служби проженуть, а тобі нічого не буде!

Микола *(схапується)*. Добре! Все зроблю, візьму на відвагу. Або що, хіба я не чоловік, не господар? Ану, випиймо, сусіди! Біг заплатить вам за раду. Побачимо, хто тут буде старший. *(П'є і частує їх за чергою.)*

ЯВА ДРУГА

Ті самі. Входять жандарм і Анна.

Жандарм *(трохи підпитий)*. Го, го, го! А тут що? Празник якийсь, кошашня чи поминки?

Микола. Та поминки, поминки справляю.

Жандарм. А по кім?

Микола. По собі самім. По своїй честі, по своїм супокою, по своїм житті.

Жандарм *(іде до столу — люди розступаються перед ним, він сідає. Анна також сідає на прип'ічку)*. Ага, ти, бачу, вже троха тее... язиком путаєш!

Микола. Як то путаю? Я не путаю, я правду говорю! То ти, Михайле, моє життя попутав, так що й кінця не найду.

Жандарм. От, Миколо, не молів би-сь дурниць, та й ще при чужих людях, а радше частуй гостя.

Микола. Ой участував ти мене! Не такого ти частунку від мене варт!

Жандарм *(схапується і підступає до нього)*. Що ти говориш, що? Якого частунку?

Микола *(плює йому в лице)*. Ось якого, коли хочеш знати.

Жандарм *(б'є його кулаком у голову)*. Ось тобі за це!

Микола падає на землю. Люди кидаються до Миколи, Анна до Михайла.

Анна. Михайле, успокойся, що ти робиш?

Жандарм. Я спокійний і нічого більше не роблю, але плювати на себе не дам! Не бійся, се йому не пошкодить. Троха свічки в очах стали, але се байка. Протверезиться швидко. А я й так хотів із ним розумне слово поговорити.

Микола (*з трудом підноситься, його садять на лаві*). Так ти ось як мені платиш за мою доброту?

Жандарм. Не за доброту, Миколо! За доброту тільки Бог заплатить. А я за дурноту. За те, що ти плюєш на цісарський мундур.

Микола. Я не на цісарський мундур плюю, але на того оgidника, що ганьбить образ Божий. Ти його знаєш? Михайла Гурмана!

Селяни. Так, так!

Жандарм. (*гне в собі злість*). Знаєте ви що, панове свідки, я тут хочу з Миколою розумне слово говорити. Вас тут не потрібно. Може б, ви пішли собі до дідька?

Микола. Ні, сусіди! Сидіть, не відходьте! Я вас прошу. Я вас тут запросив, він не має права вас виганяти.

Жандарм. (*зіскакує і хапає за карабін*). А я вам кажу, п'яниці погані, геть відси! Хто зараз не вступиться, той ось тут колькобу в груди дістане. Марш!

Селяни і селянки сквапно виходять. Деякі хрестяться і плюють.

ЯВА ТРЕТЯ

Микола, жандарм і Анна.

Микола (*прискакує до нього*). Яким ти правом смієш моїх гостей з моєї хати виганяти, га? До тебе прийшли? Твою горівку пили?

Жандарм. (*відтручує його набік*). Мовчи, дурню! Слухай, що я тобі буду казати. Сідай ось тут!

Микола неохітно сідає.

Слухай, Миколо, що ти собі гадаєш?

Микола. Як то що?

Жандарм. Чого ти сам собі шкоду робиш? Роботу докинув, господарство занедбав, коні продав та все тільки з п'яницями водишся та своє добро розкидаєш? Чи то ладно так, га?

Микола. Ладніше, ніж чужу жінку на гріх наводити.

Жандарм. Миколо, Миколо, не повинен би ти й згадувати про те.

Микола. Он як! Не повинен і згадувати про те, від чого серце рветься і голова тріскає? Спасибі за ласку. А скажи ти мені, Михайле, про що я маю згадувати? Для кого маю дбати? На кого робити?

Жандарм. Хоч би на себе самого.

Микола. Не бійся, на себе самого я дбаю! Продаю, роздаю, розкидаю, пропиваю те, що мені непотрібне, а беру лиш те, що мені потрібне. А потрібне мені тепер лиш одно — ось що! *(Телепає фляшкою.)*

Жандарм. Фе, Миколо, стидайся!

Микола. Я маю стидатися! Ха, ха, ха! А ти стидаєшся? А отся негідниця стидається, що по селу раз у раз з тобою волочиться? Ви маєте стид?

Жандарм. Зась тобі до нас.

Микола *(зривається)*. Кому зась? Мені? А ти хто тут? Яке ти право маєш мені заськати?

Жандарм *(силюю саджає його назад)*. Ну, ну, не решетися! Я тобі скажу, яке я маю право. Слухай, Миколо! Ти знаєш, хто я був колись, ще там, у нашім селі?

Микола. А хто? Урвитель, забіяка.

Жандарм. Брешеш, друже мій. Я був чесний парубок, може, троха загарячий, запалкий. Але кривди я не любив, неправди не міг знести — і то було моє нещастя.

Микола. Було дещо й більше.

Жандарм. Правду кажеш. І я тобі зараз скажу, що ще причинилося до мого нещастя. Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту, доштуркувану та кривджену нелюдами-братами. Ся любов була моїм одиноким, найдорожчим скарбом, вона могла би була з мене зробити доброго, порядного чоловіка. А ти, Миколо, ти до спілки з тими нелюдами вкрав мені те одиноке щастя.

Микола *(зривається)*. Я? Вкрав тобі... *(Хапає себе за голову)*. Господи, що се зо мною? Чи весь світ догори ногами перевертається? Я, втоптаний у болото, обдертий з чести, супокою і поваги, зруйнований, зарізаний без ножа — я, по-твойому, виходжу ще й злодієм?

Жандарм. Не хапайся за голову, Миколо! Адже твоє сумління само тобі каже, що моя правда.

Микола. Ні, брешеш. Я її не силував! Вона ще вдячна мені була...

Жандарм. Адже бачиш її вдячність.

Микола. Вороже, се ти її звів, одурив, причаруваві!

Жандарм. Ти мав три роки часу причарувати її до себе. Чому сього не вчинив?

Микола. Бо я не чарівник — ось чому!

Жандарм. Бо ти віхоть, а не чоловік — ось чому!

Микола. Хто віхоть? Я віхоть?

Жандарм. Авжеж не я.

Микола. Отже я зараз покажу тобі, що я не віхоть. Марш мені з хати! *(Хапає його за плечі.)*

Жандарм *(відтручує його)*. Иди спати, Миколо! Ти троха п'яний.

Микола. П'яний чи не п'яний, не твоя річ. Але ти мені геть із хати забирайся!

Жандарм. От же не вступлюся. Тут і заночую, коли мені схочеться.

Микола *(лагідно)*. Вступися, Михайле! Не доводи мене до лютости.

Жандарм *(лагідно)*. І не доходи до лютости, небоже, се нездорово. А я справді у тебе заночую. А завтра оба разом поїдемо до міста.

Микола. Оба разом? Пощо?

Жандарм *(виймає папір і показує)*. Ади, знаєш отсей папір?

Микола. Чорти б його знали, а не я!

Жандарм. То зле, Миколо! Не вадило б тобі його знати. Тут і про тебе дещо написано.

Микола. А що там про мене написано?

Жандарм. Наказ із суду, аби тебе приставити. Я ще нині маю його доручити війтові. Там знов на тебе в суді щось наговорили.

Микола. Га. Юдо! Так ти знов з того боку підо мною риєш? Зовсім мене доконати хочеш? От же не діждеш! *(Вириває йому з рук папір і рве на кусні.)* На, маєш, маєш, маєш!

Жандарм. Дурню, і що ти зробив? Чи ти знаєш, що тобі буде за се?

Микола. Не мені, а тобі.

Жандарм. Ні, тобі! На, маєш раз! *(Б'є його в лице.)* Се на завдаток! На, маєш два! *(Замахується.)*

Микола *(хапає карабін)*. На тобі також раз! *(Кидається на Михайла.)*

Анна *(кидається між них)*. Миколо, набік!

Микола *(відтручує її)*. Ти сама набік!

Жандарм. Пусти його, Анно! Я його і так не боюся. *(Хапає за карабін, хоче вирвати Миколі.)* Пусти, дурню! З тим не жартуй!

Микола. Ось тобі мій жарт! *(Пускає карабін, хапає сокиру і втоплює в груди жандармові. Той падає.)*

Анна. Господи! Що з тобою, Михайле? *(Кидається до нього.)* Жандарм *(вхопився рукою за груди, з котрих бухає кров)*. А се так! Нічого! Нічого мені не треба.

Анна. Кров! Кров! Ти ранений, Михайле, забитий. Голубчику! Де рана?

Жандарм. Нічого, Анно, нічого! Се лиш жарт був. Троха поболить та й перестане. Годі, Миколо! Чого став та й трусишся? Дай руку!

Микола (*кидає сокиру*). Та... та... невже воно нічого?
Жандарм (*слабше*). Дай руку! (*Простягає йому закровавлену руку*. Микола дає свою.) Спасибі тобі! Ти зробив мені прислугу, і я не гніваюсь на тебе! Я хотів і сам собі таке зробити, та якась рука не піднялася.

Анна. Михайле, серце моє, скажи, що тобі? Де в тебе рана?

Жандарм. Кажу тобі, що мені зовсім добре. Навіть і ліків не треба! А ось і свідки! Ну, слава Богу! Слава Богу!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, вїт, Бабиц, Настя, селяни.

Вїт. Гей! А тут що такого? Хто тут галасує?

Настя. Ой лишенько! Шандар забитий.

Вїт. Невже неживий? Миколо, Анно! Що се таке? Говоріть, чого стоїте як остовпілі?

Жандарм (*слабо*). Пане вїте! Дайте їм спокій! Вони не винні! Я... я сам...

Вїт. А тобі що таке сталося? Пощо на себе руки наложив?

Жандарм. Так було треба. То моя річ... Анно! Миколо... бувайте здорові... і простіть. (*Умирає*.)

Анна (*кидається до трупа*). Михайле, Михайлику! На кого ти мене покидаєш? Що я без тебе на світі зачну?

Микола. Анно, успокойся, хіба ти не маєш для кого жити?

Заслона спадає

МОЙСЕЙ¹²¹

Поєма

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик¹²² той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будо́щим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на та́блицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задармо стільки сердець горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло¹²³?

Задармо край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задармо в слові твому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору дух піднятися?

Задармо в пісні твоїй ллється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом, —
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ¹²⁴, вперешся Бескидом¹²⁵,

Покотиш Чорним морем¹²⁶ гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будущині задаток, слізьми злитий,

Твоєму генію мій скромний дар весільний.

Д[ня] 20 липня 1905.

I

Сорок літ проблукавши, Мойсей,
По арабській пустині¹²⁷
Наблизівся з народом своїм
О межу к Палестині¹²⁸.

Тут ще піски й червоні, як ржа,
Голі скелі Моава¹²⁹,
Та за ними синіє Йордан¹³⁰,
І діброви, й мурава.

По моавських долинах марніх
Ось Ізраїль¹³¹ кочує;
За ті голі верхі перейти
Він охоти не чує.

Під подертими шатрами спить
Кочовисько ледаче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та будячче.

Що чудовий обіцяний край,
Що смарагди й сапфіри
Вже ось-ось за горою блистять, —
З них ніхто не йме віри.

Сорок літ говорив їм пророк
Так велично та гарно
Про обіцяну ту вітчину¹³²,
І все пусто та марно.

Сорок літ сапфір'овий Йордан
І долина пречудна
Їх манили й гонили, немов
Фата-м'органа¹³³ злудна.

І зневірився люд, і сказав:
«Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще ждять? І доки?»

І покинули ждять, і бажать,
І десь рвуться в простори,
Слать гонців і самим визирать
Поза ржавії гори.

День за днем по моавських ярах,
Поки спека діймає,
У дрантивих наметах своїх
Весь Ізраїль дримає.

Лиш жінки їх прядуть та печуть
В грани м'ясо козяче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та будячче.

Та дрібна дітвора по степо́
Дивні іграшки зводить:
То воює, мурує міста,
То городи городить.

І не раз напівсонні батьки
Головами хитають.
«Де набрались вони тих забав? —
Самі в себе питають. —

Адже в нас не видали тог'о,
Не чували в пустині!
Чи пророцькі слова перейшли
В кров і душу дитині?»

II

Лиш один з-поміж сеї юрби
У шатрі не дрімає
І на крилах думок і журби
Поза гори літає.

Се Мойсей, позабутий пророк,
Се дідусь слабосилий,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили.

Все, що мав у життю, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Із неволі в Міцраїм¹³⁴ свій люд
Вирвав він, наче буря,
І на волю спровадив рабів
Із тіснин передмур'я.

Як душа їх душі, підіймавсь
Він тоді многі рази
До найвищих піднебних висот
І вітхнення, й екстази.

І на хвилях бурхливих їх душ
У дні проби і міри
Попадав він із ними не раз
У безодню зневіри.

Та тепер його голос зомлів
І погасло вітхніння,
І не слухає вже його слів
Молоде покоління.

Ті слова про обіцяний край
Для їх слуху — се казка;
М'ясо стад їх, і масло, і сир —
Се найвищя ласка.

Що з Міцраїм батьки і діди
Піднялись до походу,
На їх погляд, се дурість, і гріх,
І руїна народу.

Серед них Авірон і Датан¹³⁵
Верховодять сьогодні;
На пророцькі слова їх одвіт:
«Наші кози голодні!»

І на поклик його у похід:
«Наші коні не куті».
На обіцянки слави й побід:
«Там войовники люті».

На принади нової землі:
«Нам і тут непогано».
А на згадку про Божий наказ:
«Замовчи ти, помано!»

Та коли загрозив їм пророк
Новим гнівом Єгови¹³⁶,
То йому наказав Авірон
Богохульні промови.

А на зборі Ізрайля синів,
Честь віддавши Ваалу¹³⁷,
Голосистий Датан перепер
Ось яку ухвалу:

«Хто пророка із себе вдає,
І говорить без зв'язку,
І обіцює темній юрбі
Божий гнів або ласку, —

Хто до бунту посміє народ
Накликати, до зміни
І манити за гори, настрить
Кінцевої руїни, —

Той на пострах безумцям усім
Між отсим поколінням
Найопльований буде всіма
І побитий камінням»¹³⁸.

III

Вечоріло. Поменшала вже
Цілоденная спека;
Над горою край неба палав,
Мов пожежа далека.

Наче дощ золотий із небес,
Полила прохолода;
Починається рух у шатрах
Кочового народа.

Звільна, плавно ступаючи, йдуть
Кам'яними стежками

Чорноокі гебрейки¹³⁹ бичем
З глиняніми збанками —

Із збанками на головах, ген
Під скалу до криниці,
А в руках їх мішки шкіряні,
Щоб дойти ягниці.

Старші діти по голім степо́,
Наче зайчики, грають,
В перегони біжать і кричать
Або з луків стріляють.

Де-де чути квиління з шатра
Або регіт дівочий;
Там хтось пісню заводить сумну,
Наче степ у тьмі ночий.

Та ось старші, батьки та діди,
Із наметів виходять
І по горах, по голім степо́
Скрізь очима поводять:

Чи не видно ворожих їздців
Де за жовтим туманом?
Чи не котить де південний біс¹⁴⁰
Пісковім гураганом?

Ні, спокій! І розмови пішли
Ті звичайні, сусідські:
«Щораз менше в ягниць молока,
І ягнята ось тіцькі!

Навіть що, для ослиць не стає
Будякової паші!
Доведеться кудись кочувать
На пасовиська краші.

Авірон радить край Мадіям¹⁴¹,
А Датан іще далі.
А Мойсей? Той замовкне, мабуть,
По вчорашній ухвалі».

А втім, в таборі гомін і рух,
Біганина і крики;
Із шатрів вибігає народ
І малий, і великий.

Що таке? Чи де ворог іде?
Чи впав звір у тенета?

Ні, Мойсей! Глянь, Мойсей виходжа́
Із свої́го намета.

Хоч літа його гнуть у каблук
Із турботами в парі,
То в очах його все щось горить,
Мов дві блискавки в хмарі.

Хоч волосся все біле як сніг,
У старечій оздобі,
То стоять ще ті горді жмуткі,
Як два ро́ги на лобі¹⁴².

Він іде на широкий майдан,
Де намет заповіта¹⁴³
Простяга свої штири рогі
В штири сторони світа.

В тім наметі є скриня важка,
Вся укована з міді¹⁴⁴,
В ній Єгови накази¹⁴⁵ лежать,
Знаки волі й побіди.

Та давно вже не входить ніхто
До намета святого,
Його жах стереже день і ніч,
Мов собака порога.

Але камінь великий лежить
Край намета до сходу:
З того каменя звичай велить
Промовлять до народу.

На той камінь зіходить Мойсей —
І жахнулися люде.
Та невже ж волі всіх на докір
Він пророчити буде?

І прийдеться розбити, розтоптать,
Як гнилу колоду,
Кого наші батьки і діди
Звали батьком народу?

Ось між чільними вже Авірон
Червоніє з досади,
А середнім щось шепче Датан,
Лихий демон громади.

IV

«Вчора ви, небожата мої,
Раду радили глупу;
Се хотів я сказати вам тепер
Замість першого вступу.

Ухвалили печать наложити
На язик мій, на душу, —
Тож тепер вам усім вперекір
Говорити я мушу.

Зрозумійте й затамте собі,
Ви, сліпців покоління,
Що, як зглушите душу живу,
Заговорить каміння.

Вчора ви сприсяглися свій слух
Затикати на промови,
Не мої, не тих глиняних уст¹⁴⁶,
А самого Єгови.

Бережіться, а то він до вас
Заговорить по-свому,
Заговорить страшніше сто раз,
Як в пустині рик грому.

А від слів його гори дрожать
І земля подається,
Ваше серце, як листя в огні,
Зашкрумить і зов'ється.

Вчора ви прокляли всякий бунт —
І кляли його все,
Бо напроти тих глупих проклять
Ваше серце бунтує.

Бо в те серце Єгова вложив,
Наче квас в прісне тісто,
Творчі сили, — ті гнатимуть вас
У призначене місто.

Вчора ви уважали спокій
Найблаженнішим станом;
Та чи радився ум ваш при тім
З вашим Богом і Паном?

Чи то він для спокою призвав
З міста Ур¹⁴⁷ та з Гаррана¹⁴⁸
Авраама¹⁴⁹ і плем'я його
На луги Канаана¹⁵⁰?

Для спокою їх потім водив
По йорданським поділлям?
Семилітнім їх голодом¹⁵¹ гнав
Аж над береги Нілю¹⁵²?

Якби хтів вас в спокою держать,
Наче трупа у крипті,
То ви й досі, як сірі воли,
Гнули б шиї в Єгипті¹⁵³.

Тим-то буду до вас говорить
Не від себе, а владно,
Щоб ви знали, що з Богом на прю
Виступать непорадно.

Бо Єгови натягнений лук,
І тятіва нап'ята,
І наложена стрілка на ній —
І то ви є стріла та.

Як стріла вже намірена в ціль,
Наостре́на до бою,
Чи подоба стрілі говорить:
«Я бажаю спокою?»

А що вчора ви тут присягли,
На подобу жіноцтва,
Більш не слухать обітниць моїх,
Ні погроз, ні пророцтва, —

То навмисно про все те до вас
Побалакати хочу:
І обітницю дам, що прийде,
Погрожо́ й попророчу.

І ви мусите слухать, хоч злість
Вб'є вам жало студене.
Рад я знать, чия перша рука
Підійметься на мене!..

V

Зареклися ви слухати слів
Про Єговину ласку,
Тож, мов дітям безумним, я вам
Розповім одну казку¹⁵⁴.

Як зійшлися колись дерева́
На широкім роздоллі.

«Оберімо собі короля
По своїй вольній волі.

Щоб і захист нам з нього, і честь,
І надія, й підмога,
Щоб і пан наш він був, і слуга,
І мета, і дорога».

І сказали одні: «Вибирать —
На одно всі ми звані.
Най царює над нами вовік
Отой кедр на Ливані¹⁵⁵».

І згоділися всі дерева,
Стали кедра благати:
«Ти зійди з своїх гордих висот,
Йди до нас царювати».

І відмовив їм кедр і сказав:
«Ви чого забажали?
Щоб покинув я сам ради вас
Свої гори і скали?

Щоб покинув я сам ради вас
Блиски сонця й свободу,
Бувши вольним — пустився служить
Збираніні народу?

Ви корону мені принесли?
Що мені се за шана!
Я й без неї окраса землі
І корона Ливана».

І вернулися всі дерева,
Стали пальму благати:
«Ти між нами ростеш, нам рідня,
Йди до нас царювати».

І сказала їм пальма: «Брати,
Що се вас закортіло?
Царювати й порядки робить —
Се мое хіба діло?

Щоб між вами порядки робить,
Чи ж я кинути в силі
Свої цвіти пахучі та свій
Плід — солодкі дактилі¹⁵⁶?

Мало б сонце даремно мій сок
Вигрівати щоднини?

Мого плоду даремно шукать
Око звіра й людини?

Хай царює хто хоче у вас,
Я на троні не сяду,
Я волю всім давать свою тїнь,
І поживу, й розраду».

І погнулися всі дерева
Під думками важкими,
Що не хоче ні пальма, ні кедр
Царювати над ними.

Нумо рожу благать! Та вона
Всьому світові гожа,
Без корони — цариця ростин,
Преподобниця Божа.

Нумо дуба благати! Та дуб,
Мов хазяїн багатий,
Своїм гіллям, корінням і пнем,
Жолудьми все зайнятий.

Нум березу благать! Та вона,
Панна в білому шовку,
Розпуска свої коси буйні,
Тужно хилить головку.

І сказав хтось, неначе на жарт,
Оте слово діточе:
«Ще хїба би терна́ нам просить,
Може, терен захоче».

І підхóпили всі дерева
Се устами одними,
І взялися просити терна́,
Щоб царем був над ними.

Мовив терен: «Се добре вам хтось
Підповів таку раду.
Я на вашім престолі як стій
Без вагання засяду.

Я ні станом високий, як кедр,
Ні, як пальма, вродливий
І не буду, як дуб, самолюб,
Як береза, тужливий.

Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба,

І стелитися буду внизу,
Ви ж буяйте до неба.

Боронитиму вступу до вас
Спижевими шпичками
І скрашатиму всі пустирі
Молочніми квітками.

І служитиму зайцю гніздом,
Пристановищем птаху,
Щоб росли ви все краще, а я
Буду гинуть на шляху».

VI

У глибокім мовчанні сю річ
Вухом ловлять гебреї...
«Се вам казка, — промовив Мойсей, —
Ось вам виклад до неї.

Дерева́ — се народи землі,
А король у їх колі —
Божий вибранець, син і слуга
Господе́вої волі.

Як народи Єгова создав,
Мов літорослі в полю,
Заглядав всім у душу й читав
З неї кожного долю.

Заглядав їм у душу, яка
Їх удача й причина,
І шукав, кого з них би собі
Обібрати за сина.

І не взяв отих гордих, грімкіх,
Що б'ють в небо думками
І підносять могутню п'яту
Над людськіми карма́ми.

І не взяв багачів-дукачів,
Що всю землю плюндрують,
Людським злотом і потом собі
Домовини мурують.

І не взяв красунів-джигунів,
Що на лірах брязкочуть
І свій хист у мармóрі, в піснях
Віковічнити хочуть.

Згордував усю славу, весь блиск
І земне панування,
І всі пахощі штук, і усе
Книжкове мудрування.

І, як терен посеред дерев,
Непоказний на вроду,
І не має він слави собі
Ані з цвіту, ні з плоду, —

Так і вибраний Богом народ
Між народами вбогий;
Де пишнота і честь, там йому
Зависокі пороги.

Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині своїй він гість
І всесвітній кочовник.

Та поклав йому в душу свій скарб
Серцевідець Єгова,
Щоб він був мов світило у тьмі¹⁵⁷,
Мов скарбник Його слова.

На безмежну мандрівку життя
Дав йому запомогу,
Заповіти й обіти свої,
Наче хліб на дорогу.

Але заздрий Єгова, наш Бог,
І грізний, і сердитий:
Те, що він полюбив, най ніхто
Не посміє любити!

Тож на вибранця свого надів
Плащ своєї любови,
Недоступний, колючий, немов
Колючки ті тернові.

І зробив його острим, гризким,
Мов кропівка-жеруха,
Аби міг лише сам він вдихать
Аромат його духа.

І посольство йому дав страшне
Під сімома печатями,
Щоб в далеку будощину ніс,
Ненавиджений братами.

Горе тому нездарі-послу,
Що в ході задрімає

Або, Боже зневаживши річ,
І печать розламає!

Вийме інший посольство страшне
Ліноюхві з долоні,
Побіжить, і осягне мету,
І засяє в короні.

Та щасливий посол, що свій лист
Понесе скоро й вірно.
Дасть вінець йому царський Господь
І прославить безмірно.

О Ізраїлю, ти той посол
І будищий цар світа!
Чом не тямиш посольства свого
І Його заповіта?

Твоє царство не з сеї землі,
Не мирська твоя слава!
Але горе, як звабить тебе
Світова забава.

Замість статися сіллю землі¹⁵⁸,
Станеш попелом підлим;
Замість всім з'єднати ласку, ти сам
Станеш ласки не гідним.

Замість світ слобонити від мук,
І роздору, і жаху,
Будеш ти мов розчавлений черв,
Що здихає на шляху».

VII

І з'їдливо сказав Авірон:
«Мосціпане Мойсею,
Страх загрів і напобидив ти нас
Приповісткою сею!

Між народами бути терном!
За сю ласку велику
Справді варто в Єгови твоїм
Признавати владуку.

І послом його бути — се честь!
І в незнане будище
Запечатані письма носить —
Се манить нас найдужче.

Се якраз доля того осла,
Що зав'язані міхи
З хлібом носить, сам голод терпить
Для чужої потіхи.

Ще гебреї з ума не зійшли,
Долі ліпшої варті
І осягнуть, як честь віддадуть
І Ваалу, й Астарті¹⁵⁹.

Най Єгова собі там гримить
На скалистім Синаю¹⁶⁰, —
Нам Ваал дасть багатства і власть
У великому краю.

Най Єгові колючі терни
Будуть любі та гожі, —
Нас Астарти рука поведе
Поміж мірти і рожі.

Наш уділ — Сенаар¹⁶¹ та Гарран,
А наш шлях до востоку,
А на захід, у твій Канаан,
Не поступимо й кроку.

Все те ясне, не варто про се
І балакати далі,
Та от що нам з тобою зробить
По вчорашній ухвалі?

Бить камінням руїну стару?
Шкода заходу й труду.
Дечим може ще він послужить
Ізраїльському люду.

Майстер він говорити казки,
Милянó пускати баньку,
Тож приставмо його до дітей
За громадську няньку».

Так сказав він, і регіт піднявсь,
А з тим реготом в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Мов у градовій хмарі.

Та спокійно відмовив Мойсей:
«Так і будь, Авіроне!
Що повиснути має колись,
Те і в морі не втоне.

Канаана тобі не видать
І не йти до востоку;

З сього місця ні впéред, ні взад
Ти не зробиш ні кроку».

І мертвецька тиша залягла
На устах всього люда,
І жахнувсь Авірон, і поблід,
Сподіваючись чуда.

Але чуда нема! Авірон
В сміх! А з сміхом тим в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Як у гра́довій хмарі.

VIII

І піднявся завзятий Датан:
«Дарма грозиш, пророчиш!
Ось як я тобі правду скажу,
Може, й слухать не схочеш.

Признавайсь: не на тее ти вчивсь
У єгипетській школі,
Щоб, дорісши, кайдани кувать
Нашій чести і волі?

Признавайсь: не на те ти ходив
У єгипетську раду,
Щоб з мудрцями й жерцями кувать
На Ізраїля зраду?

Признавайся: було там у них
Віщування старинне,
Що від дуба й дванадцяти гиль
Власть Єгипта загине?

Знали всі, фараон¹⁶² і жерці,
Що той дуб і ті гилі —
Се Ізраїля дванадцять колін¹⁶³,
Розбуялих на Нілі.

І жахались, що мимо всіх праць,
І знущань, і катóвань,
Той Ізраїль росте та росте,
Як та Нілова повінь.

Знали всі: як в гебрейській сім'ї
Родить пёрвенця мати,
То в єгипетській мусить в той день
Первородне вмирати¹⁶⁴.

Та не знав ніхто ради на се,
Не придумав підмоги,
Тільки ти, перекинщик, упав
Фараону під ноги.

І сказав: «Ти позволь їх мені
Повести у пустиню,
Я знесилю, і висушу їх,
І покірними вчиню».

І додержав ти слова, повів
Нас, мов глупу отару,
Фараону на втіху в піски,
Нам на горі і кару.

Скільки люда в пустині лягло!
Ті піски і ті скали
Сотням тисяч Ізраїля синів
Домовиною стали!

А тепер, коли з наших ватаг
Тільки жмінка лишилась
І Ізраїля сила грізна
По пісках розгубилась,

Коли дух наш хоробрий упав,
Мов нелітня дитина,
І завзяття пом'якло в душі,
Наче мокрая глина, —

Ти ведеш нас у сей Канаан,
Мов до вовчої ями.
Адже зверхником тут фараон
Над усіми князями!

Се ж безумство — тиснотися нам
Самохітно до пастки!
Чи нам тут воювать єгиптян,
Чи просити їх ласки?»

«О Датане, — промовив Мойсей, —
Не журися, мій сину,
Канаана тобі не видать,
Не гнуть гордую спину.

Ще одно повідáю тобі,
Небораче Датане:
При смерті тобі й п'яди землі
Під ногами не стане».

«Гей, гебреї! — Датан закричав. —
Ви ж клялися Ваалу!

Чи ж забули так скоро свою
Учорашню ухвалу?

За каміння! Він кпить собі з нас,
Так, як кпив разів много.
Най загине він краще один,
Як ми всі через нього!»

«Най загине! — кругом загуло. —
І ось тут йому й амінь!»
Тільки диво, ні одна рука
Не сягнула по камінь.

І Датан зміркувався як стій:
«Забирайся в тій хвили!
Щоб ми кров'ю твоєю під ніч
Своїх рук не сквернили!»

І юрба, мов шалена, ревла:
«Забирайся ще нині!»
І лунав її рев, мов крутіж-
Гураган по долині.

ІХ

Але ось підняв голос Мойсей
У розпалі гнівнóму,
Покотились слова по степó,
Наче рóзкоти грому.

«Горе вам, нетямучі раби
На гордині котурні^{165!}
Бо ведуть вас, неначе сліпих,
Ошуканці і дурні.

Горе вам, бунтівничі уми!
Від Єгипту почавши,
Проти власного свого добра
Ви бунтуєтесь завше.

Горе вам, непокірні, палкі,
Загорілі й уперті,
Тим упором, мов клином, самі
Унутрі ви роздерті.

Як кропíва, ви руку жжете,
Що, мов цвіт, вас плекає;
Як бугай, бодетé пастуха,
Що вам паші шукає.

Горе вам, що зробив вас Господь
Всього людства багаттям!
Бо найвищий сей дар буде ще
Вам найтяжчим прокляттям!

Бо коли вас осяє Господь
Ласки свої промінням,
Ви послів і пророків його
Поб'єте все камінням.

Кожду ж крапельку крови тих слуг
І чад своїх найкращих
Буде мстити Єгова на вас
І на правнуках ваших.

Буде бити і мучити вас,
Аж заплачете з болю
І присягнете в гору чинить
Його праведну волю.

Та як кара жорстока мене,
Знову карк ваш затвердне,
Черга злочинів, кар і жалю
Знов свій закрут оберне.

Горе вам, бо століття цілі
Житимете в тій школі,
Поки навчитесь плавно читать
Книгу Божої волі!

Бачу образ ваш: в лісі пастух,
З бука чиру надерши,
У воді мочить, сушить, потім
Б'є й толочить найперше,

Поки губка та зм'якне, як пух,
І візьметься в ній сила,
З-під удару підхопити вмить
Яру іскру з кресила.

Ти, Ізраїлю, чир той! Тебе
Так товктиме Єгова,
Поки зм'якнеш на губку й спіймеш
Іскру Божого слова.

Ти підеш до своєї мети,
Як бидля в плуг нераде...
Горе тим, що Єгови кулак
На карки їх упаде!

Ти далеко в минуле глядиш
І в будощі дороги,

Та на близькі терні та пеньки
Все збиватимеш ноги.

Наче кінь той здичілий, летиш
У безодню з розгону
І колись за ярмо ще свою
Проміняєш корону.

Стережись, щоб обітниць своїх
Не відквідав Єгова,
Щоб за впертість на тобі одним
Не зламав свого слова!

І щоб він не покинув тебе
Всім народам для страху,
Як розтоптану красу змію,
Що здихає на шляху!»

Похилившись, слухали всі,
Мовчазливі, понурі,
Лиш у грудях сопло щось глухе,
Наче подихи бурі.

Х

Добігало вже сонце до гір,
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

По безхмарому небі пліла
Меланхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виття,
Мов болючая рана.

Затремтіло щось людське, м'яке
В старім серці пророка,
І понизила лет свій на мить
Його думка висока.

Чи ж все будь йому кар вістуном
І погрозою в людях?
І, мов хоре, голодне дитя,
Щось захлипало в грудях.

«О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе,
Як люблю невимовно!

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будоше моє,
І краса, і держава.

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завзяттю, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.

О Ізрайлю, не тям ти сьогó
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам Бог наш Єгова.

Міліони у нього дітей,
Всіх він гріє і росить, —
А у мене ти сам лиш, один,
І тебе мені досить.

І коли з міліонів тебе
Вибрав він собі в слуги,
Я без вибору став твій слуга,
Лиш з любови і туги.

І коли він для себе бере
Твою силу робочу,
Я, Ізрайлю, від тебе собі
Нічогосько не хочу.

І коли він жадає кадил,
І похвали, й пошани,
Я від тебе невдячність прийму,
І наруги, і рани.

Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої,
Хоч над ними і плачу.

За ту впертість сліпую твою,
За ті гордощі духа,
Що, зійшовши на глупий свій шлях,
Навіть Бога не слуха.

За брехливість твого язика,
За широке сумління,
Що держиться земного добра,
Мов ціпкеє коріння.

За безсоромність твоїх дочок,
За палке їх кохання,
І за мову й звичаї твої,
За твій сміх і дихання.

О Ізраїлю, чадо моє!
Жалься Богу Шаддаю¹⁶⁶!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

Бо вже близька година моя,
Та остання, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Канаана.

Так бажалось там з вами входить
Серед трубного гromу!
Та смирив мене Бог, і ввійти
Доведеться самому.

Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцянім краю лише
Старі кости покласти.

Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Пана свого кличе.

І я знаю, ви рушите всі,
Наче повінь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною!

Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!»

XI

А як з табору вийшов у степ,
То ще гори горіли
І манив пурпуровий їх шлях
До далекої ціли.

А ярами вже п'ятьма лягла
І котилася в доли;
В серці вигнанця плакало щось:
«Вже не верну ніколи!»

Ось гебрейська біжить дітвора,
Що по полю гуляла,
Окружила Мойсея, за плащ
І за руки чіпляла.

«Ах, дідусь! Ти куди йдеш під ніч?
Будь, дідусеньку, з нами!
Глянь, який збудували ми мур,
Які башти і брами!»

«Гарно, діти, будуйте свій мур!
Та не час мені ждати;
Пограничний мур смерти й життя
Я іду оглядати».

«Ой, дідусю! Поглянь, у яру
Скорпіона ми вбили!
А в тернині аж трое малих
Зайченяток зловили».

«Добре, дітки! Вбивайте усіх
Скорпіонів ви сміло!
Хоч несправедне, але проте
Пожиточне се діло.

А несправедне, бо й скорпіон
Жить у світі бажає.
А чи ж винен він тому, що їдь
У хвості своїм має?

Але зайчиків ви віднесіть
Там назад, де спіймали.
Адже ж мама їх плаче! Про се
Ви хіба не гадали?

Милосердними треба вам быть
Задля всього живого!
Бо життя — се клейнод, хіба ж є
Що дорожче над нього?»

«Зачекай ще, дідуся, не йди!
Сядь у нашій громаді.
Оповідж нам пригоди свої!
Ми так слухати раді.

Оповідж, як ти був молодим,
Скільки бачив ти дива,
Як стада свого тестя¹⁶⁷ ти пас
На верхів'ях Хорива¹⁶⁸.

Як ти корч той тернівий уздрів,
Що горить, не згорає¹⁶⁹,
І як голос почув ти з корча,
Що аж жах пробирає».

«Не пора мені, діти, про це
Говорити ширóко.
Бачте, ніч вже тумани несе,
Гасне деннее око.

Та прийде колись час і для вас
В життєво́му пориві,
Появиться вам куцх огняній,
Як мені на Хориві.

Стане свято в вас, мов у храмó,
В той момент незабутній,
І озветься до вас із огню
Отой голос могутній:

«Здійми обув буденних турбот,
Прийди сюди сміло,
Бо я хочу послати тебе
На великеє діло».

Не гасіте ж святого огню,
Щоб, як поклик настане,
Ви могли щиросердно сказати:
«Я готовий, о Пане!»

Довго ще міркували дітки
Над пророцькою річчю,
Коли сам він нечутно пішов
Ночі й півні настрічу.

Довго висів і смуток, і жаль
Над мовчущими дітьми,
Поки темний його силует
Щез зовсім серед півні.

ХІІ

«Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух, мов вітрило, її
Подих в себе вбирає.

О, давно я знайомий, давно
З опікункою тою!
Увесь вік, чи в степах, чи з людьми,
Я ходив самотою.

Мов планета блудна¹⁷⁰, я лечу
В таємничу безодню
І один чую дотик іще —
Дивну руку Господню.

Тихо скрізь, і замовкли уста,
Запечатано слово,
Тільки ти на дні серця мого
Промовляєш, Єгово.

Лиш тебе моє серце шука
У тужливім пориві...
Обізвся до мене ще раз,
Як колись на Хориві!

Ось я шлях довершив, що тоді
Ти вказав мені, батьку,
І знов сам перед тебе стаю,
Як був сам на початку.

Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглиблений в тобі,
Щоб з рабів тих зробити народ
По твоїй уподобі.

Сорок літ, мов коваль, я клепа¹⁷¹
Їх серця і сумління
І до того дійшов, що уйшов
Від їх кпин і каміння.

Саме в пору, як нам би в землі
Обігованій стати!..
О Всезнавче, чи знав ти вперед
Про такі результати?

І ворухиться в серці грижа:
Може, я тому винен?
Може, я заповіти твої
Не справляв, як повинен?

О Єгово, я слізно моливсь:
Я слабій, я немóва^{172!}
Кому іншому дай сей страшний
Маєстат свого слова!

І ось сумнів у душу мені
Тисне жало студене...
О Всесильний, озвися, чи ти
Задоволений з мене?»

Так ідучи молився Мойсей
У сердечному горі, —
Та мовчала пустиня німа,
Тихо мóргали зорі.

ХІІІ

Аж почувся притишений сміх
Край саміського боку,
Наче хтось біля нього ішов,
Хоч не чуть було кроку.

І почувлися тихі слова,
Мов сичання гадюки:
«Цвіт безтямности плодить усе
Колючки лиш і муки.

А як вийде самому той плід
Донести не спромога, —
То найкраще увесь свій тягар
Положити на Бога».

М о й с е й

Хтось говорить! Чи в моїм нутрі
Власне горе шалене,
Чи отут, може, демон який
Насміхається з мене?

Г о л о с

Аж тепер усумнився в своє
Реформаторське діло?
Сорок літ ти був певний і вів
Хоч насліпо, та сміло.

М о й с е й

Хтось говорить! Чом чо́ло мое
Покривається потом?¹⁷³
Страшно? Ні! Та по серці се йде,
Мов розпаленим дротом.

Г о л о с

У гордині безмежній свій люд
Ти зіпхнув з його шляху,
Щоб зробити, яким сам його хтів,
Чи не пізно для страху?

М о й с е й

Хто ти, дивний? Не бачу тебе,
Та від себе не струшу!
Тільки чую, як зір твій мені
Все вгризається в душу.

Г о л о с

Чи так важно, хто я? Хто зумів
Наказать колись морю¹⁷⁴,
Тому важно не хто, але що,
І чи правду говорю!

М о й с е й

Ні, не правда, що з гордоців я
Розпочав своє діло!
Тільки бачачи люд у ярмі,
Моє серце боліло.

Г о л о с

Бо ти чув себе братом рабів,
І се стидом палило,
І захтів їх зробити таким,
Щоб тобі було мило.

М о й с е й

Так, з низин тих, мрячних і лячних,
Я хотів їх підвести
Там, де сам став, до світлих висот
І свободи, і чести.

Г о л о с

Та творця, що послав їх там вниз,
Ти не радивсь в ту пору;
Аж тепер, як упав ти, його
Кличеш в своїйому горю.

М о й с е й

Ні, на се ж мене пхнуло його
Всемогуче веління,
В темну душу хоривський огонь
Надихнув просвітління.

Г о л о с

Гей, а може, хоривський огонь
Не горів на Хориві,
Лиш у серці завзятім твоїм,
У шаленім пориві?

Може, голос, що вивів тебе
На похід той нещасний,
Був не з жадних горючих купин,
А твій внутрішній, власний?

Адже пристрасть засліплює зір,
А бажання — се ж чари,
Плодить оку і світ, і богів,
Як пустиннії мари.

Те бажання, що, наче шакал,
У душі твоїй вило, —
Лиш воно тебе їх ватажком
І пророком зробило.

М о й с е й

Ах, від слів тих я чую себе
Сто раз більш в самотіні!
Хто ти, вороже?

Г о л о с

Я Азазель¹⁷⁵,
Темний демон пустині.

XIV

Було темно. Лиш зорі яркі
Миготіли з простору.
Простував при їх блиску Мойсей
Усе вгору та вгору.

Без стежок. Серед пільми вели
Його дивнії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

Він ішов, не ставав, мов герой
До остатнього бою,
Та у серці важка боротьба
Ішла з самим собою.

«Те бажання, — кричало там щось, —
Виплід сорому й болю,

Се був кущ огняний, що велів
Вирвать люд мій на волю?..

Те бажання — се був той огонь
І була тота сила,
Що для мене Єгови наказ
І Єгову створила?

Те бажання — братам допомгти
І їх сльози обтерти —
Се той гріх, що за нього я варт
І прогнання, і смерти?

Ні, не те! Бережись і не крив
Сам душею своєю!
Се бажання святе! Та чи гріх
Не підповз там змією?

Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душ їх і тіла?
І чи власть ті бажання святі
В твоїм серці не з'їла?

Чи новим фараоном для них
І ще тяжчим не був ти,
Бо в їх душу контролем своїм,
В їх сумління сягнув ти?..

Небезпечно ставати всупір
Діл природних бігови!
Легко власний свій забаг подати
За веління Єгови.

Що, як ти сорок літ отсих був
Шалом божеським хорий,
Замість Божого, їм накидав
Власний план тіснозорий?

Адже ж, може, в Єгипті вони,
Множачись серед муки,
Могли вирости в силу й забрать
Увесь край в свої руки?

Відірвавши від ґрунту їх там
І завівши в пустиню,
Чи подумав ти: може, отсим
Злочин лютий я чиню?

Що значить безґрунтовій юрбі
Обіцяти свободу?
Чи не те ж, що з землі вирвать дуб
І пустити на воду?

Чи не правду говорить Датан:
Старі гнізда лишили,
А новії здобути нема
Ні охоти, ні сили?

О Єгово, озвися, скажи:
Я чинив твою волю,
Чи був іграшка власних скорбот,
І засліплення, й болю?

О Єгово, озвися! Чи й ти
Здобуваєш дар мови
Лиш у пристрасті нашій, у снах,
У розбурханій крові?»

Та Єгова мовчав, лише чуть
Лиховіснії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

XV

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

У промінні тім Небо-гора¹⁷⁶,
Мов цариця в пурпорі,
Над всі гори найвище здійма
Свої ребра понурі.

На найвищому шпилі гори,
Вище зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть, мов один
З предковічних Гігантів¹⁷⁷.

Там високо над чвари землі,
Над всі шуми і згуки
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходівому сяйві небес,
В пурпуровім промінню
Колосальний його силует
Видно геть у пустиню.

І летять із гебрійських шатрів
Затурбовані зори,
Мов гонці, до Гіганта того
На осяяні гори.

«Се Мойсей!» — одні одним уста
Промовляють несміло,
Та не вимовлять того, що там
У серцях защеміло.

Се Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з Богом,
І молитва та небо бодє,
Мов полонінним рогом.

Хоч заціплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

Підіймається сонце, пала
Вся небесная стеля;
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля.

Вже полóденний демон¹⁷⁸ степóm
Шле знесилля і змору,
Та Мойсея мов руки чийсь
Підіймають все вгору.

І схиляється сонце униз
Вже над Фазга¹⁷⁹ вершини,
І ляга величезная тінь
Від вершин на рівнини.

І паде величезная тінь
Від Мойсея востанне
Аж униз на гебрійські шатри,
Мов батьківське прощанне.

А по таборі пострах ішов:
«Боже, щоб у сю хвилю
Не закляв нас пророк, бо клятьба
Мала б дивную силу!

Від такої молитви тремтять
Землянії основи,
Тають скелі, як віск, і дрижить
Трон предвічний Єгови.

І як він заклене нас тепер,
І як сонечко сяде,
То весь люд і весь край сей вночі
Без поліки пропаде».

XVI

А Мойсей борикався, горів,
Добивався до ціли,
А як ніч залягла на горі,
Впав на землю зомлілий.

Захиталася скеля під ним
Із усіми шпилями,
І безтямний лежав він, немов
У колисці у мами¹⁸⁰.

Якась пісня тужлива над ним
Сумовито бриніла,
І рука колихала його
Пухова, сніжно-біла.

І почулися тихі слова:
«Бідний, бідний мій сину!
Ось що з тебе зробило життя
За маленьку часину!

Чи давно ж я плекала тебе
І водила за руку?
Чи на те ж я дала тебе в світ,
Щоб терпів таку муку?

Скільки зморщків на твоїм чолі!
І зв'ялене все тіло!
І волосся, що гладила я,
Наче сніг, побіліло!

А колись ти від мене притьом
Рвавсь на бої та герці!
Бач, до чого дійшов! А скажи,
Кілько ран в твоїм серці!

Бідна, бідна дитино моя!
Потерпів еси много!
Ще й сьогодні... на сонці весь день!
І пощо було того?

На молитві! В народу свого
І минуле, й будуще
Ти молитвою вникнути рад, —
Ох, дитя невидюще!

Ось я камінь із кручі зіпхну,
І піде він валиться
Від скали до скали, з яру в яр,
І скакати, і битися.

Тут покине шматок, там другій,
І летить, і гуркоче, —
І чи зна хто, де кожний шматок
Заспокоїться хоче?

Я тверджо: і Єгова не зна!
І молись хоч і клінно,
А де мусить упасти шматок,
Там впаде неодмінно.

В нім самім його кёрма і власть,
В нім самім ота сила,
Що назначує місце йому,
Що його сотворила.

І хоч як твій Єгова міцний,
Він ту силу не змінить
І одного сього камінця
У летó він не спинить.

Ось пилок: ледве зір твій його
Добачає тремтіння,
А Єгова не може його
Повернуть в неісніння.

І не може звеліти йому
Йти по шляху не тому,
Як яким його гонить повік
Ота сила, що в ньому.

Се ж пилок! Що ж казать про народ,
Многодушну істоту,
Де в рух мас вносить кожда душа
Частку своїого льоту?

Про Орїона¹⁸¹ пісню ти чув,
Про гіганта сліпого,
Що, щоб зір відзискать, мандрував
Аж до сонця самого?

А на плéчах повóдиря ніс,
Сміхованця-хлопчину,
Що показував шлях йому — все
Інший в кожду годину.

«Ти до сонця веди мене, хло!»
Той вів рано до сходу,
А на південь в полудне, під ніч, —
До західного броду.

А Орїон іде все та йде,
Повний віри в те сонце,

Повний спраги за світлом, що ось
Йому блисне вже конче.

Через гори і море свій хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.

Сей Оріон — то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої ціли.

Неосяжнеє любить вона,
Вірить в невідоме;
Фантастичнеє щоб осягнуть,
Топче рідне й знайоме.

Строїть плани не в міру до сил,
Ціль не в міру до актів,
І жартує з тих планів її
Хлопчик — логіка фактів.

І, як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там, куди йшла,
В те трафля, в що не мірить.

А ти молишся! Бідне дитя!
Де твій розум, де сила!
Ти ж хапаєшся піну благать,
Щоб ріку зупинила!»

XVII

Щось було спочатко в тих словах,
Наче чистії води;
Віяв свіжістю, добрістю з них
Якийсь дух охолоди.

Та помалу душне щось тягло,
Наче самум¹⁸² пустині,
І робилося лячно, немов
В ніч без світла дитині.

І жахнувся Мойсей, і з землі
Підволікся насилу,
І сказав: «Пóщо мучиш мене,
Поки ляжу в могилу?»

Ти не мати моя! З твоїх слів
Не любов помічаю.
Ти не мати! О, ти Азазель,
Темний демон одчаю.

Відступись! Заклинаю тебе
Тим ім'ям штирочертним^{183!}
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним».

І почулися тихі слова:
«Нерозумна дитина!
Ти кленеш мене Ним, а я ж сам
Його сили частина.

Що мені твоя вбога клятьба!
Ти б умер із одчаю,
Якби сотую частку лишень
Знав того, що я знаю.

Ти кленеш, як твою сліпоту
Ткнув промінчик пожежі,
В якій я живу й Він — понад всі
Часу й простору межі.

Ось розсуну ще крихту тобі
Тіснозорости таму:
Глянь на край той, що він обіцяв
Праотцю Аврааму!»

І заблис увесь захід огнем,
І уся Палестина
Стала видна Мойсею з гори,
Мов широка картина.

А незримий товариш його,
Знай, потихо говоре:
«Бачиш зеркало чорне внизу?
Се є Мертвее море¹⁸⁴.

А по той бік високі шпилі
До небесної стелі
Простягаються круто рядом, —
Се там Кармелю¹⁸⁵ скелі.

Глянь на північ, де гори Сіон¹⁸⁶ —
Євусеї¹⁸⁷ кочують,
А як крикнути добре з гори,
Амореї¹⁸⁸ почують.

Отся срібная стрічка — Йордан
В Мертве море впадає;

Близько устя його Єрихон¹⁸⁹
Бродового жадає¹⁹⁰,

Одинока долина над ним,
Та тісняться до неї
Амоніти¹⁹¹ по сей бік ріки,
По той бік хананей¹⁹².

А на заході гори, верхі,
Полонини широкі,
А на північ мале озерце¹⁹³
І знов гори високі¹⁹⁴.

Ось тобі й Палестина уся,
Край овець і ячменю,
Від Кадеса¹⁹⁵ до Кармеля всю
Мов затулиш у жменю,

Ні шляхів тут широких нема,
Ні до моря проходу!
Де ж тут жить, розвиваться, рости
І множиться народу?»

Та відмовив понуро Мойсей:
«Хто дав з каменя воду¹⁹⁶,
Той сей край перемінить на рай
Для свого народу!»

XVIII

Знов почувся притишений сміх.
«Віра гори ворушить¹⁹⁷!
Та поглянь сей новий ряд картин:
Те, що статися мусить¹⁹⁸»

Бач, як сунеться плем'я твоє,
Як Йордан переходить,
Єрихон добуває і скрізь
У річках крові бродить.

Ось століттями йде боротьба
За той шмат Палестини:
Амореї, гебреї, хетта¹⁹⁹,
Амалик²⁰⁰, филистини²⁰¹.

Ось гебрейське царство! Що сліз
Коштуватиме й крові!
А заважить у судьбах землі,
Як та муха волови.

І не вспіє воно розцвісти,
Й розлетиться на часті,
Щоб у пащу могутніх сусід
Часть за частю упасти.

Ось поглянь, які хмари летять
Від Дамаска²⁰² й Галаду!²⁰³
Се йде Ассур²⁰⁴, гебреям несе
І руїну, й загладу.

Ось поглянь, червоніють поля,
Труп на трупі усюди:
Се піднявся страшний Вавилон²⁰⁵
На загладу Іюди²⁰⁶.

Храм Єгови в огні²⁰⁷... А сей тлум...
Мов комахи по полю,
Йдуть по тисячу сковані враз
Недобітки в неволю.

Чуєш плач? На руїнах рида
Одинокий розумний²⁰⁸,
Що коритися радив врагам,
Щоб не впасти до трумни.

Як же пуста смердить! Але ось
Мов по п'їтмі світає...
З тих, що тлумом пішли, подивись,
Як же мало вертає!

Щось дрібненьке ворухиться там,
Коло мурів Салима²⁰⁹:
Новий люд, новий Бог, новий храм²¹⁰,
Нова сила незрима.

І росте воно, б'ється в біді
І чіпляється ґрунту,
Мов будяк той низький і ціпкий,
Все готовий до бунту.

Понад голови люду тогo
Йдуть всесвітні бурі,
Панства, царства встають і падoть,
Мов фантоми понурі.

Він же в своім куточку хова
Непохитне завзяття
І ненависть лиш має для всіх,
І незмінне прокляття.

Та ненависть, найтяжча з усіх,
«Задля іншого Бога»,

Бач, як ко́блється біля того
Храмово́го порога!

Вона плодить ненависть. Ось глянь:
За тиранським велінням
Ідуть сили, щоб плем'я твое
Ще раз вирвать з корінням.

Чуєш стук? Се залізна стопа
Тих страшних легіонів²¹¹,
Що толочить юдейські поля,
Робить пустку з загонів.

Чуєш плюск? Се ворожі мечі
Кров юдейськую точать.
Чуєш крик? Се юдейських дівчат
Дикі коні волочать.

Онде мати голодная їсть
Тіло сво́його плоду!
Онде тисячі мруть на хрестах —
Цвіт тво́його народу.

Іще раз храм Єгови горить,
І сей раз уостанне²¹²:
Бо що тая рука розвалить,
Те вже більше не встане.

Іще раз недобітки пливуть
У неволю, як ріки, —
Та немає вже їм вітчині,
І не вернуть навіки.

І загасне Ізрайля звізда²¹³,
Щоб вже більше не сяти;
Лиш ненависть, що в храмі зросла,
Піде світом гуляти.

Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віру, я знаю!
Се той рай, що жде плем'я твое
У обіцяннім краю!

Ти для нього трудився! Скажи,
Було за́ що трудиться?
Щоб наблизився він, може, ще
Схочеш палко молитися?»

І поник головою Мойсей.
«Горе мо́йї недо́лі!

Чи ж довіку не вирваться вже
Люду мому з неволі?»

І упав він лицем до землі:
«Одурив нас Єгова!»
І почувся тут демонський сміх,
Як луна його слова.

XIX

Гуркнув грім. Задрижали нараз
Гір найглибші основи;
І один за одним понеслись
Передтечі Єгови.

Піднялася до стропу небес
Чорна хмара стіною,
Мов Ніч-мати²¹⁴ насупила вид
Ненавістю грізною.

І заморгала бистро у тьмі
Огняними очима,
Забурчала, як мати, що, знай,
На лиху доню грима.

І з тривогою слухав Мойсей
Пітьми й блискавок мови,
Ні, не чути ще серцю його
У них гласу Єгови.

І ревнув понад горами грім,
З жаху їжитьсь волос,
Завмира серце в груди... та ні,
Не Єгови се голос.

Поміж скелі завили вітри,
Їх сердитії нути
Кліщать душу, мов стогін, та в них
Ще Єгови не чути.

Ось із градом і дощ злопотів,
І заціпила стужа,
І в безсиллі своїому душа
Подається недужа.

Та ось стихло, лиш води дзюрчать,
Мов хтось хлипає з жалю,
З теплим леготом запах потяг
З теребінт і мигдалю.

І в тім леготі теплім була
Таємничая мова,
І відчув її серцем Мойсей:
Се говорить Єгова²¹⁵.

«Одурив вас Єгова? А ти ж
Був зо мною на згоді?
І контракт підписав, і запив
Могорич при народі?

Бачив плани мої і читав
В мойй книзі судьбівій?
Бачив кінці і знаєш, що я
Не устоявся в слові?

Маловіре, ще ти не почавсь
В материнській утробі,
А я кождий твій віддих злічив,
Кождий волос на тобі.

Ще не йшов Авраам з землі Ур
На гарранські рівнини²¹⁶,
А я знав всіх потомків його
До остатньої днини.

Вбогий край ваш, вузький і тісний
І багатством не блиска?
А забув, що тісна і вузька
І найбільших колиска?

Прийде час, з неї виведу вас
На підбої та труди.
Так, як мати дитину в свій час
Відлучає від груди.

Тут на полі скупім і худім,
Наче терен на ріни,
Виростаєте ціпкі і тверді
До великої зміни.

О, я знаю ту вашу ціпку,
Ненаситную вдачу!
Ви б на жизній землі розповзлись
На подобу будячу.

Ви б і тілом, і духом своїм
Присмоктались до скиби,
І зловив би вас Маммон²¹⁷ у сак,
Як товстючії риби.

Таж в Єгипті ви гнулись в ярмі,
Наїдавшись ласо...

Відригаться вам буде повік
Те єгипетське м'ясо.

І, зірвавшись з сеї землі
Та розбивши всі карби²¹⁸,
Ви розвієтесь світ здобувать,
Його соки і скарби.

Та зарік я поло́жу твердий
На всі ваші здобутки,
Мов гадюку на скарбі²¹⁹, дам вам
З них турботи і смутки.

Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духа загубить.

Своїх скарбів невольник і пан,
За ціну сліз і крові,
Щоб збільшити їх, мусить він сам
Руйнувать їх основи.

І як п'явка, що кров чужу ссе, —
Йому лік, сама гине, —
Так і вас золотий океан
На мілізні покине.

В золотім океані вас все
Буде спрага томити,
І не зможе вас хліб золотий
Ані раз накормити²²⁰.

І будёте ви свідки мені
З краю світу до краю,
Що лиш духа кормильців з усіх
Я собі вибираю.

Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною²²¹.

Ось де ваш обітований край²²²,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям моїм
Був провідир незрячий.

Ось де вам вітчина́ осаяна,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам отся Палестина.

Се лиш спомин вам буде, лиш сон,
Невгасаюча туга,
Щоб, шукавши її, став мій люд
Паном зёмного круга.

А що ти усумнивсь на момент
Щодо волі моєї,
То, побачивши сю вітчину́,
Сам не вступиш до неї.

Тут і кости зотліють твої
На взірць і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!»²²³

XX

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині,
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

Сипле цвіти й листки, що давно
Вже зів'яли й пожовкли²²⁴,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчора байдужне було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював,
Нині святости повне.

У гебрейському таборі ніч
Проминула в тривозі;
Скоро світ, всі глядять: він ще там,
На скалистій віднозі?

Ні, нема! І було те «нема»,
Мов жах смерти холодний.
Чули всі: щезло те, без чого́
Жить ніхто з них не годний.

Те незримо, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм змисл життєвій,
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління,
І весь табір мов чаром попав
В отупіння й зомління.

Одні одним у лица бліді
Поглядали без впину,
Мов убійці, що вбили у сні
Найдорожчу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степо́?
Чи збуваєсь пророцтво?
Се Єгошуа²²⁵, князь конюхів,
І за ним парубоцтво.

Гонять ста́да, кудись-то спішать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст Божий²²⁶,

Голод духа і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
«До походу! До зброї!»

І зірвався той крик, мов орел,
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
«До походу! До бою!»

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жаден, що́ вмиль
Приступило до нього.

Ще момент — і Єгошуї крик
Гирл сто тисяч повторить;
Із номадів²²⁷ лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
А Датана повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонські мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять²²⁸.

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху...

Львів, січень до липня 1905

ІЗ КНИГИ
«З ВЕРШИН І НИЗИН»
(Львів, 1887; 2-е вид., Львів, 1893)

Із розділу
«DE PROFUNDIS»*

ГІМН

Замість пролога

Вічний революціонер³ —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівськії тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпionське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде.
І простується, міцніє,
І спішить туди, де дніє;
Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою, —
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздасться,
Шезнуть сльози, сум нещастя,
Сила родиться й завзяття
Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Крашу долю в боротьбі.

---

* З глибини (лат.); початок латиномовної християнської заупокійної молитви «De profundis clamavi...» — перші слова 129 (130) Псалма («З глибини я взиваю до тебе, о Господи...»). — Упоряд.

Вічний революціонер —
Дух, наука, думка, воля —
Не уступить п'їтьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинала,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючийся день?

Із циклу
«ВЕСНЯНКИ»

* * *

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дрозж пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить —
Гримить!

Гримить! Тайна дрозж пронимає народи, —
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливої зміни,
Ті хмари — плідної будучини тіни,
Що людськість, мов красна весна, обновить...
Гримить!

* * *

Гріє сонечко!
Усміхається небо яснеє,
Дзвонить пісеньку жайворончок,
Затонувши десь в бездні-глубіні
Кришталевого океану...

Встань,
Встань, орачу! Вже прогулі вітри,
Проскрипів мороз, вже пройшла зима!
Любо дихає воздух леготом;
Мов у дівчини, що з сну будиться,
В груді радісно б'єсь здоровая
Молодая кров,
Так і грудь землі диха-двигаєсь
Силов дивною, оживущою.

Встань, орачу, встань!
Сій в щасливий час золоте зерно!
З трепетом любви мати щирая
Обійме його,
Кров'ю теплою накормить його,
Обережливо виростить його.

Гей, брати! В когó серце чистее,
Руки сильніі, думка чесная, —
Прокидайтеся!
Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольніі,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, шастя й волю всіх!
Сійте! На пухку, на живу ріллю
Впадуть сімена думки вашої!

* * *

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

* * *

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.

Злóтих снів, тихих втіх,
Ширих сліз і любви,
Чистих поривів всіх
Не встидайсь, не губи!

Бо минуть — далі труд
В самоті і глуші,
Мозолі наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить,
А добро веселить, —
Той цілий чоловік.

Тож сли всю життя путь
Чоловіком цілим
Не прийдеш тобі будь —
Будь хоч хвиличку ним.

А в поганії дні,
Болотянії дні,
Як надія пройде
І погасне чуттє,
Як з великих доріг
Любови, бою за всіх
На вузькі та круті
Ти зійдеш манівці,

Зсушить серце жура,
Сколять ноги терні, —
О, тоді май життя
Вдячно ти спом'яни!

О, тоді ясні сни
Оживлять твою путь...
Юних днів, днів весни
Не забудь, не забудь!

VIVERE MEMENTO!*

Весно, що за чудо ти
Твориш в моїй груді?
Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к житні будить?

---

* Пам'ятай, що живе ш! (*Лат.*) — антитеза до відомого латинського вислову «Memento mori!» («Пам'ятай, що ти смертний!») — *Упоряд.*

Вчора тлів, мов Лазар⁴, я
В горя домовині —
Що ж се за нова зоря
Мені блисла нині?
Дивний голос мя кудись
Кличе — тут-то, ген-то:
«Встань, прокинься, пробудись!
Vivere memento!»

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірці світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се, може, ти
Втішно так шептала,
Що з-під криги мертвоти
Знов на світло встала?
Чи се, може, шемріт твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кров'ю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись значить жить...
Vivere memento!

Із циклу
«НІЧНІ ДУМИ»

* * *

Ночі безмірнії, ночі безсоннії,
Горе моє!
Мозок наляжуть думки невгомоннії,
В серці грижа, мов павук той, полоннії
Сіті снує.

Виром невпинним бажання сердечнії
Рвуться, летять —

Вічно невтишені і безконечні...
Мов на свої мене крила безпечні
Схопить хотять.

Де ви так рвётесь, куди ви лігаєте,
Думи-орли?
В гості до зірки ви, чень, не бажаєте?
К земним зіркам же ви й стежки не знаєте
Тут по землі.

О моя ясна, блискуча зірничко,
Де ти живеш?
Чи за життя ще я вздрю твоє личко?
Чи аж по смерті на гріб мій, горличко,
Плакать прийдеш?

* * *

Догорають поліна в печі,
Попеліє червоная грань...
У задумі сиджу я вночі
І думок сную чорную тканьь.

І коли ж то той жар догорить,
Що ятриться у серці мені?
І чи скоро-то горе згасить
В моїм мізку думки огняні?

Ох, печуть і бушують вони!
Гризе душу й морозить нуда!
Кров кипить, і нутро все в огни —
Вколо ж мур і неволя бліда.

Я боротись за правду готов,
Рад за волю пролить свою кров,
Та з собою самим у війні
Не простояти довго мені.

* * *

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко
Над людським горем, людською журбою!

Рви серце в мні, бліда журо-марюко,
Не дай заснуть в постелі безучастя —
Не покидай мене, гриже-гадюко!

Не дай живому в домовину класться,
Не дай подумать ані на хвилину
Про власну радість і про власне щастя,

Докіль круг мене міліони гинуть,
Мов та трава схне літом під косою,
І від колиски аж по домовину

Жиють з бідю, наче брат з сестрою, —
Докіль життя тяжким нас давить валом,
На пні ламає силою страшною,

Докіль ще недосяглим ідеалом
Для міліонів ситість, тепла хата, —
Докіль на лицах сльози, ніби ралом,

Борозди риють, доки зимна крата
Тюремна руки путає робучі,
Мруть з голоду бездомні сиротята,

Пишаються під небом ті блискучі
Гнізда розпусти, зопсуття й обмани
І світ заражують, докіль могучі

«Стовпи» отруту ллють в народні рани,
Думки кують, для прихоті своєї
Люд трупом стелють люті тамерлани⁵!

Ох, загніздись на дні душі моєї,
Важкая думо! Сильними кліщами
Стискай те серце, скоро б від твоєї

Схибнув я стежки! Ночами і днями
Шепчи над вухом: «Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками
Без бажань власних, без вдоволень власних!»

* * *

Місяцю-князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков таємною...
Ніжно хлюпочеться
Воздушне море,
Так в нім і хочеться
Змить з серця горе.

Місяцю-князю,
Ти, чарівниченьку!
Смуток на твоєму
Ясному личеньку.

Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядіть тобі
В море бездонне,
В людськості бідної
Горе безсонне.

Місяцю-князю!
В пітьмі budouщого,
Знать, ти шукаєш
Зілля цілющого,
Зілля, що лиш цвіте
З-за райських меж...
Ох, і коли ж ти те
Зілля найдеш?..

Із циклу
«ДУМИ ПРОЛЕТАРІЯ»

SEMPER IDEM!*

Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!

Правда против сили!
Боєм против зла!
Між народ похилий
Вольности слова!

З світочем науки
Против брехні й тьми —
Гей, робучі руки,
Світлії уми!

Ще те не вродилось
Острее залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарівав!

Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духа,
Не лиш утле тіло!

---

* Завжди те саме! (Лат.).

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

- Абнега́ція — самозречення
Авансува́ти — одержати вищу посаду
Ад'ю́нкт — нижчий судовий чин, помічник відповідальної особи
Акцепта́нт — особа, що зобов'язується сплатити за певним доку-
ментом, векселем
Алюзі́я — натяк
Аля́рм — тривога
Альтруї́зм — безкорисливе піклування про іншого; жертвування
задля блага іншого особистими інтересами
Анальфабе́т — неграмотний; неук
Англе́з — парадний костюм
Ані́ж — аніс, трав'яниста ефіроносна рослина, плоди якої вико-
ристовуються як прянощі
Апа́тія — байдужість
Асекура́ція — страховка
- Ббнда — музичний ансамбль, оркестр
Бэ́льба — картопля
Багати́р — багатій, багач
Багате́лька — дрібна судова справа; дрібниця
Банува́ти — сумувати
Баня́к — металевий горщик, чавун; каструля
Ба́нька — булька, бульбашка
Барабо́ля — картопля
Басару́нок — відшкодування
Безгрунто́вий — безземельний; *перен.* позбавлений ґрунту, основи,
осердя; безпідставний
Безхосй́нний — безкорисний, невивідний; той, який не має ко-
ристи
- Бэ́стія — звір, тварина
Бидля́ — худоба
Бібу́ла — обгортковий або промокальний папір
Біці́кл — двоколісний велосипед
Бля́га — брехня, облуда; пустомовність, патякання
Бода́ти — буцати, колотися, бити рогами (про корову, бугая)
Бо́дня — бочка
Борба́ — боротьба
Бо́рзо — швидко

Борше — швидше
Бранка — набір до війська
Братаниця — донька брата
Брехати — у значенні гавкати
Бродове — плата за перехід (переїзд) через брід
Будуще — майбутнє, прийдешнє
Будущина — майбуття
Будуще, будущина — майбутнє, прийдешнє
Бўльба — картопля
Бунда — верхній чоловічий теплий одяг
Бурливий — бурхливий
Бурмістр — міський голова
Бюрко — невеликий письмовий стіл

Вакації — канікули

Ванькір — бічна кімната, відокремлена стіною від великої кімнати

Варстат — майстерня, робітня

Вахляр — віяло

Вельон — тут: вуаль

Вернії — ланцюги, пута

Верета — рядно

Вєрх — тут: гірська вершина

Вівірка — білка

Вид — вигляд; обличчя

Віділ — рада; управління

Віймок — виняток

Виправа — тут: посаг

Вирідний — виродок

Віслідок — результат, наслідок

Відзискати — відшукати, віднайти; тут: повернути

Віднога — гірський відріг

Відтам — звідти

Візаві — противник, суперник

Віктуал — харч, їжа

Віно — посаг

Вірне поле — придатне для оранки

Вітхенний — натхненний

Вітхення — натхнення

Вітчина — Вітчизна, Батьківщина

Віц — жарт

Возівня — повітка для возів, саней тощо

Возний — судовий урядовець

Вотант — писар у адвоката

Все — у значенні завжди

Всує — намарне, даремно

Всупір — всупереч

Вуйко — дядько (брат матері); у бойків та гуцулів також назва ведмедя

Вчасно — у значенні завчасно, зарано

Вчасний — тут: ранній

Галерія — критий або відкритий коридор, що з'єднує кілька приміщень

Гальба — кухоль

Гвоздь — цвях

Гербата — чай

Геца — жарт; вибрик

Гіля — гілка, гіляка

Гіпóтека — акт у законодавстві, що закріплює право на нерухоме майно

Глагул — слово

Гліпнути — глянути

Гой — неюдей, іновірець

Головатий — тут: рослина з великою квіткою чи плодом на кінці стебла

Голосніця — гортань

Гонорациор — представник влади; шанована людина

Горальня — невеликий завод для виробництва спирту

Горожанін — громадянин

Горожанство — громадянство

Гостінець — битий шлях

Грань — жар

Грач — гравець

Грижб — турбота, гризота, журба

Гураган — ураган, вітер великої руйнівної сили; піщана буря, смерч

Гáзда — господар

Гарувати — важко працювати

Гзимс — карниз

Гратулювати — вітати

Греміяльний — спільний, колективний

Густ — смак

Дараба — пліт із дерев'яних кругляків для сплаву лісу на річах Карпат

Двігати — нести, рухати

Двірець (дворець) — вокзал

Двора́к — придворний

Деліквент — засуджений на страту

Десніця — правиця, права рука

Дефравда́ція — крадіжка

Дивогля́д — диво

Дигніта́р — високопоставлена особа, значний чиновник

Дик — дикий кабан

Дили́на — груба дошка, балка, брус

Дилькотати — тремтіти

Дильваний — збудований із брусів (дилін)

Диспози́ція — вказівка

Діди́цтво — спадок, спадщина, спадкоємність

Діди́ч — землевласник

Діле́тка — міра ваги, 25 кг

Діто́чий — дитячий, дитинний

Днесь — сьогодні, нині
До шпунту — досконало
Довг — обов'язок
Домовитий — господарський, господаровитий, хазяйновитий
Досвідити — дослідити, пересвідчитися
Дрантавий (дрантивий) — подертий; поганий, негідний
Дривітня (дровітня) — повітка для складання дров
Дриглі — холодець
Дуфати — покладатися, сподіватися на когось (на щось)

Евфемізм — заміна грубих, непристойних слів іншими словами
Екзекутор — чиновник, який відав господарськими справами
і наглядом за зовнішнім порядком у державній установі
Екзекуція — домагання свого права; повернення чогось
Елабора́т — здобуток, виконана праця
Еле́в — учень; вихованець
Еманципа́тор (емансипатор) — захисник жіночих прав
Емериту́ра — пенсія
Емфа́за — напруженість, емоційна виразність, патетика; тут:
гордість

Е́ресь — віровідступництво, відступ од канонічного віровчення

Жа́дний — жодний, жоден
Же́нтиця — сироватка з овечого молока
Женува́тися — соромитися
Жи́зній — тут: життєдайний, родючий, плодючий (про ґрунт,
землю)
Жми́нка — жменька, пригорща
Жо́нца — управитель

За́поро́ха — порох, пил
Заба́г — бажання, забаганка
Забива́ти — у значенні убивати
Завідо́мити — повідомити
Завізва́ння — повістка; виклик
За́вше — завжди
Загла́да — погибель, смерть, зруйнування, знищення
Заго́рлий — тут: бувалий, досвідчений
Задену́нційова́ний — викритий
Заказа́ти — заборонити
Закнеблюва́ти — затикати
За́крут — поворот
За́ліва — потоп
Запо́па́дно — ретельно, старанно
Запомо́га — допомога
Затру́єний — отруєний
Зашкру́мити — зашкварчати
Збу́ччя — узбіччя
Зба́нок, дзба́нок — глиняна посудина; глек, глечик
Збира́нина — зібрання, гурт
Зве́рхник — керівник, начальник

Звій — складка
Зво́ри — яри
Згук — звук
Зди́бати́сь — зустрі́тися
Зи́мний — холо́дний
Зи́мно — холо́дно
Зирк — погляд
Зиркну́ти — поглянути
Зи́йскати́ — відшукати, віднайти
Зи́ста́ти — залишитися
Зи́сти́тися (зсти́тися) — захо́лонути, замерзнути, заціпеніти
Злу́да — ілю́зія
Зми́сл — відчуття; сенс, смисл
Змо́ра — видіння; марення
Зострі́лити — зосередити, спрямувати
Зраст — зріст, виріст; буйний ріст, буяння (про рослинність)

Ід — до
Індага́ція — допит
Інсталя́ція — тут: поселення
Інтен́ція — намір, задум
Інтерве́нція — вторгнення; втручання
Інтима́т — розпорядження
Інтроду́кція — вступ, передмова
Іспиту́вий — екзаменаційний

І́дь — отрута

Йовіа́льно — добродушно, весело

Ка́вція — грошова застава

Кага́л — єврейське громадське самоврядування; єврейська громада

Ка́зня — камера

Казу́чний — казковий

Кайстру́вий — повстаний

Калафіо́р — цвітна капуста

Калю́нтя — зневага

Каме́нця — будинок

Камеральний — державний

Камра́т — товариш

Камра́ття — товариші, товариство

Ка́нт — тут: край, ребро скелі; пруг дошки, бруса тощо

Канцелі́ст — канцелярський працівник, писар

Ка́ня — шуліка, хижий птах із родини яструбових

Капеланія — виконання обов'язків капелана, тобто священика, який відправляє літургії в каплицях, жіночих монастирях, або той, хто призначений для певної групи осіб (військових, ув'язнених, шпиталізованих тощо)

Капо́рес — кінець; смерть

Капу́за — капюшон

Капа́н — бідняк

Карк — шия, в'язи, загривок; верхня частина хребта
 Кармазін — старовинне дороге темно-червоне сукно; одяг із цього сукна
 Карний — кримінальний
 Карта — тут: листок паперу, сторінка
 Касарня — казарма
 Касіно — казино; клуб
 Квас — тут у значенні дріжджі, закваска
 Квасний — кислий
 Квит — квитанція
 Кельнер — офіціант
 Керма — кермо
 Кічера — лісиста гора з голою вершиною
 Киточка — кишенька
 Клапаня — хутряна гуцульська шапка
 Клейнод — дорогоцінний предмет
 Клерикал — церковний діяч; наближений до церкви; той, кому близькі ідеї церкви
 Клінно — навколішки, стоячи на колінах
 Клумб — клумба
 Кльоц — колода
 Коб — якби
 Ковёрта — конверт
 Ковтки — сережки
 Кождий — кожний
 Колонська вода — одеколон
 Komplікувати — ускладнювати
 Кунар — стовбур дерева; гіляка, відгалуження
 Конвенціональний — відповідний до угоди
 Конверсія — ліквідація; повернення (боргів)
 Кондеканальний — з одного деканату
 Кондуїт — журнал із записами про поведінку учнів; тут: враження
 Коновка — відро; висока звужена вгорі кварта
 Консеквентний — послідовний
 Конфіденційно — таємно
 Концесія — поступка; дозвіл; договір
 Концепт — план, схема; ідея
 Концесія — поступка; договір
 Конципієнт — практикант у адвоката
 Конче — неодмінно, обов'язково
 Копá — одиниця лічби, що дорівнює 60
 Коров'янка — вакцина
 Коромула — змова, зрада; бунт, заколот; незгода, розбрат; крамола
 Корч — куш
 Коц — вовняне укривало
 Кошара — 1) стайня для овець; 2) житловий будинок для робітників
 Клін — жарт, насміх, глум, кепкування
 Кпіти — кепкувати, глузувати, насміхатися, знущатися
 Красий — рябий, строкатий, барвистий, плямистий
 Кра́та, кра́ти — грати (тюремні)

Креату́ра — той, хто посідає значне місце завдяки протекції впливової особи; ставленик

Кре́денс — шафа для посуду

Кре́зус — *перен.* багата людина

Кре́йцер (крейцар) — дрібна австрійська монета, менше копійки

Кри́вка — схованка

Кри́пта — печера, склеп; місце поховання, заглиблення для гробниці (зокрема, в підземних катакомбах)

Кундсман — клієнт

Кури́єр — кур'єр, посланець

Ку́рія — розряд виборців за певною ознакою (майновою, становою, національною тощо)

Ку́фер — скриня

Куфе́рок — скринька

Ку́чма — висока шапка

Ла́дний — гарний

Лазу́р — блакить

Ла́нець — ланцюг

Ла́пка — тут: пастка

Лахмань — лахміття, ганчір'я, дрантя

Ліверант — постачальник

Ліса — загорожа, сплетена з лози; ціпок

Ліска — ціпок; тут: чарівна паличка

Літоросль — парость, пагін, гілка

Ліцита́ція — продаж з авкціону

Лока́ль — приміщення

Лока́тор — квартирант

Лока́ція — квартира

Лота́ш — латаття

Лоту́чити — дошкуляти, гризти

Луда́ — омана

Людо́вий — народний

Людська́сть — людство

Ля́рва — повія; примара

Лячний — страшний

Магне́с (магнет) — магніт

Магніфі́ка — дружина

Маєста́т — велич

Маєстаті́чний — величний

Має́тний — багатий

Має́тність — майно, багатство

Ма́й — травень

Мамелю́к — тут: представник найвищої знаті

Маніпуля́нт — службовець

Ма́лпа — мавпа

Ма́ра — примара, привид

Ма́ри — носі для перенесення мерців; катафалк

Марша́лок — голова, провідник дворянського стану

Мата́дор — тут: особа, що посідає поважне становище

Матня́ — частина чоловічих штанів, де сходяться холоші

Матримоніальний — пов'язаний з одруженням, сімейним життям
Мату́ра — випускний іспит
Ма́цьок — живіт
Маю́чий — багатий
Мельдува́тися — вербуватися
Меце́нас — адвокат
Милі́ти — помилятися, уводити (входити) в оману
Мід — мед
Мовни́ця — трибуна
Морато́рій — тут: відтермінування платежів
Морг — понад півгектара землі
Мосціпа́н — милостивий пан, добродій; тут *ірон.*
Мурава́ — трава
Мураве́ль — мураха

На хай́рем — слово чести (*євр.*)
Набо́рзі — нашвидкуруч
Нагваря́тися — нарікати
Нагі́нець — той, хто доганяє
Нагі́нка — погона
На́гло — несподівано
Нагні́тки — мозолі
Назавсі́ді — назавжди
Най — хай, нехай
Напу́дити — налякати
Насе́рйо — серйозно
Настрі́ть — назустріч
Неба́чний — неухажливий
Неісні́ння — неіснування, небуття
Нелі́тній — неповнолітній
Немо́ва — німий, позбавлений дару мови
Непі́шний — присоромлений
Не́тля — нічний метелик
Неха́рний — неохайний; брудний
Ні́жа — ніша
Нома́ди — кочівники
Ноторі́чно — загальновідомо
Нуда́ — нудота
Ну́та — нота, мелодія, мотив

Обду́кція — судово-медичний розтин, обстеження
Облак — хмара, туман
Обо́ра — загорожа для худоби
Оборі́г — повітка на чотирьох стовпах для зберігання сіна, збіжжя
і т. ін.
Обру́с — скатертина
Обсерва́ція — обстеження; спостереження
Обув — взуття
Овші́м — авжеж, охоче; з радістю
Огни́во — 1) кресало; 2) кільце; ланка (в ланцюзі); 3) кожен із чотирьох стовпів-підпор, на яких тримається покрівля оборогу
Огневи́й — тут: пожежний

Одинце́м — поодинці, в самотині
Окопи́ще, окописько — цвинтар
Опу́ка — м'яч
Опі́ня — загальна думка
Опо́ка — тверда, легка гірська порода
Орди́анс — прислужник
Осе́т — вид бур'яну
Ослобоня́ти — звільняти
Оста́тній — останній
Отяга́тися — зволікати, баритися
Офі́рувати — жертвувати
Офі́цина — флігель; приміщення для слуг
Офі́ціял — чиновник

Панчо́хи — тут: шкарпетки
Парокси́зм — сильний приступ хворобливого стану; гостра форма переживання якогось почуття
Па́тинки — капці
Патримоніа́льний — спадковий, родовий; давній, колишній
Пена́ти — рідна домівка
Переки́ньчик — зрадник, відступник
Перепе́рти — тут: виголосити
Підпові́сти — підказати
Підхлі́бити — підлещувати, підлабузнюватись
Пла́й — гірська стежка
Пледоае́ — адвокатська оборона
Плі́к — стос, купа
Повіда́ти — казати, промовляти; розповідати, розказувати
Пові́рник, ві́рник — довірена особа
Погане́ць — поганий, нечистий
Поді́лля — низовинна місцевість; долина
Пожито́чний — корисний
По́зем — рівень
По́зір — погляд
Покі́й — кімната
Покі́йк — кімнатка
Поку́са — спокуса
По́ліка — *букв.* поперечна вишивка на кінцях рушника, рукавів сорочки тощо; *перен.* слід, знак
Поломи́нний — полум'яний, вогняний
Пу́рох — пил, пилюка
Порфі́ра — довга пурпурова мантія, символ влади монарха
Посе́сор — власник заводу чи фабрики
Посо́льство — послання, лист; *перен.* доручення, обов'язок
Поспу́ду — разом, спільно
Постенфі́рер — поштовий службовець, поштар
Потра́тува́ти — тут: пригостити
По́тріб — потреба
Похі́пливий — здатний, спроможний
Почва́ра — потвора
Почва́рний — потворний

Празні́чний — святковий
 Пра́ник — дерев'яний гладенький валок для вибивання білизни
 під час прання
 Преліпо́тент (плени́потент) — уповноважений від громади
 Пре́цінь (пре́ці) — адже, а все ж, все-таки, проте
 Преціо́зи — коштовності
 Пре́цлі — бублики
 Прецля́р — продавець солодошів
 Принципа́л — хазяїн, начальник, керівник
 Припа́дкúво — випадково
 Припа́док — випадок
 Припові́стка — оповідь, приказка, казка, притчка
 Прити́чина — пригода, придибенція; прикрий випадок, халепа
 Пру́бі — вигук, що вживається для вираження переляку, розпачу,
 здивування, несподіванки або волення про допомогу, порятунку
 Прóбство — плебанія, місце проживання священника
 Прóбош — парох, настоятель храму
 Прокура́тор — прокурор
 Пролонга́та — продовження, відтермінування
 Пропіна́тор — корчмар
 Пропіна́ція — торгівля спиртними напоями
 Прúстий — у значенні прямий
 Прúсто — у значенні прямо
 Протівний — протилежний
 Прохі́д — прогулянка
 Пуга́р — келих, кубок, склянка
 Пу́дло — коробка; корпус
 Пчі́лка — бджілка
 Пчола́ — бджола
 П'яст, п'ястук — кулак

 Ра́зом — у значенні враз, в одну мить
 Ра́дця — радник
 Рандеву́ — побачення
 Ра́ти — термін сплати чергових внесків, частина плати
 Ра́яти — радити
 Реду́га — забава
 Резигна́ція — збайдужіння, відречення, відмова від чогось; від-
 ступництво, самозречення, зневіра, покора долі
 Реклімува́тися (рекламува́тися) — звільнитися від набору до вій-
 ська
 Ре́курс — касаційна скарга, апеляція до вищих інстанцій
 Реля́ція — звіт
 Репрезента́нт — представник
 Респектува́ти (закон) — шанувати (закон), дотримуватися (закону)
 Реставра́ція — ресторан
 Реста́нції — залишки
 Ре́тязь — залізний засув
 Рефере́нт — доповідач
 Рефле́ксія — самоаналіз; роздуми людини над своїм внутрішнім
 станом
 Реце́піс — квитанція, розписка

Реченець — строк, термін
 Ривалізація — суперництво
 Ривалізувати — конкурувати, боротися між собою
 Ригорози — випускні іспити
 Рінь — дрібне каміння; жорства, галька, щєбінь, гравій на березі
 річки
 Річ — тут: мова, мовлення; промова
 Рогачка — в'їзд у місто
 Розказ — тут: наказ, команда
 Рүзкіш — у значенні насолода, задоволення
 Розрївка — розвага
 Розсіл — бульйон
 Росіти — зрошувати, поливати
 Ростїна — рослина
 Рүбрум — прохання, написане на половині аркуша, в кінці міс-
 титься адреса і короткий зміст прохання
 Рустикальний — селянський
 Ряд — тут: уряд, влада

 Сакрамент — церковне таїнство
 Самум — пустельний вітер, піщаний ураган
 Санация — оздоровлення
 Сарака — бідолаха, сердега
 Сатисфакція — почуття приємности; задоволення
 Свєршик, свєршүк — цвїркун, коник (комаха)
 Секвестратор — збирач податків
 Сепаратка — окрема кімната
 Сестріниця — донька сестри
 Силогізм — дедуктивний умовивід, у якому з двох суджень одер-
 жують третє, зумовлене ними
 Сильце — пастка
 Сїножать — дуг
 Сквар — спека, жар
 Скіндячка — стрічка, заплетена у вінок або косу дівчини
 Склеп — тут: крамниця
 Скомплікований — складний
 Скучно — «до скоку», у значенні «до танцю»; скочний — танцю-
 вальний
 Скрань — чоло
 Скрипт — борговий запис
 Сли — якщо, коли
 Слідґти — стежити, спостерігати
 Слобоніти — визволяти, звільняти
 Сльота — осіння негода
 Слямазарність — недбальство; лінощі
 Смага — вогонь, полум'я; спрага; посуха
 Смок — змії, дракон
 Смоцій — зміїний, драконячий
 Совітник — радник
 Соленізánt — іменинник
 Сүнмише — зібрання

Сопух — сморід
 Сотрудник — помічник священика-настоятеля
 Софізм — навмисно хибно зроблений умовивід, який має ви-
 димість істинного
 Спижевий — мідний; бронзовий
 Справоздання — звіт; повідомлення
 Стація — зупинка; станція
 Стражниця — кімната для дозорців
 Стратити — у значенні втратити
 Стрепатися — стрепенутися
 Стреліхатий — настовбурчений
 Стрик — брат батька
 Стрих — горище
 Стрібувати — спробувати
 Стрій — одежа
 Стрільба — рушниця
 Строп — букв. канат, трос; перен. небесна височінь, Zenit
 Струп — шкірка, що вкриває поверхню або краї рани, що загою-
 еться
 Струпішлий — трухлявий
 Стяжка — стрічка
 Субвенція — асигнування
 Супліка — писане прохання або скарга
 Сутерен — підвал

 Таблиця — шкільна дошка
 Тама — гребля, загата; перен. перепона, перешкода
 Тарабан — барабан
 Теорбан — струнний музичний інструмент на зразок лютні
 Теревінт (теревінф) — фісташкове дерево
 Терлиця — знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель і т. ін.
 Термін — тут: судовий процес
 Терпіння — у значенні страждання
 Тіцький — такий, такесенький (у значенні малий, малесенький)
 Толерувати — терпіти
 Тонац'я (тонація) — тональність
 Трафляти — утрапляти, попадати; тут: поціляти
 Треби — священичі служби
 Тресура — виховання; дресирування
 Трумна — труна, гріб
 Трунок — напій
 Трутити — зіпхнути
 Турнікет — загорожа
 Тямка — свідомість, пам'ять

 Угурний — упертий
 Удо — стегно
 Уйти — уникнути, втекти
 Улумний — кволий, скалічений
 Умлібка — вмить, вмент, враз
 Управний — керований, підвладний

Урвітель — шибеник
Урльоп — відпустка
Усе́, все́ — у значенні завжди
Уступ — частина тексту: уривок, абзац
Утлий — маленький, мізерний

Фаворіти — тут: бакенбарди
Фактор — тут: посередник, маклер
Фамілія — сім'я
Фантом — привид, примара
Фатум — доля, невідворотна визначеність
Феральний — нещасливий
Ферії — канікули
Ферлядунок — повістка до суду
Фільварок — панський маєток із господарськими будівлями
Фіра — віз
Фірер — командир
Флута (фльута) — флот
Фохи — примхи
Фризієр — перукар
Футраш — харч

Хвилевий — миттєвий
Хіднік — тротуар
Хламίδα — у давніх греків — плащ із грубої шерстяної матерії, який надягали поверх хітона; в класичні часи — улюблений одяг філософів

Хло — хлопець (*розмов.*)
Хлупський — селянський, мужицький
Хувзатись — рухатись із боку в бік, туди-сюди
Хопта — бур'ян
Хорий — хворий
Хороніти — тут: берегти, зберігати
Хосен — користь

Цаль — міра довжини, 2—4 см
Цвікер — пенсне
Цирулік — фельдшер; перукар
Цйцес — ритуальний одяг релігійних євреїв
Цілопалення — у стародавніх гебреїв жертвопринесення тварини, яку повністю спалювали на жертovníку

Чадо — дитина, нащадок
Часопис, часопись — періодичне видання: журнал, газета тощо
Чвірка — четвірка (коней)
Чень — може, либонь, мабуть
Черес — пояс
Чир — 1) страва, приготована на воді з вівсяного або житнього борошна; 2) трут, губка; кора, лико
Чміль — джміль
Чоловнцтво — людство, людяність

Шабас — суботій день у євреїв
Шабасувати — у євреїв — святкувати суботу
Шемріт — шурхіт
Шкуратяний — шкіряний
Шлеп — шлейф; довгий задній край жіночого плаття, що воло-
читься по землі
Шма́та — ганчірка; ганчір'я, лахміття
Шнапати́рка — невелика чарка
Шо́пка (шо́па) — тут: клуня, повітка
Шпі́цель — шпиг
Штахéти — дерев'яна загорожа
Штилéт — ніж; меч
Шті́ри — чотири
Шту́ка — 1) мистецтво; 2) шматок, уламок, уривок
Шту́ркати — штовхати
Шува́р — лепеха, татарське зілля

Щовб — скеля

Язя — яга; люта жінка
Яр — у значенні молода весняна сила, жага життя, любовна
пристрасть
Ярина́ — городина, овочі
Яскі́ня — печера

КОМЕНТАРІ

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

Уперше надруковано в журн.: Зоря. — 1894. — № 9. — С. 202—207; № 10. — С. 225—227; № 11. — С. 250—252; № 12. — С. 276—280. Того ж року п'єса вийшла окремим виданням у Львові:

Іван Франко. Украдене щастя: Драма з сільського життя у 5 діях / Відзначена на конкурсі галицького Виділу краєвого 1892 року. — Львів: Накладом автора, 1894. — 63 с.

У текст другого окремого видання (Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1901. — 117 с. («Літературно-наукова бібліотека», № 24) автор вніс окремі змістові та мовностилістичні виправлення. За життя І. Франка було здійснено й третє видання (Київ, 1909. — 87 с.), але даних про участь у ньому автора немає. Тому твір подається за другим виданням 1901 р.

Драму було написано на конкурс оригінальних українських сценічних творів, оголошений ухвалою галицького Крайового виділу у Львові від 24 лютого 1891 р., а продовжений ухвалою від 10 грудня 1891 р. На засіданні конкурсної комісії 14 січня 1893 р. Франковій п'єсі (після переробки) було присуджено третю премію (в сумі 200 злотих ринських австрійської валюти) із вимогою внести певні зміни. Зокрема, первісну назву п'єси — «Жандарм» (за свідченням О. Маковея) — було змінено на «Украдене щастя», а головний герой (Михайло Гурман) під тиском цензурних приписів із жандарма став поштарем.

Прем'єра драми відбулася на сцені театру «Руської бесіди» у Львові 16 листопада 1893 р. Відтоді «Украдене щастя» увійшло до класичного репертуару українських театрів, і досі користуючись незмінним успіхом у глядачів. Зокрема, 1904 р. цю п'єсу в Женеві поставила труппа братів Тобілевичів (т. зв. «театру корифеїв»).

Джерелом сюжетно-тематичної основи драми стала народна «Пісня про шандаря», зокрема її варіант «Ой пити би горівочку, ой пити би, пити...», що його 1878 р. записала Михайлина Рошкевич у селі Лолин Стрийського повіту від селянки Явдохи Чигур. Франко добре знав цю пісню, докладно проаналізував у праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (Львів, 1883. — С. 44—50) та опублікував чотири варіанти тексту: один — у шойно згаданій фольклористичній праці, а ще три — у журн. «Житє і слово» під рубрикою «Із уст народа» (1895. — Т. IV. — Кн. 4. — С. 91—95).

Збереглися автографи початку драми (ВР ІЛ. — Ф. 3. — № 220. — С. 23), уривку першої дії (ВР ІЛ. — Ф. 3. — № 392) та списки початку першої дії й закінчення останньої; обидва — невідомою рукою, при-

чому кожен — іншою (ВР ІЛ. — Ф. 3. — № 397). У першому уривку, згідно з вимогами конкурсу, замість прізвища автора зазначено де-віз — вислів з трагедії Софокла «Цар Едіп» мовою оригіналу: «Τυφλὸς τὰ ἴδια τὸν τε νοῦν τὰ ἴδια τ' εἶ» (*старогрец.* «Ти сліпий на очі, на вуха й на розум». — *Упоряд.*).

МОЙСЕЙ

Поема І. Франка «Мойсей», створена впродовж січня—липня 1905 р. (в останню чергу — 20 липня 1905 р. — був написаний пролог), за життя автора виходила тричі (1905, 1913, 1916 рр.), проте лише перші два видання були авторизованими (до підготовки третього прижиттєвого видання, що вийшло в Києві 1916 р. та було спотворене царською цензурою, Франко причетності не мав).

Перше видання поеми було надруковано окремою книжкою:

Іван Франко. Мойсей: Поема. — Львів: Накладом автора; 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1905. — 102 с.

Через вісім років, з нагоди 40-літнього ювілею творчої діяльності Івана Франка, накладом «Українсько-руської Видавничої Спільки» з'явився друком друге видання поеми:

Іван Франко. Мойсей: Поема / Друге вид. з передмовою. — Львів: Із «Загальної друкарні», 1905. — XVII, 63 с. («Літературно-наукова бібліотека», № 153).

Спеціально до другого видання автор написав передмову, у якій розкрив головні джерела та шляхи генези твору, виклав власну концепцію образу Мойсея та висловив принагідні судження з приводу літературно-критичних інтерпретацій поеми, що з'явилися від часу першого видання (зокрема щодо праць Антіна Крушельницького та Якіма Яреми).

Саме за другою й останньою авторизованою прижиттєвою публікацією 1913 р. подається текст поеми.

Ще за життя автора було здійснено також два авторизовані переклади його поеми, польською та російською мовами, що вийшли окремими виданнями:

Iwan Franko. Moj Źesz: Poemat / Tłumaczył z ukraińskiego przy współudziale Autora Włodzimierz Kobryn. — Lwow: Nakładem tłumacza; Z «Drukarni Powszechnej», 1914 [на титульній сторінці 1913]. — XXIII, 97 s.

Іван Франко. Мойсей: Поэма с предисловием автора / Просмотренный автором перевод со второго украинского издания П. Дятлова. — Вена: Издание П. Дятлова; Типография Ад. Гольцгаузена, 1917. — 88 с. («Библиотека пленника. Образцы украинской литературы». Серия I, № 1).

¹²¹ Мойсей (*гебр.* Моше; за народною етимологією — витягнений [із води] — див. Вих. 2:10) — «найграндіозніша постать стародавньої історії людства» (Іван Франко), перший зі старозаповітних пророків, навчитель віри, засновник релігійного вчення юдаїзму, легендарний автор перших п'яти книг Старого Заповіту (т. зв. П'ятикнижжя Мойсеєве), духовий наставник і політичний проводир гебрейського народу. За покликком Бога Єгови (Ягве), що явився йому в пустелі у вигляді

вогненного куша, який горів, не згораючи, Мойсей вивів ізраїльські племена з єгипетської неволі через Червоне море (Вихід) і провадив їх у сорокалітній мандрівці до Землі обітованої (Ханаану). На горі Синай Бог дав Мойсеєві десять заповідей (Декалог). Згідно з Біблією, Мойсей помер на горі Нево у Моавській землі у віці 120 років, сягнувши межі Землі обітованої, але не вступивши до неї.

¹²² Паралітик (розслаблений) — поширений у Євангеліях тип недужого, який у чудесний спосіб зазнає зцілення через благодать Ісусову (пор.: Мт. 8:6; Мр. 2:1—12). Фізичне одужання паралітика пов'язане з одужанням духовим та наверненням до істинної віри. Тут образ паралітика символізує знесилений і зневірений український народ, який також може зцілитися тільки через відродження віри.

¹²³ Тобі офіруючи душу й тіло... — алюзія до українського національного (а з 1992 — державного) гімну «Ше не вмерла Україна...» (текст Павла Чубинського, музика отця Михайла Вербицького), а саме до його рефрену: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу, І покажем, що ми, браття, козацького роду».

¹²⁴ Кавказ — гориста територія між Чорним, Азовським та Каспійським морями, центральну частину якої становить гірська система Великого Кавказу. Тепер на території Росії, Грузії, Вірменії та Азербайджану. Кавказькі гори — крайня південно-східна межа української етнічної території, що охоплювала Передкавказзя, зокрема Кубань.

¹²⁵ Бескид (Бескиди) — зовнішня частина Карпатських гір, між ріками Бечвою і Черемошем, на території України, Польщі, Словаччини та Чехії. Карпатські Бескиди (зокрема гірські масиви Горгани та Черногора) — крайня західна межа української етнічної території.

¹²⁶ Чорне море — середземне море Атлантичного океану, між Європою та Західною Азією, при берегах України, Росії, Грузії, Туреччини, Болгарії і Румунії. Чорноморське узбережжя — крайня південна межа української етнічної й державної території.

¹²⁷ Арабська (Аравійська) пустиня — пустеля в Єгипті, поміж долиною Нілу та Червоним морем; північно-східна частина Сахари. Шлях сорокалітньої мандрівки гебреїв під проводом Мойсея з Єгипту до Землі обітованої (Ханаану) справді проліг через Аравійську та Синайську пустелі.

¹²⁸ Палестина — історичний край у Західній Азії (на Близькому Сході), тепер на території Ізраїлю та Йорданії, між узбережжям Середземного моря на заході, долиною ріки Йордан і Мертвим морем на сході, Аравійською пустелею на півдні та Сирійською на півночі. Завжди відкрита до чужоземних вторгнень, Палестина, за доби бронзи заселена ханаанцями, у XIII—XI ст. до Р. Х. була завойована племенами гебреїв, які наприкінці XI ст. до Р. Х. утворили об'єднану, самостійну Ізраїльсько-Юдейську державу. Ця держава сягнула найвищого розквіту за часів царя Соломона (965—928 рр. до Р. Х.), проте після його смерті у X ст. до Р. Х. була поділена на два царства: Ізраїль та Юдею, по черзі завойовані стародавніми імперіями. Палестина стала колыскою християнства. Упродовж наступних тисячоліть почергово була римською, візантійською, арабською і турецькою провінцією.

¹²⁹ Моав — давня країна на східному узбережжі річки Йордан та Мертвого моря, на південь від річки Арнон. Розташована на гірському плато висотою близько 900 м над рівнем моря, перерізаному глибокими ущелинами. У IX—VIII ст. до Р. Х. — самостійне царство. Назва

походить від імені Моава — сина Лота та його старшої дочки, брата Аммона (Бут. 19:37). Мешканці Моава — моавитяни. На Моавських рівнинах (на схід від Йордану, напроти Єрихона) гебреї розмістилися перед тим, як вступити в Ханаан. У Моавському краї, згідно з Біблією, помер та похований Мойсей (Втор. 34:5—8).

¹³⁰ Йордан — головна річка Палестини, яка, впадаючи в Мертве море, своєю течією позначає східний кордон Ханаану (Землі обітованої). Часто згадується в Біблії. Священна для всіх християн, оскільки у її водах хрещення від Івана Хрестителя прийняв Ісус Христос.

¹³¹ Ізраїль — стародавня держава на Близькому Сході. Назва походить від другого імені біблійного праотця Якова, яке той отримав після боротьби з янголом (Бут. 32:29). Після розпаду єдиної Ізраїльсько-Юдейської держави царя Соломона по його смерті (922 р. до Р. Х.) на дві держави (Ізраїль та Юдею) Ізраїльське царство об'єднало у Північній Палестині 10 із 12 гебрійських племен. У ширшому значенні — весь гебрійський народ, 12 колін Ізраїлевих.

¹³² Мається на увазі Земля обітована, заповідана Богом гебреям, — Ханаан (Палестина).

¹³³ Фата-моргана (*итал.* fata morgana, від *середньолат.* fata Morgana — фея Моргана, яка, за мітологічними переказами, жила на морському дні та химерними видіннями-маревани вводиля в оману мандрівників) — міраж, ілюзія, хибне уявлення, примара.

¹³⁴ Міцраїм (Місраїм, Міср) — стародавня арабська назва Єгипту. Вживається у Святому Письмі. Неволя в Міцраїм[і] — єгипетська неволя, рабство і гноблення гебреїв у Єгипті за часів фараонів (бл. 1720—1552 рр. до Р. Х.).

¹³⁵ Авірон (Авірам) і Датан — згідно зі Старим Заповітом, — сини Еліява, бунтівники-лжепророки, які в часі мандрівки гебреїв до Землі обітованої разом із Корахом (Кореєм) повстали проти Мойсея і були покарані Богом за бунт — крізь землю живими провалилися в Шеол (Чис. 16:1—35).

¹³⁶ Єгова — див. примітку до вірша «Мамо-природо!» зі збірки «Із днів журби».

¹³⁷ Вaal (Баал) (семіт. господар, пан, володар) — первісно — західносемітський бог дощу і грому, води, родючості та вегетації, війни і державної влади; вшановувався у давній Фінікії, Палестині, Сирії, згодом — у Єгипті та Греції. У Біблії — узагальнена назва фальшивих поганських богів народів Стародавнього Сходу.

¹³⁸ Каменування (побиття камінням) — відомий у стародавньому світі і часто згадуваний у Біблії спосіб засудження на смерть злочинців і порушників закону через колективне покарання і страту звинуваченого. Символічний сенс та соціальна функція каменування — відмежування громади од провини переступника та уникнення будь-якого контакту з гріхом. За гебрійським правом каменування передбачалося у випадках ідолопоклонства, богохульства, блюзнірства, порушення шабату і перелюбу (Чис. 5:35). Згідно з законом, перший камінь повинні були кинути два свідки злочину, необхідні для засудження людини на смерть.

¹³⁹ Гебрійки, гебреї (*івр.* ibri, від древнього епоніма Ебер (Евер), імені нащадка Сима; букв. «той, що перейшов річку Евфрат») — етноніми, що вживаються у Біблії на позначення представників давньоєврейського народу — одного із західносемітських етносів.

За часів царювання Давида термін «гебреї» витісняється етнонімом «ізраїльтяни», а після повернення з вавилонського полону частіше використовується назва «юдеї» (від імені Юди, одного з синів Якова).

¹⁴⁰ Південний (полуденний) біс — лихий демон-спокусник, що являється опівдні, при світлі денному. За апокрифічними уявленнями, змії спокусив Єву саме опівдні. У Святому Письмі південний біс (демон) фігурує у 90 (91) Псалмі (у тих перекладах, що походять від грецької Септуагінти, зокрема в латинській Вульгаті та церковнослов'янській Біблії). Церковнослов'янською мовою цей фрагмент звучить так: «*Не оубошишя ѿ страху ноцнаго, ѿ стрѣлы летящїа во дни, ѿ вещи во тмѣ преходящїа, ѿ срѣца и вѣса полдѣннаго*» (Пс. 90:5—6) (букв. «Не злякаєшся нічного страху, стріли, що летить серед дня, діла, що проходить уночі, припадку і полуденного демона»). Пор. це місце у середньовічній Вульгаті: «*cuto circumdabit te veritas eius non timebis a timore nocturno a sagitta volante in die a negotio perambulante in tenebris ab incursu et daemone meridiano*» (Psalm 90:5—6). У сучасних українських перекладах Святого Письма (о. І. Огієнка та о. І. Хоменка) у цій позиції фігурує «моровиця (зараза), що нищить опівдні».

¹⁴¹ Мадіям — пустельна місцевість на північному сході узбережжя Червоного моря (тепер територія Саудівської Аравії), де Мойсей переховувався від фараона, 40 років пас овець свого тестя Їтра і де з'явився йому Господь у вигляді вогненного куща (Вих. 3).

¹⁴² ...Як два роги на лобі... — алюзія до портретних деталей скульптури Мікеланджело «Мойсей» (Рим, 1516), яка справила сильне враження на Івана Франка під час його подорожі до Італії 1904 р. Репродукція цієї скульптури висіла над ліжком письменника у його домі у Львові. За тлумаченням Сергія Аверинцева, «роги з волосся над лицем М[ойсея] на багатьох зображеннях пов'язані почасти з лексичним непорозумінням (єврейською одне й те саме слово означає і «примінь», і «ріг»), почасти з традицією символіки рога як знаку надприродної сили» (Аверинцев С. Мойсей // Аверинцев С. Софія-Логос: Словник. — Київ: Дух і Літера, 2004. — С. 158).

¹⁴³ Намет заповідя (скинія) — велике прямокутне шатро, у якому зберігався ковчег Завіту (див. наступну примітку) та провадилися обряди старозаповітного богослужіння; символ присутності Бога у світі та місце зустрічі та спілкування з Ним людей обраного народу. Гебреї виготовили цей намет відповідно до приписів, які сам Бог дав Мойсеєві на горі Синай. На кожній стоянці під час переходу з Єгипту до Ханаану гебреї з племені левітів у центрі табору щоразу напинали намет Завіту (Вих. 25—27; 3:1—10, 17—21).

¹⁴⁴ ...Скриня важка, Вся укувана з міді... — ковчег Завіту (кивот Заповідю) — коштовна священна скриня, насправді (згідно з Біблією) виготовлена з акації Синайської пустелі та оздоблена золотом, у якій зберігалися знаки незримої Божої присутності, влади та опіки: Скрижалі Закону (див. наступну примітку), золотий кубок з манно небесною та розквітлий жезл першошвященника Аарона. Під час мандрівки гебреїв до Землі обітваної ковчег Завіту переносили на довгих жердинах; на стійбиськах він містився в скинії (наметі Завіту) (Вих. 25:10—22; Втор.10:1—5), у її найпотаємнішій частині, іменованій «Святая Святих».

¹⁴⁵ ...Єгови накази... — йдеться про Скрижалі Закону — дві кам'яні таблиці з 10 заповідями Господніми (Декалогом), що їх Бог дав гебреям у Синайській пустелі через Мойсея (Вих. 20:2—17; 23:12).

¹⁴⁶ ...не тих глиняних уст... — можливо, натяк на те, що Мойсей, згідно з Біблією, був туговустим (тугоязиким, недорікуватим) (Вих. 6:12), — за легендою, унаслідок того, що в дитинстві вкинув до рота палаючу жарину.

¹⁴⁷ Ур — давнє халдейське місто-держава у Південній Месопотамії, на ріці Евфрат, неподалік від сучасного міста Насирія в Іраку. Існувало у V—III тисячоліттях до Р. Х. Тут, згідно з Біблією, народився родоначальник гебреїв Авраам.

¹⁴⁸ Гарран (Харан) — місцевість і давнє місто, що знаходилося на північний схід від Месопотамії (тепер територія Іраку). Із цього міста Авраам вирушив у вказаний Богом край.

¹⁴⁹ Авраам — старозаповітний патріярх трьох монотеїстичних релігій (юдаїзму, християнства й ісламу), праотець та родоначальник гебреїв, батько Ісаака, обранець Господа, який уклав із ним священну угоду — Завіт. За Божим наказом Авраам покинув свою вітчизну (Ур Халдейський) та рушив до Землі обітованої. Плем'я Авраамове — обраний народ, якому подарована була Земля обітована, тобто гебреї.

¹⁵⁰ К а н а а н (Ханаан) (*ієр.* букв. країна пурпуру) — стародавня країна на східному узбережжі Середземного моря; давня назва території Палестини, Сирії та Фінікії, заселеної семітськими народами. У Старому Заповіті — Земля обітована, заповітний край, до якого вирушає Авраам та прямують гебреї.

¹⁵¹ Семилітній голод — мається на увазі семиліття страшно-го недороду, що настало в Єгипті по семи роках великого врожаю й достатку (символічне передбачення цієї переміни — віщі сні фараона про сімox ситих корів, яких з'їли семеро худих корів, та сім здорових і повних колосків, поглинених сімома сухими й тонкими (Бут. 41:1—7). Семилітній голод змушує патріярха Якова послати десяткох своїх синів із Ханаану до Єгипту, де, за розпорядженням їхнього брата Йосифа, було заготовлено чималі запаси зерна. Зрештою, щоб урятуватись од голоду, вся родина оселилася в землі Гесем, у східній частині дельти Нілу.

¹⁵² Ніль (Ніл) — найдовша на земній кулі ріка в Африці. У дельті та долині Нілу постала Єгипетська цивілізація.

¹⁵³ Єгипет — давня країна в Північно-Східній Африці, розташована в долині ріки Ніл; одна з найдавніших та найпотужніших цивілізацій Стародавнього світу. За часів фараонів була землею гноблення і визиску гебреїв, тож Бог за посередництвом Мойсея виводить із єгипетської неволі свій обраний народ.

¹⁵⁴ Казка (притча) про терен — вставна історія, джерелом якої є «Притча про вибір царя» із старозаповітної Книги Суддів (Суд. 9:8—15).

¹⁵⁵ Ливан (Ліван) — див. примітку до вірша «На ріці вавилонській — і я там сидів...» із циклу «На старі теми» збірки «Semper tunc».

¹⁵⁶ Д а к т и л і (*грецьк.* *daktylos* — палець) — тут — плоди фінікової пальми, своєю формою подібні на пальці. Фініки ростуть пишними гронами.

¹⁵⁷ Світило у тьмі — один із центральних образів біблійної символіки. Пор.: «А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула

його» (Ів. 1:5). Світло — неодмінний атрибут Божої благодаті; темрява — стихія диявола та його темного воїнства. Ця бінарна позиція — один із найпоширеніших топосів протистояння добра і зла, чесноти і гріха, життя і смерті, любови й ненависти. Метафізика світла — важливий компонент християнської символічної філософії. У Старому Заповіті сотворення світла та відділення його од темряви — перший акт Божого світотворення. У Новому Заповіті (особливо в Євангелії та Соборних посланнях св. апостола Івана) світло — не тільки породження, атрибут і «місце життя» Бога, а й Його містична, метафізична сутність: «Бог є світло, і немає в Нім жадної темряви!» (1 Ів. 1:5). У Євангеліях Ісус Христос — «Світло для світу»: «Я Світло для світу. Хто йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя» (Ів. 8:12; пор. також: Ів. 9:5; 12:35—36; 12:46 та багато ін.). Своїх послідовників Ісус закликав бути «синами світла» (Ів. 12:36): «Ви світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині гори. І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, і світить воно всім у домі. Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі» (Мт. 5:14—16).

¹⁵⁸ Сіль землі — євангельський образ апостольського покликання, символ найвищих духових вартостей і чеснот (мудрости, чистоти, моральної сили). У переносному значенні — найкращі люди свого часу, вибрані, покликані до великої місії. Пор. слова Ісуса з Нагірної проповіді, звернені до учнів: «Ви сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона вже нінащо, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми» (Мт. 5:13). Така семантика образу пов'язана з особливим значенням соли у давньосхідних народів, зокрема гебреїв, як незамінної приправи та жертвовної есенції з сакральною функцією очищення: «І кожну жертву, жертву хлібну, посолиш сіллю. І хлібної жертви твоєї не позбавиш соли заповіді Бога твого, на кожній жертві твоїй принесеш соли» (Лев. 2:13).

¹⁵⁹ Астарта — найвище поганське жіноче божество в західносемітській мітології (поруч із Ваалом як верховним чоловічим божеством). В уявленнях давніх фінікійців та сирійців — богиня кохання, материнства й родючості; астральна богиня, уособлення планети Венера; а також богиня-войовнича, супутниця вічно молодого бога війни (Ваала). Ассиро-вавилонський відповідник — Іштар (Істар).

¹⁶⁰ Синай — однойменні півострів у Червоному морі та розташовані на ньому гора та пустеля в Аравії (нині на території Єгипту, поблизу Суецького каналу). Сюди гебреї прибули на третій місяць по виході з єгипетської неволі. На горі Синай (інша назва Хорив) Господь вручив Мойсеєві Скрижалі Закону (Декалог); тому її ще називають Божою горою.

¹⁶¹ Сенаар — за припущенням, земля, де було засновано Вавилон і, за міфологічними уявленнями, споруджувалася Вавилонська вежа.

¹⁶² Фараон (від *египет.* *фг-аа*, букв. великий дім, у значенні «царський палац») — традиційне позначення царів Давнього Єгипту.

¹⁶³ Дванадцять колін Ізраїля — мається на увазі 12 давньогебрейських племен, яких об'єднував культ Єгови (Ягве) і спільне походження від мітичного праотця Ізраїля (друге ім'я Якова).

¹⁶⁴ Алюзія до старозаповітної оповіді про десяту кару єгипетську, яку наслав Господь на фараона й на Єгипет (Вих. 11): «І промовив

Мойсей: «Так сказав Господь! Коло півночі Я вийду посеред Єгипту. І помре кожен перворідний єгипетської землі від перворідного фараона, що сидить на своїм престолі, до перворідного невилітця, що за жорнами, і все перворідне з худоби» (Вих. 11:4—5). Гевреї врятували своїх первістків од цієї кари, за настановою Бога позначивши двері своїх осель кров'ю жертвних ягнят. Саме цю подію, після якої фараон дозволив народові Ізраїлю вийти з Єгипту, гевреї святкують як Пасху (Песах, що означає «проминання», «проходження повз», бо смерть минула тієї ночі ізраїльтян).

¹⁶⁵ Котурні (котурни) — в античному театрі — взуття з дуже високою дерев'яною підшвою, призначене для того, аби візуально збільшити зріст актора; у переносному значенні — пихатість, бундючність, зарозумілість.

¹⁶⁶ Шадаї (Шадай) — первісне геврейське ім'я Бога (букв. Всемогутній), під яким Він являвся стародавнім патріархам (праотцям гевреїв Аврааму, Ісааку і Якову). Пор.: «І говорив Бог до Мойсея словами: «Я — Ягве. Я з'являвсь Авраамові, Ісаакові й Яковові як «Бог Всемогутній» (Шадай), з ім'ям же моїм «Ягве» я не об'явився ім» (Вих. 6:2—3).

¹⁶⁷ ...стада свого тестя ти пас... — Тесть Мойсея — мадіямський священник Рагуїл (Реуїл), або Іофор (Ітро) (Вих. 2:11—22; Чис. 10:29). Мойсей був одружений із його донькою Сепфорою (Ціппорою) та пас його овець упродовж 40 років після втечі з Єгипту.

¹⁶⁸ Хорив — інша назва гори Синаї (Божої гори) у пустелі Мадіям, на якій Господь явився Мойсеєві і вручив йому Скрижалі Закону (Декалог).

¹⁶⁹ ...Корч той терновий..., Що горить, не згасає... — неопалима купина — огнений терновий кущ, у вигляді якого Господь явився Мойсеєві на горі Хорив (Вих. 3).

¹⁷⁰ ...Планета блудна... — пор. у Соборному посланні св. апостола Юди: «зорі блудні, що для них морок темряви збережуться повік» (Юд. 13), — символічний образ лжевчителів, лжепророків. Образ блудної планети, вочевидь, символізує невпевненість Мойсея у своєму пророцькому покликанні.

¹⁷¹ ...Мов коваль, я клепав... — імовірно, алюзія з біографії Івана Франка, який був сином коваля.

¹⁷² ...я немова... — ймовірно, ще один натяк на тугоязичність (недорікуватість) Мойсея.

¹⁷³ ...Чом чоло мое Покривається потом? — Холодний піт — за мітологічними уявленнями, ознака присутності нечистої сили.

¹⁷⁴ ...Хто зумів Наказать колись морю... — Алюзія до чуда, яке сталося, коли Мойсей під час виходу гевреїв з Єгипту наказав водам Червоного (Тростинного) моря розступитися, і вони його послухалися. Гевреї перейли море, не замочивши ніг, натомість колісниця переслідувачів-египтян поглинула вода (Вих. 14).

¹⁷⁵ Азазель — в уявленнях юдаїзму демонічна істота, злий дух пустелі, якому приносили в жертву живого козла («козла відпущення»). У Біблії згадується в контексті ритуалу «дня спокути» (Йом-Кіпур) (Лев. 16:8—10). В апокрифічній «Книзі Еноха» (II ст. до Р. Х.) Азазель постає як грішний ангел, спокусник людства, що ототожнюється із Сатаною. Спокушання Азазелем Мойсея серед пустелі — алюзія до

новозаповітного передання про те, як диявол спокушав Ісуса, також у пустелі (Мт. 4; Лк. 4).

¹⁷⁶ Небо-гора (Нево-гора) — гора, розташована у Зайорданні, на рівні гирла річки Йордан, на північний схід від Мертвого моря. Саме звідти, за Біблією, Мойсей споглядав Землю обитовану (Палестину), ступити на яку йому було заборонено, оскільки він піддав сумніву слова Бога. Там він і помер (Втор. 32:49).

¹⁷⁷ Гіганти — у давньогрецькій мітології — жадливі велетні, породжені Геєю з крапель крові бога неба Урана, які повстали проти богів Олімпу. У переносному значенні — великі (фізично чи духово) люди.

¹⁷⁸ Полуденний демон — див. південний біс.

¹⁷⁹ Фазг (Фазга; Пізга) — вершина гірського масиву Нево-гори. За Біблією, перед смертю «Мойсей зійшов із Моав-степу на гору Нево, на верх Пізга [Фазг], що проти Єрихона» (Втор. 34:1).

¹⁸⁰ Мати Мойсея — Йохаведа (Йохевед) — тітка і дружина Авраама, від якої народилися Маріям, Аарон та Мойсей. Її голосом промовляє до пророка в пустелі Азazelь.

¹⁸¹ Оріон — у давньогрецькій мітології — потворний беотійський велетень-мисливець, переслідувач Плеяд, син Посейдона. За наругу над донькою царя Хіоса Енопіона Меропою був осліплений, проте бог сонця Геліос повернув йому зір. Убитий стрілою Артеміди чи отруєний укусом посланого нею скорпіона, після смерти був перетворений на небесне сузір'я (поруч із сузір'ям Плеяд). Безпосереднє джерело Франкової «пісні про Оріона» — переказ грецького письменника-міфograфа Аполлoдора Атeньського з його «Мітологічної бібліотеки» (див. авторську передмову до поеми).

¹⁸² Самум (араб. samum — пекучий вітер) — сухий гарячий вітер в пустелях Північної Африки та Аравійського півострова, який часто супроводжується піщаними бурями.

¹⁸³ ...ім'ям штирочертним... — мається на увазі свяченне ім'я Бога — Ягве (Єгова), яке в гебрeйському написанні складається з чотирьох літер (тетраграма: YHWH). Це свяченне ім'я не вимовлялося вголос через благоговіння перед Господом.

¹⁸⁴ Мертве море (Солоне море) — безстічне, дуже солоне озеро на Близькому Сході, розташоване на території сучасних Ізраїлю та Йорданії, у яке впадає ріка Йордан. Мертве море видно з Нево-гори, звідки Єгова показував Мойсееві Палестину.

¹⁸⁵ Кармель — гора в Палестині, над Середземним морем (тепер на території Ізраїлю, на південь від міста Хайфи).

¹⁸⁶ Сіон — один зі священних пагорбів, на яких споруджено місто Єрусалим, де було розташовано резиденцію царя Давида та храм Єгови. У Біблії часто використовується як синонімічна назва цілого Єрусалима.

¹⁸⁷ Євусеї (євусії) — давньосемітське ханаанейське плем'я. Євусеї — перші мешканці священного міста Єрусалима, яке захопив у них цар Давид.

¹⁸⁸ Амореї (аморії, амореяни, аморити) — західносемітські племена, вихідці з Аравії, що мешкали на південному заході Палестини. Близько 2000 р. до Р. Х. амореї завоювали Месопотамію та її стародавні міста.

¹⁸⁹ Єрихон — давнє місто в Палестині, на північний схід від Єрусалима, на північ од Мертвого моря, розташоване в оазі неподалік од гирла Йордану. Існувало у VII—II тисячоліттях до Р. Х. За біблійним переказом, місто було зруйноване звуками сурм гебрейських завойовників на чолі з Ісусом Навином (єрихонських сурм).

¹⁹⁰ ...Бродового жадає... — Йдеться про податок на перехід ріки Йордан убрід.

¹⁹¹ Амоніти (амонітяни) — давні близькосхідні племена, що мешкали на східному березі річки Йордан, на північ від Мертвого моря, між ріками Арнон та Явок. Назва походить від імені Аммона (букв. Бен Аммі — син народу мого) — сина Лота та його молодшої дочки, брата Моава (Бут. 19:38).

¹⁹² Ханаанеї (ханаанеї) — найдавніші західносемітські племена, що населяли Ханаан (Палестину, Ліван і частково Сирію) в III—II тисячолітті до Р. Х. У Біблії зображені як автохтонні мешканці Землі обітваної, які були завойовані гебреями під проводом Ісуса Навина.

¹⁹³ ...А на північ мале озерце... — Мається на увазі озеро Кінерет (Генезаретське, Галілейське), розташоване на північ від Єрихона та Мертвого моря.

¹⁹⁴ ...гори високі... — Йдеться про гірський хребет Лівану — північну природну межу Палестини.

¹⁹⁵ Кадес (Кадеш) — давнє місто в Палестині, на півдні землі Ханаан, розташоване в пустелі Паран на ріці Оронт (тепер на території Сирії). Назване на честь західносемітської богині родючості Кудшу (Кадеш).

¹⁹⁶ ...Хто дав з каменя воду... — Алюзія до чуда, яке вчинив Господь на горі Хорив під час сорокалітніх блукань гебреїв у пустелі: коли Мойсей, за Божим наказом, ударив палицею у скелю, з неї пішла вода, і народ утамував спрагу (Вих. 17).

¹⁹⁷ Віра гори ворушить... — Вираз, що походить із Євангелія; ремінісценція слів Христових: «Поправді кажу вам: коли будете ви мати віру, хоч як зерно гірчичне, і горі оцій скажете: «Переїди звідси туди», то й перейде вона, і нічого не матимете неможливого! (Мт. 17:20; пор. Мт. 21:21, Мр. 11:23, Лк. 17:6).

¹⁹⁸ ...Те, що статися мусить!.. — Наступні строфи XVIII пісні — візія драматичної історії гебреїв: від часу завоювання Ханаану під орудою Ісуса Навина, через розпад цілісної гебрейської держави на два царства — Північне (Ізраїль) та Південне (Юдею), асирійський гніт і вавилонський полон до повернення в Єрусалим, відбудови Храму Єгови, а відтак — фактичної окупації чужими імперіями (Ассирією, Вавилоном, Римом) та повної й остаточної втрати державності.

¹⁹⁹ Хетта (хетти) — стародавні індоєвропейські племена, етнічне походження яких остаточно не з'ясоване, що мешкали в Сирії та південно-східній частині Малої Азії в I тисячолітті до Р. Х. Засновники Хеттського царства, розквіт якого припадає на XV—XIV ст. до Р. Х., що межувало з Ханааном.

²⁰⁰ Амалік (амалікитяни) — давні близькосхідні племена номадів-кочівників, споріднені з гебреями та едомитянами. Під час виходу гебреїв з Єгипту амалікитяни напали на них у Синайській пустелі та на північ від неї і згодом упродовж багатьох століть залишалися непримиренними ворогами гебреїв.

²⁰¹ **Филистини** (филистимляни) (букв. «народи моря») — давній індоєвропейський (несемітський) етнос, очевидно, критського походження, що заселяв узбережжя Середземного моря в Південно-Західній Палестині. Филистимляни контролювали приморську дорогу з Єгипту і воювали з ізраїльтянами.

²⁰² **Дамаск** (Дамашк, Димишк) — столиця Сирії, одне з найдавніших міст Стародавнього Сходу. У Біблії шлях до Дамаска символізує духові пошуки людини, пов'язані з радикальними змінами світогляду, наверненням, засліпленням, прозрінням, осяянням (пор.: Ді. 9).

²⁰³ **Галад** (Галаад) — гориста місцевість на схід від ріки Йордану, яка тягнеться майже до Саудівської Аравії.

²⁰⁴ **Ассур** (Ашшур) — давня столиця Ассирії — держави у Північній Месопотамії, у межиріччі Тигру та Евфрату (на території сучасного Іраку), однієї з найпотужніших цивілізацій Стародавнього Сходу, яка в VII ст. до Р. Х. була поглинута Вавилонським (Халдейським) царством. У час свого розквіту Ассирія вела активну завоюницьку політику, у т. ч. проти семітських народів Близького Сходу.

²⁰⁵ **Вавилон** (*аккад.* Bab-ilu — ворота Господні) — стародавнє місто в Месопотамії, розташоване на Евфраті (на території сучасного Іраку, на південний захід від Багдада); в XIX—VI ст. до Р. Х. — столиця Вавилонії, потужної рабовласницької держави Стародавнього Сходу; місце спорудження легендарної Вавилонської вежі; символ богопротивної земної імперії, приреченої на загибель. Вавилонський цар Навуходоносор завоював і зруйнував Єрусалим, а мешканців Юдейського царства 606—586 рр. до Р. Х. депортував у Вавилон, де їх використовували як рабів (вавилонський полон). Падіння Вавилону внаслідок завоювань перського царя Кира у 538 р. до Р. Х. поклато край вигнання євреїв, і вони повернулися до Юдеї.

²⁰⁶ **Іюда** (Юдея) — стародавня держава у Південній Палестині, зі столицею в Єрусалимі; одне з двох (поруч з Ізраїлем) гебрейських царств, на які розпалася єдина Ізраїльсько-Юдейська держава царя Соломона після його смерті (922 р. до Р. Х.). Назва пов'язана з епонімом одного з 12 колін гебрейського народу — Юдиного. 606 р. до Р. Х. Юдею завоював вавилонський цар Навуходоносор. У перський період (583—333 рр. до Р. Х.) цей термін позначав регіон довкола Єрусалима, де оселилися ті євреї, які повернулися з вавилонського полону (відтоді їх почали називати юдеями).

²⁰⁷ **Храм Єгови в огні...** — згідно з Біблією, єрусалимський храм Єгови, збудований за часів царя Соломона і розташований на Синайському пагорбі, де зберігався Ковчег Завіту, згорів під час вавилонського завоювання й поруйнування Єрусалима 587 р. до Р. Х. Удруге місто, а з ним і відбудований за правління перського царя Кира другий Храм Єгови зруйнували римські легіони під проводом Тита бл. 70 р. від Р. Х.

²⁰⁸ **Пророк Єремія.** — *Примітка Івана Франка.*

Єремія — старозаповітний юдейський пророк, який провістив зруйнування Єрусалима та захоплення євреїв у вавилонський полон.

²⁰⁹ **Салим** (Салем) — за біблійною традицією, стародавнє місто царя Мелхіседека (Бут. 14:18), з якого згодом постав Єрусалим, священне місто трьох релігій: юдаїзму, християнства і мусульманства.

²¹⁰ ...новий храм... — Храм Єгови було відбудовано бл. 400 р. до Р. Х. під орудою Зоровавеля, нащадка останнього царя Юдеї, та священика Ісуса.

²¹¹ ...залізна стопа Тих страшних легіонів... — Вочевидь, образ військової могутності Римської імперії.

²¹² ...і сей раз у останнє... — Востаннє Храм Єгови (у реконструкції Ірода Великого) було спалено й зруйновано римськими завойовниками у 70 р. по Р. Х., через кілька років після завершення його спорудження. Після цього Храм уже так і не було відбудовано.

²¹³ Ізраїля зірква (зірка Ізраїлю) — символ обраного народу та його історичної місії, знак Бога. У юдейській традиції в цьому сенсі фігурують також зірка Соломона, зірка Давида та зірка Якова, ранкова зоря та зоря волхвів (мудреців). У Новому Заповіті важливу символічну роль відіграють євангельська Віфліємська зоря — небесна провісниця народження Христового — та апокаліптична зоря Полин (Чорнобиль) з Об'явлення Івана Богослова — передвісниця кінця світу. Графічне позначення зірки Ізраїлю — гексаграма, шестикутна (шестипроменева) зоря, що складається з двох різноспрямованих взаємно перехрещених (іноді переплєтених) трикутників. За переказами, саме такий вигляд мала царська печатка Соломона.

²¹⁴ Ніч-мати — персоніфікований мітопоетичний образ частини доби від заходу до сходу сонця, пори темряви, пітьми, мороку. Згідно з мітологічними уявленнями багатьох народів світу (у т. ч. слов'янських та західносемітських), ніч — мати смерті та сну, зір, сонця і місяця, покровителька нечистої сили, ворожих людині духів темряви і хаосу, володарка царства мертвих. Іноді зображалася в подібні похмурої жінки в чорних шатах з вуаллю, посипаною зірками. Пор. давньогрецьку богиню ночі Нюкту, єгипетську богиню неба Мут (Нут), українських нічниць.

²¹⁵ Мотив стишення бурі — розгорнута алегорична картина богоявлення, безпосереднім джерелом якої є фрагмент старозаповітного оповідання про явлення Єгови пророкові Іллі з Першої книги Царів (1 Цар. 19: 9—13).

²¹⁶ Гарранські рівнини — рівнинна місцевість довкола міста Гаррана (див. вище).

²¹⁷ Маммон (Мамона) — див. примітку до вірша «Недовго жив я ще, лиш сорок літ...» зі збірки «Із днів журби».

²¹⁸ ...розбивши всі карби... — Йдеться про Скрижалі Закону — дві кам'яні таблиці з 10 заповідями Господніми (Декалогом). Мойсей, що отримав їх од Бога на горі Синаї і передав гебреям, розбив їх у нападі гніву і відчаю через те, що народ, приносячи жертви золотому тельцю (символу Ваала), порушив заповідь не поклонятися іншим богам (Вих. 20:2—17; 23:12).

²¹⁹ Гадюка на скарбі — поширена в багатьох індоєвропейських народів (у т. ч. в українців) мітологема змії як культової заложної тварини, що охороняє заклітий скарб у землі чи під землею; хтонічний символ темних сил зла, у владарюванні яких знаходиться заховане багатство. Крім того, згідно з народними уявленнями, у вигляді змії (змія, гадюки) скарб іноді з'являється на поверхні землі, тож ця нечиста тварина виступає не тільки у функції охоронця, а й вказівника скарбів. У скандинавсько-германській мітології хтонічне чудовисько — космічний змії Йормунганд, що живе в океані і своїм

тілом зусібч огортає земну твердь, — є охоронцем Мідгарду — центральної, освоєної людьми частини світу (тому його ще називають Мідгардорм — змій Мідгарду).

²²⁰ І не зможе вас хліб золотий Ані раз накормити. — Алюзія до давньогрецького міфу про Мідаса, казково багатого царя Фригії, який хитрощами й підступом домігся від бога Діоніса здійснення свого заповітного бажання: щоб усе, до чого він дотикався, перетворювалось на золото. Оскільки на золото оберталися також їжа й питво, це стало Мідасовим прокляттям.

²²¹ Можливо, алюзія до євангельських слів: «Не хлібом самим буде жити людина, але кожним словом, що походить із уст Божих» (Мт. 4: 4; Лк. 4: 4), які Ісус промовив у пустелі у відповідь на заклик диявола-спокусника: «Коли Ти Син Божий, скажи, щоб каміння це стало хлібами!» (Мт. 4: 3; Лк. 4: 3). Пор. аналогічний вислів у Старому Заповіті: «...не хлібом самим живе людина, але всім тим, що виходить із уст Господніх, живе людина» (Втор. 8:3).

²²² Обітований край — Земля, заповідана Авраамові Господом (Бут. 12:7; Єз. 20:28), орієнтир і мета шляху обраного народу; Ханаан, Палестина.

²²³ Смерть на шляху — один із провідних мотивів Франкової творчости (зокрема творів «Каменярі», «Смерть Каїна», «Мойсей» та багатьох інших).

²²⁴ Зів'ялі листки — лейтмотивний образ Франкової творчості, символ передчасного заникання, згасання життєвого пориву, буття-до-смерті, найповніше розгорнутий у «ліричній драмі» «Зів'яле листя».

²²⁵ Єгошуа (*івр.* Yeshoua — букв. «Бог спасе») — Ісус Навин — помічник, сподвижник і наступник Мойсея (І. Н. 1:1), який після смерті пророка перебрав провід над гебрейським народом, змусив його переправитися через Йордан і привів до завоювання Ханаану (зокрема Єрихона). Об'єднавши весь народ у Сихемі, уклав урочистий договір, за яким Ізраїль зобов'язувався служити Ягве і підкорятися Його Законам. Про місію Єгошуа докладно йдеться у Книзі Ісуса Навина.

²²⁶ Перст Божий — біблійний символ Господньої сили і влади, що скеровує життєвий шлях людини і формує її долю.

²²⁷ Номади (*грецьк.* nomades) — кочівники.

²²⁸ ...Єрихонські мури, мов лід, Звуком трубним розтоплять. — Алюзія з Книги Ісуса Навина (І. Н. 6:2—5), згідно з якою під час облоги Єрихона народом Ізраїлю укріплені стіни міста обвалилися од звуку літургійних сурм із баранячих рогів (шофар) — т. зв. єрихонських сурм.

Із книги «З ВЕРШИН І НИЗИН»

(Львів, 1887; 2-е вид., Львів, 1893)

Це друга (після «Балад і розказів») поетична збірка І. Франка, яка за життя автора мала два видання:

З вершин і низин: Збірник поезій Івана Франка. — Львів: Накладом автора, 1887. — 252 с.

З вершин і низин: Збірник поезій Івана Франка. — Друге, доп. вид. — Львів: Накладом Ольги Франко, 1893. — 468, VI с.

Перше з них мало дедикацію: «Посвячую моїй любій дружині Ользі з Хоружинських Франко». До нього ввійшла частина поетичних творів І. Франка з десятиліття 1877—1888 рр. (усього 48 текстів), зокрема поема «Панські жарти», цикли «Веснянки», «Журавлі», «Жидівські мелодії», «Думи пролетарія», «Сонети».

Друге, значно доповнене видання з «Переднім словом» автора, що обіймає двадцятирічний період творчості поета (1873—1893), містило вже 201 твір, у т. ч. 17 циклів та 13 поем (серед них, зокрема, легенда «Смерть Каїна», що публікується і в нашому виданні у розділі «Поєми»).

Більшість віршів збірки «З вершин і низин» передруковуються за другим, доповненим виданням 1893 р.; однак поезії «Гімн» («Вічний революціонер») та «Каменярі» подаються за антологією «Акорди» (Львів, 1903. — С. 113—114; 101—102), а «Національний гімн» («Не пора...») — за збіркою «Давне й нове» (Львів, 1911. — С. 255).

Із розділу «De profundis»

ГІМН

Замість пролога

³ Вічний революціонер... — можливо, образна ремінісценція з твору польського поета-романтика Юліуша Словацького (1809—1849) «Odpowiedź na “Psalmy przyszłości” Spiridionowi Prawdzickiemu» («Відповідь на “Псалми майбутньому” Спірідіонові Правдзіцькому»), у якому також фігурує «Wieczny Rewolucjonista... Duch».

Із циклу «Веснянки»

Vivere memento!

⁴ Л а з а р — новозаповітний персонаж, який на поклик Ісусів встав із мертвих, воскресінням своїм провістивши воскресіння Христове (Ів. 11. 1—44).

Із циклу «Нічні думи»

Не покидай мене, пекучий болю...

⁵ Та мерлан (Тимур) (1336—1405) — середньоазійський полководець-завойовник, відомий своєю жорстокістю; емір з 1370, засновник державної династії Тимуридів зі столицею в Самарканді; тут антономазія «тамерлани» — у значенні «тирани, визискувачі».

Богдан ТИХОЛОЗ

ЗМІСТ

Іван Живий, Невідомий. <i>Богдан Тихолоз</i>	3
Украдене щастя (<i>Драма</i>)	27
Мойсей (<i>Поема</i>)	76
Із книги «З ВЕРШИН І НИЗИН» (<i>Львів, 1887; 2-е вид., Львів, 1893</i>)	119
Із розділу «De profundis»	119
Гімн. (<i>Замість пролога</i>)	119
Із циклу «Веснянки»	120
«Гримить! Благодатна пора наступає...»	120
«Гріє сонечко!..»	120
«Земле, моя всеплодющая мати...»	121
«Не забудь, не забудь...»	121
Vivere memento!	122
Із циклу «Нічні думи»	123
«Ночі безмірні, ночі безсонні...»	123
«Догорають поліна в печі...»	124
«Не покидай мене, пекучий болю...»	124
«Місяцю-князю!..»	125
Із циклу «Думи пролетарія»	126
Semper idem!	126
Пояснення слів	127
Коментарі Богдана Тихолоза	141

Літературно-художнє видання

ФРАНКО Іван Якович

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Відповідальний за випуск *К. В. Лимаренко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *О. М. Правдюк*
Коректор *Г. С. Таран*

Підписано до друку 13.12.12. Формат 84×108^{1/32}.
Умов. друк. арк. 8,4. Облік.-вид. арк. 7,96.
Тираж 3000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: realization@folio.com.ua

Інтернет магазин

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Франко І.
Ф83 Украдене щастя / І. Франко; худож.-оформлювач
О.Д. Кононученко; упоряд., вступ. стаття, коментарі,
пояснення слів Б.С.Тихолоза. — Харків: Фоліо, 2013. —
155 с. — (Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-5461-6

(Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-6196-6.

Велегранна спадщина Івана Франка — всебічно обдарованого письменника-мислителя, життєтворчість якого становить цілу епоху в культурній та політичній історії України, — належить до золотого фонду світової літератури. Художньо довершені, тематично розмаїті й філософічно глибокі «ізмарагди» його поезії, прози та драматургії й досі зберігають свою пекучу актуальність та естетичну привабливість. Вибрані твори загально визнаного, але все ще недостатньо знаного класика українського письменства включають у себе як хрестоматійні, «візиткові» тексти (насамперед ті, вивчення яких передбачено шкільною програмою), так і деякі маловідомі, зокрема «проскрибовані» тоталітарним режимом писання, що з ідеологічних причин опинилися «за бортом» 50-томника. Живе, огненне Франкове слово промовляє «до всіх народів і до всіх віків», у тім числі й до сучасного читача, голосом людської туги і віри — «віри в силу духа».